

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

УДК 34(05)
Н34

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
Серія юридична: збірник наукових праць / головний редактор Ю. Назар. Львів:
ЛьвДУВС, 2026. Вип. 1. 142 с.

Виходить чотири рази на рік. Мова видання: українська, англійська.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 11 квітня 2024 року № 1191 (Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-04394)

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Львівський державний університет внутрішніх справ (вул. Городоцька, буд. 26, м. Львів, 79007, vdzr@lvduvs.edu.ua, тел. (032) 258-63-25)

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (протокол № 9 від 25.03.2026).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – **ФЕДЧАК Ігор Андрійович**, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету № 1 (з підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України), Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна

Заступник головного редактора – **ПАСЕКА Олексій Федорович**, кандидат юридичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту з підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції, Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна

Відповідальний секретар – **ШЕХАВЦОВ Руслан Миколайович**, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 (з підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України), Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна

Члени редколегії:

ДАНИЛЕВСЬКИЙ Андрій Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, заступник начальника відділу розвитку освітньої та спортивної інфраструктури Департаменту освіти, науки та спорту, Міністерство внутрішніх справ України, Україна;

КОЗИЧ Ігор Васильович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри політики в сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права навчально-наукового юридичного інституту, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна;

МАРІН Олександр Костянтинович, кандидат юридичних наук, доцент, помічник ректора, Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна;

МОВЧАН Анатолій Васильович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності навчально-наукового інституту з підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції, Львівський державний інститут внутрішніх справ, Україна;

ПИСЬМЕНСЬКИЙ Євген Олександрович, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи, ЗВО «Університет Короля Данила», Україна;

ХАНЬКЕВИЧ Андрій Миколайович, кандидат юридичних наук, професор, старший викладач, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна;

Ярослав КОСТРУБЕЦ (Jarosław Kostrubiec), доктор, професор, декан факультету права та адміністрації, Університет Марії Кюрі-Склодовської, Республіка Польща;

Магдалена БУДИН-КУЛІК (Magdalena Budyn-Kulik), доктор, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології, Університет Марії Кюрі-Склодовської, Республіка Польща.

Єва ЯСЮК (Ewa Jasiuk), кандидат наук, професор, доцент, Інститут журналістики та міжнародних відносин, Університет національної комісії з питань освіти, Республіка Польща.

У публікаціях висвітлено результати досліджень у галузі права, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилення на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 157 від 09.02.2021 р. (додаток 4) видання включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (D8 «Право», K9 «Правоохоронна діяльність»).

Офіційний сайт видання: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law>

ТЕОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-1>

Петрук Ярослав Анатолійович,
аспірант кафедри загальноправових дисциплін
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Донецького державного університету внутрішніх справ,
вулиця Велика Перспективна, 1, Кропивницький, 25015, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9400-9154>

ВИДИ ВІДОМЧИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті досліджуються види відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, які виступають важливими елементами відомчої діяльності правоохоронних органів.*

Актуальність теми зумовлена значною кількістю відомчих нормативних актів МВС України, що відрізняються за формою, змістом, сферою дії та юридичними наслідками, а також відсутністю їх чіткого нормативного закріплення на законодавчому рівні. У статті підкреслюється, що практичне значення класифікації полягає у впорядкуванні нормативного масиву, запобіганні дублюванню правових норм і спрощенні їх застосування у правозастосовній діяльності правоохоронних органів, тоді як теоретичне значення полягає у можливості глибшого розуміння правової природи, ієрархії та взаємодії різних видів відомчих актів у системі підзаконного регулювання.

Проаналізовано наукові підходи українських учених-правознавців до визначення видів відомчих нормативно-правових актів, а також Закон України «Про правотворчу діяльність», Положення про Міністерство внутрішніх справ України, Рекомендацій з питань підготовки, державної реєстрації та обліку відомчих нормативно-правових актів, які регулюють питання відомчих нормативно-правових актів.

Особливу увагу приділено проблемі класифікації відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України. Розглянуто різні наукові підходи до їх поділу за формою, предметом регулювання, цільовою спрямованістю, порядком прийняття та характером дії. Визначено основні форми відомчих нормативно-правових актів, такі як накази, положення, інструкції, правила, рішення, переліки.

Зроблено висновок про відсутність єдиного підходу до їх класифікації та необхідність подальшого теоретичного осмислення і нормативного вдосконалення правового регулювання відомчої нормотворчості у сфері діяльності Міністерства внутрішніх справ України.

***Ключові слова:** відомчі нормативно-правові акти, класифікація нормативно-правових актів, підзаконні нормативні акти, накази, інструкції, положення.*

Petruk Yaroslav. Types of departmental regulatory legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

***Abstract.** The article examines the types of departmental regulatory legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which are important elements of the departmental activities of law enforcement agencies.*

The relevance of the topic is due to the significant number of departmental regulatory acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which differ in form, content, scope and legal consequences, as well as the lack of their clear regulatory consolidation at the legislative level. The article emphasizes that the practical significance of the classification lies in streamlining the regulatory array, preventing duplication of legal norms and simplifying their application in the law enforcement activities of law enforcement agencies, while the theoretical significance lies in the possibility of a deeper understanding of the legal nature, hierarchy and interaction of various types of departmental acts in the system of subordinate legislation.

The scientific approaches of Ukrainian legal scholars to the definition of types of departmental regulatory legal acts, as well as the Law of Ukraine "On Law-Making Activities", the Regulations on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Recommendations on the Preparation, State Registration and Accounting of Departmental Regulatory Legal Acts, which regulate issues of departmental regulatory legal acts, are analyzed.

Special attention is paid to the problem of classifying departmental regulatory legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Various scientific approaches to their division by form, subject of regulation, target orientation, procedure for adoption and nature of action are considered. The main forms of departmental regulatory legal acts are determined, such as orders, regulations, instructions, rules, decisions, lists.

The conclusion is made about the lack of a unified approach to their classification and the need for further theoretical understanding and normative improvement of the legal regulation of departmental rulemaking in the sphere of activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Key words: departmental regulatory legal acts, classification of regulatory legal acts, subordinate regulatory legal acts, orders, instructions, regulations.

Вступ. Відомчі нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України є різноманітними за формою, змістом і сферою дії, що зумовлює необхідність їх класифікації.

Практичне значення класифікації відомчих нормативно-правових актів МВС України полягає у впорядкуванні значного масиву нормативних документів, запобіганні дублюванню правових норм та полегшенні їх застосування у правозастосовній діяльності. Теоретичне значення полягає у можливості простежити розвиток окремих видів актів, визначити їх відмінності, зокрема між наказами, інструкціями, положеннями та правилами, а також з'ясувати особливості їх взаємодії у системі підзаконного регулювання.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що Закон України «Про правотворчу діяльність» не містить визначення видів відомчих нормативно-правових актів, хоча визнає їх складовою системи нормативних актів. Водночас окремі види і форми закріплені у підзаконних та відомчих нормативних документах, зокрема у рекомендаціях Міністерства юстиції України та Положенні про Міністерство внутрішніх справ України.

Матеріали та методи. Для розкриття проблематики та досягнення поставленої мети було здійснено аналіз основоположних чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про правотворчу діяльність», Положення про Міністерство внутрішніх справ України, Рекомендації з питань підготовки, державної реєстрації та обліку відомчих нормативно-правових актів, підручники та наукові праці провідних українських правознавців –

А. О. Рибалкіна, О. В. Петришина, О. Л. Дзюбенка, Д. В. Слинька, Л. А. Коваленко та ін. Особливу увагу приділено науковим поглядам щодо класифікації відомчого нормативно-правового акту.

Під час дослідження видів відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України застосовано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, зокрема загальнонауковий діалектичний метод, аналіз і синтез, формально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод, системно-структурний метод, логіко-юридичний метод.

Використання зазначених матеріалів і методів дало змогу комплексно дослідити види відомчих нормативно-правових актів, висвітлити практичне та теоретичне значення для діяльності правоохоронних органів.

Результати. Відомчі нормативно-правові акти МВС України є необхідним інструментом управління, адже саме вони деталізують загальні норми законодавства на конкретні правила щоденної діяльності правоохоронних органів.

На думку науковця Слинько Д. В., відомчий акт Міністерства внутрішніх справ України – це підзаконні акти, які видаються відповідно до закону, на його підставі, з метою конкретизації законодавчих розпоряджень і приписів, їх роз'яснення або встановлення первинних норм та є управлінськими актами органу держави, що наділений спеціальною функціональною компетенцією [1, с. 204].

Відомчі нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України охоплюють

велику кількість нормативних актів, які відрізняються за певними характерними рисами.

Так, Рибалкін А. О. зазначає, що в процесі нормотворчої діяльності створюються та приймаються багата кількість нормативних актів різних видів, кожен з яких відрізняється певною своєрідністю. Тому необхідність класифікації нормативно-правових актів має не лише велике практичне, але й теоретичне значення, бо дозволяє виділити генетичні та функціональні взаємозв'язки об'єкту дослідження, зрозуміти правову природу того чи іншого виду акта, його своєрідні ознаки, призначення, співвідношення виду акта з його змістом, характер правового регулювання [2, с. 117–118].

Тобто, визначення видів відомчих нормативно-правових актів МВС України має практичне та теоретичне значення. З практичної сторони це виражається в тому, що упорядкування за видами відомчих нормативно-правових актів дозволяє уникати хаотичності та дублювання норм, полегшує орієнтування у великій кількості документів, класифікація допомагає швидко знаходити потрібний документ і застосовувати його у практиці. З теоретичної сторони, за допомогою класифікації за видами відомчих нормативно-правових актів можна простежити походження та розвиток окремих видів актів, як різні акти взаємодіють між собою у правовій системі, дозволяє визначити, чим відрізняється наказ від інструкції чи інших актів.

Дослідивши законодавство України, слід зазначити, що Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року, не визначає види відомчих нормативно-правових актів, але визнає їх як складову системи нормативних актів [3]. Тобто, визначення видів відомчих нормативно-правових актів, зокрема відомчих нормативно-правових актів МВС України залишаються предметом регулювання інших нормативних документів.

В свою чергу, в Рекомендаціях з питань підготовки, державної реєстрації та обліку відомчих нормативно-правових актів затверджених постановою колегії Міністерства юстиції України від 27.03.1998 № 3, зокрема в пункті 1.1. зазначено, що до відомчих нормативно-правових актів, що підлягають державній ре-

єстрації, відносяться акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади; відділів, управлінь, інших служб обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, центральних та місцевих органів господарського управління і контролю (далі – міністерства) – це накази, постанови, розпорядження, рішення, положення тощо, що містять правові норми (правила поведінки), розраховані на невизначене коло осіб, підприємств, установ, організацій і неодноразове застосування незалежно від строку дії (постійні чи обмежені певним часом) та характеру відомостей, що в них містяться [4].

Також в Рекомендаціях з питань підготовки, державної реєстрації та обліку відомчих нормативно-правових актів містяться визначення таким відомчим нормативно-правовим актам, як положення, інструкція, правила.

Натомість, Положенням про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878, зокрема в пункті 9 зазначається, що Міністерство внутрішніх справ України в межах повноважень, передбачених законом, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів Президента України та постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України видає накази, здійснює організацію і контроль за їх виконанням [5].

Накази МВС, прийняті в межах повноважень, передбачених законом, обов'язкові для виконання центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, місцевими державними адміністраціями, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності та громадянами [5].

Тобто, накази МВС України мають особливе значення, оскільки є обов'язковими для виконання широким колом суб'єктів і фактично становлять основну форму відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України. Щодо інші видів відомчих нормативно-правових актів, зокрема таких як

положення, інструкції, правила, постанови, розпорядження, рішення, то вони виконують допоміжну роль, деталізуючи порядок діяльності системи органів МВС України.

В підручнику з Теорії держави та права за загальною редакцією Гіда Є.О., науковці систематизували основні види відомчих нормативно-правових актів, які визначають правові засади функціонування правоохоронних органів. Ця класифікація має важливе значення для розуміння внутрішньої структури та механізмів управління в системі органів правопорядку. До основних видів нормативно-правових актів, що регулюють діяльність правоохоронних органів, зокрема відносять:

1) статuti – це кодифіковані нормативно-правові акти, в яких визначаються завдання, цілі, функції правоохоронних органів, а також основні форми та методи їх реалізації;

2) інструкції – конкретизують службові повноваження посадових осіб, визначають функціональне призначення окремих підрозділів, порядок виконання актів вищих і центральних органів виконавчої влади;

3) нормативні накази – вводять у дію інші відомчі акти, визначають штатну чисельність, норми матеріального забезпечення тощо;

4) положення – закріплюють компетенцію правоохоронних органів, загальний порядок проходження служби, здійснення виду діяльності;

5) правила – встановлюють порядок здійснення окремих повноважень або видів діяльності;

6) рішення колегії – можуть бути нормативного, індивідуального або казуального характеру. Ними затверджуються накази та їхні проекти з питань удосконалення організації структури, підвищення ефективності в роботі підрозділів тощо [6, с. 199].

Запропонована класифікація охоплює як загальні (статuti, положення), так і спеціалізовані (інструкції, правила, накази) акти, що демонструє ієрархічність та багаторівневість правового регулювання: від стратегічних документів (статuti) до процедурних (правила, інструкції).

Цвік М. В., Петришин О. В. у підручнику Загальна теорія держави і права зазначають,

що підзаконні нормативні акти різняться між собою і утворюють складну ієрархічну систему. Також вони зазначають, що наказами міністерств та інших центральних органів виконавчої влади затверджуються такі відомчі нормативні акти: інструкції; положення; правила; переліки [7, с. 288–290].

За предметом регулювання вони поділяються на внутрішні – регулюють питання внутрішньоорганізаційного характеру і поширюються в межах міністерства, відомства, підпорядкованих їм установ, і зовнішні – мають міжвідомчий, загальний характер, поширюються на всіх суб'єктів права і підлягають обов'язковій реєстрації в Міністерстві юстиції України. Виокремлюють відкриті відомчі акти – доступні для всезагального користування, і закриті відомчі акти – доступні для обмеженого кола осіб, які видаються з грифами «Для службового користування», «Таємно», «Особливої важливості» і містять державну таємницю або відомості, розголошення яких може спричинити шкоду інтересам держави або конкретного відомства [7, с. 288–290].

Вищезазначена класифікація відомчих нормативно-правових актів є багатофункціональною, що охоплює різні акти від методичних (інструкції) до організаційних (положення), процедурних (правила) та конкретизуючих (переліки). Важливим є розмежування внутрішніх і зовнішніх актів, що відображає різний рівень їхньої юридичної сили та сфери застосування. Поділ на відкриті й закриті акти показує баланс між принципом гласності та необхідністю захисту державної таємниці.

Коваленко Л. А. дійшла висновку, що аналіз існуючих відомчих нормативно-правових актів державних агентств дає змогу згрупувати їх у дві основні групи за цільовою спрямованістю:

1) до першої групи слід віднести відомчі нормативно-правові акти державних агентств, спрямовані на безпосередню реалізацію покладених на державні агентства повноважень;

2) другу групу відомчих нормативно-правових актів державних агентств складають відомчі нормативно-правові акти, спрямовані на врегулювання внутрішніх питань діяльності державних агентств (призначення складу

колегій, умови та порядок оплати праці працівників, створення робочих груп з розробки законопроектів, встановлення відомчих заохочувальних відзнак, затвердження внутрішніх інструкцій, рекомендацій, примірних договорів тощо) [8, с. 184].

Тобто вона розмежовує акти за їхнім призначенням на зовнішню спрямованість та внутрішню спрямованість. Зазначена класифікація дозволяє зрозуміти, що відомчі акти не лише забезпечують виконання державних функцій, але й формують внутрішній порядок діяльності.

Красюк І. А. подає розгорнуту класифікацію підзаконних актів, до якої входять зокрема накази, інструкції, положення тощо міністерств, відомств, державних комітетів. Він зазначає, що накази, інструкції, положення, тощо, міністерств, відомств, державних комітетів – це підзаконні нормативно-правові акти відомчого характеру, зміст яких не повинен суперечити законам України та нормативно-правовим актам Президента України й Уряду України [9, с. 132].

Він також вважає, що накази, розпорядження, рішення, постанови й інструкції можуть бути як нормативного, так і індивідуального характеру. Цю групу нормативно-правових актів у теорії права та держави називають ще відомчими актами, оскільки вони мають внутрішньовідомче юридичне значення (видаються з питань, віднесених виключно до їхнього відання; поширюються на осіб, які входять до сфери їхнього відання). Відомчі нормативні акти вирізняються тим, що стосуються прав та обов'язків лише безпосередньо працівників цього органу. Наприклад, нормативно-правовий акт Міністерства освіти і науки України про зарахування осіб на педагогічні посади у вищих навчальних закладах на конкурсних засадах за змістом нічим не відрізняється від локальних нормативно-правових актів, які являють собою розпорядження керівників державних і громадських організацій (у вигляді наказів та інструкцій), прийняті в межах їхніх повноважень, що регулюють їхню службу й трудову діяльність [9, с. 132].

Красюк підкреслює, що відомчі акти можуть бути: нормативними, тобто такими, що

містять загальні правила поведінки, поширювані на невизначене коло осіб наприклад, положення чи інструкції щодо порядку діяльності, та індивідуальними – регулюють конкретні управлінські ситуації наприклад, наказ про призначення на посаду.

Дзюбенко О. Л. наводить класифікацію за порядком прийняття актів та компетенцією суб'єктів відомчої нормотворчості, де відомчі акти поділяють на такі види:

1) одноособові відомчі акти, прийняті або затверджені керівником відповідного центрального органу виконавчої влади або його заступником, якщо це визначено статутом певного відомства;

2) колегіальні – відомчі акти, прийняті колегією міністерства;

3) спільні – відомчі акти, які приймаються кількома суб'єктами відомчої нормотворчості [10, с. 19–20].

Також вона констатує про можливість виокремлення нормативних актів, які вступають в юридичну силу виключно після їх затвердження розпорядчими документами суб'єктів відомчої нормотворчості, а також, власне, розпорядчих документів, які є самостійним видом відомчих підзаконних актів. До розпорядчих документів слід віднести: накази, розпорядження, рішення, постанови, а до нормативно-правових актів – інструкції, правила, положення, статuti, порядки, що відповідним чином дозволяє виокремити й особливості техніки їх підготовки та прийняття [10, с. 20].

Слід також зазначити, що даний перелік відомчих актів не є вичерпним, оскільки суб'єкти відомчої нормотворчості видають також такі нормативні акти, як переліки, умови, методики тощо, які вступають в юридичну силу після їх затвердження розпорядчими документами. Проте, останні не передбачені діючим законодавством та теорією права як різновиди підзаконних актів [10, с. 20].

Відомчим наказом слід розуміти офіційний розпорядчий документ, який видається керівником відповідного центрального органу виконавчої влади або, у передбачених випадках, його заступником, у межах їх компетенції для регулювання найбільш важливих питань

внутрішньої та зовнішньої діяльності органу влади, шляхом нормопроєктування, зміни, доповнення, скасування, обліку, систематизації правових норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин, що входять до сфери їх повноважень [10, с. 20].

Тобто, крім традиційних форм, суб'єкти відомчої нормотворчості видають переліки, умови, методики тощо. Вони вступають у силу після затвердження розпорядчими документами, але не визначаються законодавством чи теорією права як окремі різновиди підзаконних актів. Це свідчить про практичну гнучкість відомчої нормотворчості, яка виходить за межі класичних форм, але водночас потребує систематизації.

Висновки. Відомчі нормативно-правові акти МВС України є різноманітними за формою, змістом і їх призначенням, що в свою чергу потребує їх класифікувати за видами. З практичної сторони класифікація сприяє впорядкуванню нормативного масиву, усуненню дублювання норм і полегшенню правозастосування, а з теоретичної – дозволяє глибше зрозуміти правову природу окремих видів ак-

тів, їх ієрархію, функціональне призначення та взаємодію в системі права.

З аналізу чинного законодавства вбачається, що відомчі нормативно-правові акти є складовою системи нормативних актів, однак не визначає їх видів. Поширеною формою відомчих нормативно-правових актів МВС виступають накази, які мають обов'язковий характер для широкого кола суб'єктів і фактично є основним засобом нормативного регулювання діяльності відомств.

Наукові підходи до класифікації відомчих нормативно-правових актів виражаються в багатоманітності видів відомчих актів, та не мають єдиного підходу визначення єдиної класифікації. Науковці пропонують поділ за формою на накази, інструкції, положення, правила, статuti, за предметом регулювання на внутрішні та зовнішні, за цільовою спрямованістю на спрямовані на реалізацію повноважень або на внутрішню організацію діяльності, за порядком прийняття на одноособові, колегіальні, спільні, а також за характером дії на нормативні та індивідуальні.

Список використаних джерел:

1. Слинко Д. В. Специфіка нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічна та історико-правові проблеми*. 2019. С. 203–205. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/99.pdf
2. Рибалкін А. О. Нормотворчість органів внутрішніх справ (аспекти загальної теорії) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2005. 185 с.
3. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX : станом на 19 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 21.01.2026).
4. Рекомендації з питань підготовки, державної реєстрації та обліку відомчих нормативно-правових актів : Рек. М-ва юстиції України від 27.03.1998 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003323-98#Text> (дата звернення: 21.01.2026).
5. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Каб. Міністрів України від 28.10.2015 № 878 : станом на 9 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text> (дата звернення: 21.01.2026).
6. Теорія держави та права : підручник / Є. О. Гіда та ін. Київ : ФОРМ-Ліпкан, 2011. 576 с.
7. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік та ін. Харків : Право, 2009. 584 с.
8. Коваленко Л. А. Місце відомчих нормативно-правових актів державних агентств у системі законодавства України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 182–185. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/927c6050-0b73-4654-8d6c-27bd8f7865f4/content>
9. Красюк І. А. Конкретизація права в забезпеченні ієрархії нормативно-правових актів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 70. С. 127–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_22
10. Дзюбенко О. Л. Ознаки та види відомчих підзаконних актів як результат застосування юридичної техніки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 18–21. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2018/5.pdf

References:

1. Slynko, D. V. (2019). Spetsyfika normatyvno-pravovykh aktiv Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [Specifics of regulatory legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichna ta istoriko-pravovi problem – Law enforcement function of the state: theoretical, methodological and historical and legal problems*, 203–205. Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/99.pdf [in Ukrainian].
2. Rybalkin, A. O. (2005). Normotvorchist orhaniv vnutrishnikh sprav (aspekty zahalnoi teorii) [Normative maker of internal affairs bodies (aspects of general theory)] *Candidate's thesis*. Zaporizhia : Zaporizkyi yurydychnyi instytut. [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy Pro pravotvorchu diialnist : pryiniaty 24 serp. 2023 roku № 3354-IX. [Law of Ukraine On Law-Making Activity: adopted on August 24, 2023 No. 3354-IX]. (2023, September 19). *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 32. [in Ukrainian].
4. Rekomendatsii z pytan pidhotovky, derzhavnoi reiestratsii ta obliku vidomchykh normatyvno-pravovykh aktiv, Rekomendatsii Ministerstva yustyttsii Ukrainy : pryiniaty 27 march. 1998 roku № 3. [Recommendations on the preparation, state registration and accounting of departmental regulatory legal acts, Recommendations of the Ministry of Justice of Ukraine: adopted on March 27, 1998 No. 3]. (1998, March 27). [in Ukrainian].
5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy : pryiniaty 28 octomber 2015 roku № 878. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Regulations on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: adopted on October 28, 2015 No. 878] (2026, January 6). *Uriadovyi kurier – Government courier*. [in Ukrainian].
6. Hida, Ye. O., Bilozorov, Ye. V., & Zavalnyi, A. M. (2011). *Teoriia derzhavy ta prava [Theory of State and Law]*. Kyiv : FOP Lipkan. [in Ukrainian].
7. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., & Avramenko, L. V. (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law]*. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
8. Kovalenko, L. A. (2015). Mistse vidomchykh normatyvno-pravovykh aktiv derzhavnykh ahentstv u systemi zakonodavstva Ukrainy. [The place of departmental regulatory legal acts of state agencies in the legislative system of Ukraine] *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative analytical law*, 6. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/927c6050-0b73-4654-8d6c-27bd8f7865f4/content> [in Ukrainian].
9. Krasiuk, I. A. (2013). Konkretyzatsiia prava v zabezpechenni iierarkhii normatyvno-pravovykh aktiv. [Specification of law in ensuring the hierarchy of regulatory legal acts]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current problems of state and law*, 70, 127–134. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_22 [in Ukrainian].
10. Dziubenko, O. L. (2018). Oznyaky ta vydy vidomchykh pidzakonnnykh aktiv yak rezultat zastosuvannia yurydychnoi tekhniki. [Signs and types of departmental by-laws as a result of the application of legal techniques]. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 1, 18–21. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/1_2018/5.pdf [in Ukrainian].

UDC 340.12:340.15

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-2>

Saparova Anastasiia Oleksandrivna,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at Department of Legal Support of Business Security,
State University of Trade and Economics,
19, Kyoto Str., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5569-8192>
Scopus ID: 57212604007

LEGAL TRANSPLANTS THROUGH THE PRISM OF LEGAL POSITIVISM

Abstract. *The article provides a theoretical and methodological analysis of the relationship between the legal transplants approach and the tradition of legal positivism within the context of contemporary comparative law. The relevance of the study is due to the intensive processes of legal globalization, which contribute to the active borrowing of legal norms, institutions and ideas between national legal systems, and also exacerbate discussions about the nature of law, the mechanisms of its development, and the role of the socio-cultural context in legal changes.*

At the centre of the analysis is the concept of legal transplants formulated by A. Watson, which proceeds from the assumption of the relative autonomy of law and the possibility of transferring legal norms between different legal systems without substantial transformation of their content. The article demonstrates that this position has clear points of convergence with legal positivism, in particular through its norm-centred approach, disregard for extra-normative factors, and emphasis on the formal determinacy of law. At the same time, it is argued that reducing the legal transplants approach to a positivist paradigm is methodologically simplistic and does not reflect the full complexity of this phenomenon.

Special attention is paid to the scholarly debate between proponents and critics of legal transplants, including an analysis of the arguments advanced by P. Legrand, who identifies this approach with legal positivism and criticizes it for ignoring the cultural dimension of law, as well as the position of M. Graziadei, who rejects such identification and emphasizes the supra-positivist character of legal borrowings. The article substantiates the claim that legal transplants encompass not only formally enacted norms, but also doctrinal ideas, styles of legal thinking, and interpretative practices that extend beyond the boundaries of classical positivism.

The results of the analysis demonstrate that the legal transplants approach cannot be unequivocally interpreted within the framework of any single classical theory of law. It combines elements of normative analysis with the recognition of complex processes of semantic transformation of law, which allows it to be regarded as an autonomous methodological direction in comparative law. The conclusions drawn are significant for the further development of legal theory, the methodology of comparative legal research, and the understanding of legal reforms in the context of Ukraine's European integration.

Key words: *legal transplantation, legal positivism, law, legal understanding, methodology of law, legal development, legal globalization, legal system, comparative law.*

Сапарова Анастасія. Правові трансплантанти крізь призму юридичного позитивізму

Анотація. *У статті здійснюється теоретико-методологічний аналіз співвідношення підходу правових трансплантантів і традиції юридичного позитивізму в контексті сучасного порівняльного правознавства. Актуальність дослідження зумовлена інтенсивними процесами правової глобалізації, які сприяють активному запозиченню правових норм, інститутів та ідей між національними правопорядками, а також загострюють дискусії щодо природи права, механізмів його розвитку та ролі соціокультурного контексту у правових змінах.*

У центрі уваги перебуває концепція правових трансплантантів, сформульована А. Ватсоном, яка виходить із припущення про відносну автономію права та можливість перенесення правових норм між різними правовими системами без істотної трансформації їх змісту. У статті показано, що така позиція має очевидні точки дотику з юридичним позитивізмом, зокрема через нормоцентричний підхід, ігнорування позанормативних чинників та акцент на формальній визначеності права. Водночас доводиться, що зведення підходу правових трансплантантів до позитивістської парадигми є методологічно спрощеним і не відображає всієї складності цього феномену.

Особливу увагу приділено науковій дискусії між прихильниками та критиками правових трансплантів, зокрема аналізу аргументів П. Леграна, який ототожнює цей підхід із юридичним позитивізмом і піддає його критиці за ігнорування культурного виміру права, а також позиції М. Гражде, який заперечує таке ототожнення і наголошує на надпозитивістському характері правових запозичень. У статті обґрунтовується, що правові трансплантанти охоплюють не лише формально закріплені норми, але і доктринальні ідеї, стилі правового мислення та інтерпретаційні практики, що виходять за межі класичного позитивізму.

Результати аналізу засвідчують, що підхід правових трансплантів не може бути однозначно інтерпретований у межах жодної з класичних теорій права. Він поєднує елементи нормативного аналізу з визнанням складних процесів смислової трансформації права, що дозволяє розглядати його як самостійний методологічний напрям у порівняльному правознавстві.

Зроблені висновки мають значення для подальшого розвитку теорії права, методології порівняльно-правових досліджень та осмислення правових реформ в умовах європейської інтеграції України.

Ключові слова: *правова трансплантація, юридичний позитивізм, право, праворозуміння, методологія права, правовий розвиток, правова глобалізація, правова система, порівняльне правознавство.*

Introduction. Comparative law during the second half of the twentieth and the beginning of the twenty-first century has undergone substantial transformation, driven both by processes of globalization and by the intensification of methodological debates concerning the nature of law, its development and change.

In the last decades, economic, political, cultural, and legal globalization have prompted significant shifts in legal theory. New rights and new subjects of rights, new legal and political-institutional arrangements, as well as the increasing legal relations between the most diverse nations worldwide, have driven the fertile development of comparative law [1].

Comparative law has assumed a significant political and scientific relevance in recent decades. Economic, political, cultural and legal globalisation, in parallel with the broadening of legal sources in the most diverse “formants”, has triggered the recognition of comparative law not only as a “method”, or mere “academic” discipline, but also as an available instrument to be used by policymakers and legal professionals in everyday practice. In this scenario, a revision of the classical methods of comparative law – functionalism and structuralism – is taking place due to the increasing interaction between diverse legal systems, driving the circulation, diffusion, and legal borrowings [2, p. 77–78].

One of the most influential and at the same time controversial concepts in this field has been the legal transplants approach proposed in the 1970s by the Scottish comparatist Alan Watson. From its inception to the present day, this

approach has remained at the centre of scholarly debate, serving as a point of convergence for key issues in comparative law.

The legal transplants approach did not only offer an alternative vision of the mechanisms of legal development, but also challenged entrenched assumptions regarding the determination of law by social, cultural, and economic factors. For this reason, it has been subjected to criticism from representatives of various theoretical approaches to law, particularly supporters of culturalist and anti-positivist approaches. At the same time, the question of the relationship between the legal transplants approach and legal positivism as one of dominant traditions of legal understanding deserves particular attention.

Materials and methods. The empirical basis of the study consists of works by classical and contemporary representatives of comparative law and legal theory addressing issues of legal transplants, legal positivism, and legal understanding in general. The normative component of the materials includes examples of national legislation and legal institutions used to illustrate processes of legal borrowing, in particular the reception of foreign models of private law and the implementation of European legal standards in national legal systems. The methodological framework of the article is formed by a combination of general scientific and special legal methods of cognition. The dialectical method serves as the basic method, enabling an examination of the legal transplants approach and legal positivism in their interrelation, internal contradictions and dynamics of development.

The formal-legal method is employed to analyse legal norms and concepts as normative constructions relatively autonomous from the social and cultural environment, which is characteristic of the positivist tradition. The comparative legal method is used to compare different legal systems and doctrinal approaches to explaining the mechanisms of legal change.

A systemic-structural approach allows law to be viewed as a complex multi-level system within which legal borrowings appear not as mechanical transfers of norms, but as elements of internal transformation of the legal order. The combination of these materials and methods ensures the comprehensive character of the study and substantiates the conclusion regarding the methodological autonomy of the legal transplants approach and its limited compatibility with classical legal positivism.

The aim of the article is to conduct a theoretical and methodological analysis of the relationship between the legal transplants approach and the tradition of legal positivism, as well as to identify the limits of applicability of the positivist paradigm in explaining the phenomenon of legal borrowing in comparative law.

Discussion. The concept of the “legal transplant” was systematically introduced into scholarly discourse by A. Watson in his work “Legal Transplants: An Approach to Comparative Law”, which later acquired classical status in comparative law [3]. The author’s central thesis is that most significant legal changes in various legal systems occur not as a result of internal social transformations, but through the borrowing of legal norms, institutions, and concepts from other legal systems.

The quintessence of the legal transplants approach lies in the rejection of the traditional research scheme “law – society – law”, which presupposes analysis of legal change through the prism of social context. Instead, Watson proposes the scheme “one’s own law – foreign law”, within which legal systems are regarded as relatively autonomous formations interacting with one another without the obligatory mediation of social factors.

Thus, a key feature of the legal transplants approach is its emphasis on the autonomy of law.

Law is viewed as a relatively closed system capable of self-development and self-reproduction, while the borrowing of legal norms from other systems appears not as an exception, but as a typical mechanism of such development.

Alan Watson insists that social context does not play a decisive role in understanding legal change. According to his position, legal norms may be successfully transferred from one legal system to another regardless of differences in culture, language, or socio-economic structure [3].

The basic component of the idea of legal transplants in comparative jurisprudence is an assumption that when a rule moves from one legal system to another it remains itself identical, without changing in the process and as a result of such movement. We agree that this means in principle the coordination of a classical understanding of legal transplantation proposed by Watson with a positivist understanding of law, according to which the last is reduced to legal norms. The migratory nature of legal norms is regarded as the basic argument denying the close link between the law and cultural context. Law is postulated to be independent from any social, historical, or cultural foundation of a specific society [4, p. 97].

Such approach radically opposes sociological and cultural theories of law, which regard law as a product of specific social environment.

Within this logic, the comparatist should focus exclusively on the analysis of legal texts, their structure, and content, rather than on the practice of their application. Comparative legal studies, according to A. Watson, should primarily be studies of legal transplants as normative phenomena detached from social reality.

A. Watson points to the absence of an abstract philosophy of law concerning “what ought to be” that would enable an understanding of the relationship between law and society. Consequently, law and legal change, in this aspect, can be studied only within the interaction of concrete legal systems with one another, rather than through reference to some meta-legal sphere viewed as the place of localization of universal legal meanings. Legal transplantation thus refers both to the process of transferring legal norms

and to the consequences of such transfer, namely the universalization of law [5, p. 174].

One of the most consistent critics of the legal transplants approach is the French comparatist Pierre Legrand. In his works, he unequivocally identifies this approach with legal positivism and sometimes even characterizes it as a form of “dreary positivism, which relegates comparative legal studies to a technical exercise whose output is deeply flawed and which, on this account, remains largely irrelevant to the matter of understanding alterity in the law” [6, p. 277].

Legal positivism is one of the main types of legal understanding, which reduces the multifaceted legal reality to positive, i.e. established law. Thus, it denies the existence of any extra-normative phenomena. It proceeds from the position that law is determined only by social facts (the will of the legislator, the normative order) and the thesis about the conceptual separation of law and morality [7].

According to P. Legrand, the main flaw of the legal transplant approach is ignoring the cultural dimension of law. Analyzing the example given by A. Watson regarding the transfer of ownership and risk during the purchase and sale, P. Legrand draws attention to the fact that the norms of Roman, French and Prussian law, despite their formal similarity, function in fundamentally different cultural and historical contexts.

He emphasizes that “the fact is that the Roman rules Watsons refers to were written in Latin and purported to regulate the dealings of citizens in six-century Constantinople. The French rules mentioned by Watson were written in French and intended to govern citizens in pre-revolutionary France. And the Prussian rules addressed by Watson were written in German and were concerned with legal relationship in what remained feudal Prussia” [6, p. 277].

Under such conditions, it is possible to speak about the identity of legal norms only at the level of “empty verbal form”, but not at the level of their legal meaning.

P. Legrand’s criticism allows us to outline those features of approach of legal transplants that really bring it closer to legal positivism. First of all, it’s about normocentrism – focusing exclusively on legal norms as the main object of

analysis. This approach correlates with classical positivist ideas about law as a system of formally defined norms, separated from morality, culture and social context.

In addition, ignoring the issue of the operation of norms in society and refusing to analyze their interpretation in a specific cultural environment are also characteristic features of the positivist tradition. These elements allow P. Legrand to qualify the approach of legal transplants as a type of legal positivism.

In contrast to P. Legrand, the Italian comparatist M. Graziadei firmly rejects the identification of the legal transplants approach with legal positivism. In his view, “the recognition of legal transplants and receptions as proper objects of study has been hindered by adherence to legal positivism. Legal transplants and receptions challenge the notion that sovereign power determines legal change in all respects” [8, p. 463].

M. Graziadei emphasizes that legal positivism proceeds from the assumption of the decisive role of sovereign authority in shaping the content of law. Legal transplants, however, often arise outside consciously formulated and rationally justified legislative decisions. They may result from intellectual fashion, professional contacts, academic influence, or even recognition of one’s own legal weakness.

Moreover, legal transplants “concern not only rules enacted by the sovereign but also ideas and modes of thought that are highly influential without being formally sanctioned” [8, p. 464].

From M. Graziadei’s perspective, the approach of legal transplants not only goes beyond the boundaries of legal positivism, but actually contradicts it. If positivism requires a clear connection between law and the will of the sovereign, then the phenomenon of legal transplants demonstrates the limitations of such a view.

Legal borrowings often occur without a full understanding of their origins and possible alternatives. This calls into question the thesis of the omnipotence of the legislator and the possibility of complete control over the content of the law. “Reality is less coherent and more dynamic. Perhaps the limits of cultural transmission are ultimately only those set by our genes” [8, p. 473].

Let's focus on the modern approach – integrative legal understanding. The integrative approach in legal understanding is based on overcoming the opposition between the positivist and natural law vision of law. Within the framework of comparative law, this means recognizing the simultaneous normative certainty and contextual conditionality of law.

Legal borrowings in the integrative perspective appear not as transplantation of ready-made norms, but as a process of translation and transformation of legal meaning, which changes both the borrowed element and the receiving legal system. A key element of the integrative approach is the emphasis on the transformation of legal meaning, which is especially clearly traced in the practice of reception and adaptation of legal institutions in national legal systems. The borrowed legal text or institution does not retain its "original" meaning, but acquires a new semantic content under the influence of the legal culture, judicial practice, doctrine and institutional architecture of receiving state.

A striking example is the reception of German civil law (BGB) in Japan in the late 19th and early 20th centuries. The Japanese legislator consciously oriented himself to the German model of private law, but the adaptation of the relevant institutions took place taking into account local social and cultural characteristics. As a result, a normative construction was created that was formally based on European doctrine, but functioned in a different social context. In the scientific literature, this process is characterized not as transplantation, but as legal translation.

The Ukrainian legal order is also characterized by active processes of legal borrowing. The adaptation of European human rights standards, the practice of the European Court of Human Rights, and the implementation of the *acquis communautaire* within the framework of Ukraine's European integration course are examples of legal borrowing that change national law not by directly copying norms, but by rethinking them in the context of the domestic legal system.

Thus, the practical experience of various legal systems confirms that legal borrowings should

be considered as a dynamic process of semantic transformation, and not as a static transplantation of normative material.

The legal transplant approach raises issues that are fundamentally incompatible with the positivist model of legal understanding. Therefore, an analysis of the relationship between the legal transplant approach and legal positivism shows that this approach cannot be unambiguously reduced to any of the classical theories of law. It combines elements of normative analysis with the recognition of complex, often unconscious mechanisms of legal development.

This, in turn, testifies to the scientific independence of comparative law as a discipline that requires its own methodological tools, different from both positivism and sociological or cultural approaches.

Conclusions. The current stage of development of legal science is characterized by an intensive search for new methodological approaches to understanding the nature of law in the context of globalization. Comparative law, which increasingly goes beyond the purely descriptive comparison of legal systems and addresses fundamental issues of legal understanding, acquires particular importance in this context. One of the most debatable phenomena within this discipline is legal transplantation – the borrowing of norms, institutions and legal ideas between national legal orders.

The conducted analysis demonstrates the complexity and multidimensionality of the question of the relationship between the legal transplant approach and legal positivism. Although individual elements of this approach can be interpreted in a positivist way, its overall meaning goes beyond the classical positivist assumptions.

The legal transplant approach allows us to rethink the nature of legal change and challenges traditional notions of the role of sovereign power and social context in the formation of law. Further research in this area may not only deepen our understanding of the mechanisms of legal development, but also contribute to the establishment of comparative law as an independent discipline.

Bibliography:

1. Örüçü E. Developing comparative law. *Comparative law: A handbook*. / ed. by E. Örüçü and D. Nelken. Oxford : Hart Publishing, 2007. P. 43–65.
2. Burckhart T. Comparative law and dialogues between legal cultures: interculturality as a theoretical and practical methodological tool. *Bratislava Law Review*. Vol. 8 (2). 2024. P. 77–92. URL: <https://doi.org/10.46282/blr.2024.8.2.715>
3. Watson A. Legal transplants. An approach to comparative law. 2nd ed. Athens, 1993. 121 p.
4. Saparova A. “Legal transplants”: nature and structure of content. *The interaction of legal systems: post-soviet approaches* / ed. by W. E. Butler, O. V. Kresin. London : Wildy, Simmonds & Hill Publishing, 2015. P. 87–98.
5. Ткаченко О. В., Сапарова А. О. Компаративістський дискурс універсальності права. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2021. № 2. С. 150–158. URL: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-19>
6. Legrand P. The same and the different. *Comparative legal studies: traditions and transitions*. Cambridge, 2003. P. 240–311.
7. Максимов С. І. Правовий позитивізм. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти т. т.2 : Філософія права / ред. кол.: С. І. Максимов (голова) та ін. Харків : Право, 2017. С. 669.*
8. Graziadei M. Comparative law as the study of transplants and receptions. *The Oxford handbook of comparative law*. Oxford, 2006. P. 441–475.

References:

1. Örüçü, E. (2007). Developing comparative law. In E. Örüçü & D. Nelken (Eds.), *Comparative law: A handbook* (pp. 43–65). Hart Publishing [in English].
2. Burckhart, T. (2024). Comparative law and dialogues between legal cultures: Interculturality as a theoretical and practical methodological tool. *Bratislava Law Review*, 8 (2), 77–92. Retrieved from: <https://doi.org/10.46282/blr.2024.8.2.715> [in English].
3. Watson, A. (1993). *Legal transplants: An approach to comparative law* (2nd ed.). University of Georgia Press [in English].
4. Saparova, A. (2015). “Legal transplants”: Nature and structure of content. In W. E. Butler & O. V. Kresin (Eds.), *The interaction of legal systems: Post-Soviet approaches* (pp. 87–98). Wildy, Simmonds & Hill Publishing [in English].
5. Tkachenko, O. V., & Saparova, A. O. (2021). Komparatyvistskyi dyskurs universalnosti prava [Comparative discourse of the universality of law]. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (2), 150–158. Retrieved from: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-19> [in Ukrainian].
6. Legrand, P. (2003). The same and the different. In P. Legrand & R. Munday (Eds.), *Comparative legal studies: Traditions and transitions* (pp. 240–311). Cambridge University Press [in English].
7. Maksymov, S. I. (2017). Pravovyi pozytyvizm [Legal positivism]. In S. I. Maksymov (Ed.), *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* (Vol. 2: Filosofiia prava, p. 669) [in Ukrainian].
8. Graziadei, M. (2006). Comparative law as the study of transplants and receptions. In M. Reimann & R. Zimmermann (Eds.), *The Oxford handbook of comparative law* (pp. 441–475). Oxford University Press [in English].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 15.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.04.2026

УДК 340+37.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-3>

Сливка Богдан Степанович,

доктор філософії з педагогіки,

викладач кафедри церковно-історичних та практичних дисциплін

Івано-Франківського богословського інституту,

вулиця Грюнвальдська 3, Івано-Франківськ, 76000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9696-7354>

ПРАВОВА ДЕОНТОЛОГІЯ ТА ДУХОВНА ПЕДАГОГІКА ЯК ЄДИНИЙ ОСВІТНІЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

***Анотація.** Статтю присвячено проблематиці функціонування правової деонтології та духовної педагогіки як інтегрованого освітнього механізму формування відповідальної особистості. Дослідження спирається на аксіологічний, праксеологічний, антропологічний та системний підходи, що дозволило розкрити ціннісні, практичні та світоглядні виміри синергії духовних і деонтологічних імперативів. Звернуто увагу на рух «Духовності нового віку», який пропагує індивідуальну свободу вибору різних духовних цінностей з різних релігій на підставі внутрішнього сприйняття і світорозуміння. У науковій доктрині мовиться про духовну педагогіку, яка не передбачає прямого зв'язку з релігійними догмами. Підкреслено, що такий підхід відмови від сакральних цінностей має ризики розмивання духовного аксіологічного ядра, адже кожен в такому випадку стає «автором своєї релігії». Доведено, що поєднання таких світових тенденцій із загальною кризою духовних орієнтирів в системі освіти негативно впливає на формування відповідальної особистості – фахівця у галузі права. У зв'язку з цим наголошено на важливості конвергенції деонтологічних та духовних імперативів у правничій освіті та правничій діяльності. Духовна педагогіка посилює критичне мислення, збагачує правову свідомість, формує ціннісні орієнтири, «олюднює» правника, забезпечує вирішення соціальних конфліктів на основі духовних цінностей, визначає траєкторію духовного розвитку. Запропоновано з метою оптимізації освітнього процесу та успішної реалізації мети формування відповідальної особистості впроваджувати зміни в освітніх програмах, розширювати можливості набуття і вдосконалення загальних компетентностей та «м'яких» соціальних навичок, оновлювати навчально-методичні матеріали, трансформувати комунікацію між освітянином і здобувачем освіти. Водночас констатовано, що поряд із публічними інститутами не менш важливим є інститут сім'ї, в якому відбувається зростання правника, а також його внутрішня мотивація наблизитися до ідеалу компетентної, професійної, доброчесної та відповідальної особистості, прагнення «бути людиною», про яке говорив Блаженніший Любомир Гузар.*

***Ключові слова:** правова деонтологія, духовна педагогіка, правнича освіта, доброчесність, відповідальність, цінності, рефлексія, верховенство права.*

Slyvka Bogdan. Legal deontology and spiritual pedagogy as a single educational mechanism formation of a responsible personality

***Abstract.** The article is devoted to the problems of functioning of legal deontology and spiritual pedagogy as an integrated educational mechanism for the formation of a responsible personality. The study is based on axiological, praxeological, anthropological and systemic approaches, which allowed to reveal the value, practical and worldview dimensions of the synergy of spiritual and deontological imperatives. Attention is drawn to the movement of “New Age Spirituality”, which promotes individual freedom of choice of various spiritual values from different religions on the basis of internal perception and worldview. As a result, the scientific doctrine speaks of spiritual pedagogy, which does not imply a direct connection with religious dogmas. It is emphasized that such an approach of renouncing sacred values carries the risks of blurring the spiritual axiological core, because in this case everyone becomes “the author of his own religion”. It is proven that the combination of such global trends with the general crisis of spiritual guidelines in the education system negatively affects the formation of a responsible personality – a specialist in the field of law. In this regard, the importance of the convergence of deontological and spiritual imperatives in legal education and legal activity is emphasized. Spiritual pedagogy strengthens critical thinking, enriches legal consciousness, forms value guidelines, “humanizes” the lawyer, ensures the resolution of social conflicts on the basis of spiritual values, and determines the trajectory of spiritual development. It is proposed to implement changes in educational programs, expand the opportunities for acquiring and improving general competencies and “soft”*

social skills, update educational and methodological materials, and transform communication between the educator and the student. At the same time, it is stated that, along with public institutions, the institution of the family is no less important, in which the growth of a lawyer takes place, as well as his internal motivation to approach the ideal of a competent, professional, virtuous and responsible personality, the desire to “be a human being”, which His Beatitude Lubomyr Husar spoke about.

Key words: legal deontology, spiritual pedagogy, legal education, virtuousness, responsibility, values, reflection, rule of law.

Вступ. У давні часи ще в «Нікомаховій етиці» Арістотель наголошував, що «призначення кіфариста – грати на кіфарі, а призначення добродесного кіфариста – грати добре» [1, с. 29]. Трансформуючи ці уявлення про морально-етичні підвалини суспільних відносин, слід погодитись, що суспільство потребує не просто юристів, які здатні застосовувати закон, а юристів, які роблять це добре, себто добродесно, справедливо і відповідально. Важливими є не тільки ерудованість і знання про об'єкти, явища і процеси, але й уміння, мотиви і усвідомлення наслідків їх застосування. За цих умов духовні світоглядні орієнтири формують внутрішні стимули для морального вибору шляху, рішення, дії в кожній життєвій ситуації. Особливо гостро це питання постає сьогодні, коли сучасне «...обездуховлене суспільство, в якому панує диктатура морального релятивізму, практичний матеріалізм, потребує якісних змін, щоби показати молоді справжні нетлінні цінності, якими володіє духовна педагогіка» [2, с. 47]. З іншого боку, саме завдяки юридичній деонтології правники розуміють свою соціальну роль і призначення, особливу форму служіння та відповідальність перед суспільством, адже саме вона «формує уявлення про допустимі межі професійної поведінки юристів у контексті дотримання норм права та загальнолюдських цінностей» [3, с. 129]. Отже, правова деонтологія і духовна педагогіка мають іманентний зв'язок, який зміцнює добродесність, «олюднює» особистість юриста і формує почуття відповідальності. Людська природа недосконала, тому потрібні дієві механізми впливу на її світоглядні цінності, моральні принципи і поведінку. Сказане підтверджує актуальність та важливість поглибленого вивчення закономірностей конвергенції духовних та деонтологічних імперативів в контексті освітнього процесу.

Мета дослідження полягає в системному пізнанні функціонування правової деонтології та духовної педагогіки як єдиного освітнього механізму, кінцевим результатом якого є формування відповідальної особистості.

Матеріали та методи. У філософсько-правовій доктрині проблематика єднання правової деонтології та духовної педагогіки не розглядалися. В академічних дебатах превалує звужений погляд на окремі питання правової деонтології (І. Перш і С. Щока розглядали еволюцію юридичної деонтології в історичній ретроспективі [3]; А. Романова розглядала деонтологічну діяльність людини в природно-правовому просторі [4]; С. Сливка вивчав деонтологічні проблеми входження людини у правове поле [5]). Нечисленними є публікації, присвячені пізнанню різних аспектів духовної педагогіки (О. Огірко, Л. Спільник, І. Яблонська аналізували основи духовної педагогіки Івана Павла II [2]; О. Рогова аналізувала проблеми духовно-морального виміру сучасної освіти [6]; О. Цибулько вивчає практичні аспекти впровадження духовно-орієнтованої педагогіки в освітній процес [7] та ін.). Цікавими є міркування, які висловлювали зарубіжні вчені, зокрема К. Харлос (K. Harlos) щодо значення і практики застосування духовної педагогіки в освіті [8], Дж. Рьюо (J. Ryuoo), Дж. Кроуфорд (J. Crawford), Д. Морено (D. Moreno), П. Макларен (P. McLaren) щодо критичної духовної педагогіки як шляху повернення «людяності» через педагогіку добродесності, спільноти і любові [9]; І. Їрасек (I. Jirásek) щодо духовної грамотності і нерелігійного переосмислення освіти у світському середовищі [10]. Ці матеріали сформували концептуальну основу дослідження.

Методологія наукової розвідки ґрунтується на ідеї, що на протигагу до матеріальних потреб, які доволі часто сьогодні постають

на «вершині» прагнень та інтересів особистості, *духовні потреби є більш значущими*, адже саме вони створюють модель бажаного майбутнього, визначають мету та засоби її досягнення, формують програму життєдіяльності та вибір у різних життєвих ситуаціях [11, с. 12]. *Аксіологічний підхід* дав змогу визначити ціннісні компоненти, які релевантні до професійної діяльності правника і формуються в контексті духовної освіти, стаючи методологічними орієнтирами в ситуаціях морально-правових дилем (повага до людської гідності і гуманізм, справедливість, законність, неупередженість, незалежність, відповідальність і т.д.). *Праксеологічний підхід* дав можливість продемонструвати практичний вимір балансування в дихотомії «правова деонтологія – духовна педагогіка». *Антропологічний підхід* забезпечив погляд на фундаментальні права і свободи людини крізь оптику духовних та деонтологічних імперативів у правничій професійній діяльності. *Системний підхід* дав змогу будувати міркування з позиції системної парадигми, яка передбачає своєрідну дифузю духовних та деонтологічних імперативів в контексті освітнього процесу.

Результати. Традиційно термін «духовність» асоціювався із терміном «релігійність», проте у ХХ столітті у західній цивілізації з'явилися потуги трансформації існуючої парадигми. Прихильники таких змін вважають, що духовність можна розвивати як у руслі релігійних традицій, так і в світському середовищі поза релігійними догмами. Відомий рух «Духовності нового віку» (New Age spirituality) вчені називають «релігією «зроби сам»», «релігією «вибери та змішай»», «релігійним споживанням à la carte» або «духовним супермаркетом» [12]. Чеський вчений І. Їрасек звертає увагу, що духовно розвинена особистість – це особистість, яка рефлексує і розвиває навички саморелексії; яка виявляє просоціальну орієнтацію і альтруїзм до інших; яка виявляє екологічну сенситивність і єднання з природою; яка здатна до захоплення від переживання трансцендентності цілісності [10, с. 62]. Натомість «нерозвинена» духовність проявляється в «нарцисично-

му» переоцінюванні власної важливості та перебільшеному самозамилуванні, у психопатичній зарозумілості щодо прав і почуттів інших людей, у відсутності чутливості до екологічних проблем і безвідповідальному ставленні до природних ресурсів. Як резюмує І. Їрасек, «життя з нерозвиненою духовністю – це життя без принципів і миру, що проявляється в прагненні до багатства або в поверховій заклопотаності без глибоких питань» [10, с. 62]. Духовна педагогіка культивує чотири основні категорії відношень: (1) відношення до себе; (2) відношення до інших; (3) відношення до природи; (4) відношення до трансцендентності [10, с. 66].

Дійсно, якщо абстрагуватися від сакральних християнських концептів «священний», «Церква», «Творець» і т.д., залишається значне поле для духовних переживань і відчуття власного «я» у життєвому контексті. Проте у підходах «Духовності нового віку» очевидними є ризики «розмивання» духовного ядра, роль якого виконували релігійні доктрини, адже в такому випадку кожна людина зі своїм світосприйняттям, досвідом, «багажем» дитинства і середовища зростання по суті стає автором «своєї релігії», а це може мати наслідком хибні уявлення про справедливість, добротність і відповідальність. До цього виклику приєднується сучасна криза духовних орієнтирів загалом в освітньому процесі, що в умовах глобалізації та технократії виховання призводить до «відсутності чіткого та загального бачення духовних сенсів самої освіти, і як результат до розмитості та непослідовності в процесі виховання» [6, с. 64]. Тому на тлі таких змін духовна педагогіка має формувати методологічні підвалини розвитку духовного потенціалу особистості на основі моральних цінностей, які так чи інакше часто корелюються з фундаментальними нормами канонічного права.

Міркування про розвиток духовного потенціалу особистості є цінними в контексті дискурсу про підготовку правника. В умовах релігійного різноманіття добротному і відповідальному правнику-вченому чи правнику-практику у демократичному суспільстві *необхідно демонструвати вміння*: рефлексувати,

розуміти внутрішній «голос совісті», «голос обов'язку», вести крос-культурний і крос-релігійний діалог, сприяти підтриманню правового порядку і вирішенню соціальних конфліктів на засадах верховенства права, поваги до людської гідності та людських прав.

Особливе відношення до освіти правника детерміноване його особливою відповідальністю. Його рішення чи поради, якість його роботи має вплив на долі людей, їхнє життя, реалізацію прав і свобод, майновий стан, авторитет у суспільстві. Натомість неякісна робота юриста становить реальну загрозу приватним і суспільним інтересам, що охороняються правом. Тому, безперечно, юрист повинен «свідомо та відповідально ставитися до своїх професійних обов'язків, розуміючи високу ціну власних помилок» [13, с. 67]. Рівень духовності, доброчесності та відповідальності має прямий зв'язок з питаннями: чи буде правник відвертим зі своїм клієнтом; чи буде він доброчесно застосовувати правові інститути і не зловживати правами; чи зможе встояти перед корупційним чи адміністративним впливами, зуміє дотримуватися не тільки букви, але й духу закону; чи буде він враховувати мотиви діяння при ухваленні рішення; чи буде він враховувати наслідки нового прецеденту, окремої думки; чи буде віддано служити своєму покликанню і професійним обов'язкам; в який спосіб він буде вирішувати моральні дилеми і т.д.

Неефективна, неякісна робота, корупційність, упередженість, недоброчесність, безвідповідальність юристів призводить до втрати довіри до державних інституцій, дає підстави для розчарувань від недосяжних очікувань відновлення порушених фундаментальних прав, провокує «кризи справедливості». У вирі таких емоцій з'являються підстави для агресивних протестів, нігілізму, самосуду та інших суспільних аберацій, що суперечать загальноєвропейським цінностям в демократичному суспільстві.

Закріпивши доброчесність як законодавчу вимогу до особистості правника, держава «юридизує» моральну чесноту, моральну категорію, виводить її на рівень інституційного забезпечення [14, с. 555]. Моральні концепції

у правовому полі стають морально-правовими і спрямовуються на збереження демократичного суспільства [5, с. 57]. Від юристів очікується стриманість, конфіденційність, коректність, розсудливість, терплячість, чуйність, уміння вислуховувати, не обговорення деталей справи зі сторонами поза юридичними процедурами, повага до людської гідності та прав людини, відсутність дискримінації, здійснення обов'язків без особистої користі, уважність у відносинах з громадянами, професійна свідомість, неконфліктність, готовність до перевірки своєї безсторонності. Впровадження цих максим у професійній діяльності неможливе без якісної *рефлексії*, що дає змогу здійснювати самоаналіз, критично ставитися до власних міркувань з метою уникнення упередженості, однобічності власних суджень, «приборкання суб'єктивності», абстрагування від власних стереотипів та інстинктів, погляд на ситуацію з позиції «стороннього спостерігача» [14, с. 73].

Трансформація правничої освіти реалізується у загальному освітньому контексті з усіма викликами і досягненнями, історичними, соціокультурними і політико-правовими умовами, хибами і проблемами. Ще два десятиліття тому дослідники юридичної деонтології до елементів оптимізації правничої освіти віднесли «ідею фундаменталізації», яка виходить з того, що процес навчання має бути спрямований насамперед на засвоєння найсуттєвіших, фундаментальних, методологічно важливих, системоутворюючих, а не прагматичних, вузькоспеціалізованих знань [13, с. 54]. Проте й сьогодні, за словами О. Рогової, освіта все більше зосереджена на практичних, матеріальних результатах (високі бали, кар'єрні досягнення, фінансова стабільність). Такі цінності як духовність, моральність, любов, толерантність, милосердя, віра або патріотизм, часто залишаються на периферії освітнього процесу, що значно ускладнює виховання особистостей, здатних не лише демонструвати прагматизм (вирішувати практичні задачі), але й розуміти глибинні сенси життя, розуміти практику «сенсубудівництва» та «сенсоутворення» [6, с. 64].

Отже, поєднання двох парадигм правової деонтології та духовної педагогіки в рамках єдиного освітнього механізму можна реалізувати: (1) через оновлення місії закладу освіти, змістовного наповнення правничих освітніх програм, освітніх компонентів, навчально-методичних комплексів з урахуванням парадигми духовної педагогіки; (2) через поширення у молодіжному середовищі духовних наративів, прикладів «перемоги» доброчесності та відповідальності у складних практичних ситуаціях правничої діяльності; (3) через розвиток рефлексійної компетентності фахівців у галузі права, зміцнення критичного мислення та формування ціннісних орієнтирів «олюдненого» правника; (4) через еволюцію взаємин між тими, хто навчає, і тими, хто навчається, з урахуванням духовних і деонтологічних імперативів.

Утім попри значні зусилля в площині публічній жодні інституційні механізми освітнього процесу не здатні повною мірою замінити зусилля у площині приватній. Якою б не була ефективною система управління освітою, інститут сім'ї залишається ключовим чинником духовного виховання особистості. Як слушно зауважують вчені, таке виховання «має унікальну особливість, бо воно сприяє «олюдненню» людини, яка, ставши людиною від моменту свого зачаття, саме у сім'ї поступово навчається бути справжньою» [2, с. 49]. Такий підхід суголосний відповіді Блаженнішого Любомира Гузара на запитання про те, яку мрію він має: «Хочу бути людиною» [2, с. 49]. У цьому міркуванні постає ще один важливий аспект формування відповідальної особистості – її особиста мотивація, власне прагнення «бути людиною».

Висновки. Дихотомія духовних та деонтологічних імперативів, як сплетіння нервів

у фізичному тілі людини, має бути «вшити» у свідомості правника. Вплив духовних цінностей на правничу освіту і правничу діяльність починається з усвідомлення значення духовних цінностей для формування відповідальної особистості. Духовна педагогіка посилює критичне мислення, збагачує світоглядну складову правової свідомості, формує ціннісні орієнтири, «олюднює» правника, наповнює вищими сенсами, забезпечує вирішення соціальних конфліктів на основі духовних цінностей, визначає траєкторію духовного розвитку. З метою оптимізації освітнього процесу та успішної реалізації мети формування відповідальної особистості потрібні зміни в освітніх програмах, розширення можливостей набуття/вдосконалення загальних компетентностей та «м'яких» соціальних навичок, оновлення навчально-методичного фонду, трансформація комунікації між освітянином і здобувачем освіти. Водночас поряд з публічними інститутами не менш важливим є приватний інститут сімейного середовища та власна мотивація правника наблизитися до ідеалу компетентної, професійної, доброчесної та відповідальної особистості.

Перспективи подальших розвідок вбачаються у конкретизації синергії правової деонтології та духовної педагогіки на практично-деонтологічному рівні (з'ясування цінності духовної освіти у практичній діяльності правника), аксіологічному рівні (визначення ціннісних критеріїв для диференціації ситуацій вирішення деонтологічних дилем) та антропологічному рівні (пізнання точок біфуркації духовної педагогіки, деонтології та концепції фундаментальних прав і свобод людини, вивчення процесу «наповнення» свідомості правника духовними імперативами).

Список використаних джерел:

1. Арістотель. Нікомахова етика / перекл. з давньогрецької В. Ставнюк. Київ : «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.
2. Огірко О. В., Спільник Л. А., Яблонська І. П. Духовна педагогіка святого Івана Павла II. *Науковий вісник ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького*. 2020. Т. 22. № 94. С. 46–50. DOI: 10.32718/nvlvet-e9407
3. Переш І. Є., Щока С. В. Становлення юридичної деонтології: ключові етапи в еволюції правничої професії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 89 (1). С. 127–135. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.1.16

4. Романова А. С. Деонтологічна діяльність людини в природно-правовому просторі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 42–47.
5. Сливка С. С. Деонтологічні проблеми входження людини у правове поле. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 807. С. 51–58.
6. Рогова О. Проблеми духовно-морального виміру сучасної освіти. *Вісник Дніпровської академії безперервної освіти*. 2024. № 2 (2). С. 62–70. DOI: 10.54891/2786-7013-2024-2-8
7. Цибулько О. Впровадження духовно-орієнтованої педагогіки в освітній процес у зарубіжних вищих навчальних закладах. *Міжнародний науковий журнал університетів та лідерства*. 2019. № 2 (8). С. 93–101. DOI: 10.31874/2520-6702-2019-8-2-93-101
8. Harlos K. P. Toward a Spiritual Pedagogy: Meaning, Practice, and Applications in Management Education. *Journal of Management Education*. 2000. № 24 (5). P. 612–627. DOI: 10.1177/105256290002400506
9. Ryoo J. J., Crawford J., Moreno D., McLaren, P. Critical Spiritual Pedagogy: Reclaiming Humanity through a Pedagogy of Integrity, Community, and Love. *Power and Education*. 2009. № 1 (1). P. 132–146. DOI: 10.2304/power.2009.1.1.132
10. Jirásek I. Spiritual literacy: non-religious reconceptualisation for education in a secular environment. *International Journal of Children's Spirituality*. 2023. № 28 (2). P. 61–75. DOI: 10.1080/1364436X.2023.2166467
11. Канонічне право : навч. посіб. / С. С. Сливка. Вид. 3-тє, переробл. і допов. Харків : Право, 2016. 276 с.
12. Aupers S., Houtman D. Beyond the spiritual supermarket: the social and public significance of New Age spirituality. In: *New Age spirituality*. Routledge, 2014. P. 180–202.
13. Юридична деонтологія: підручник / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов та ів. / За ред. В. Д. Ткаченка. Харків : Одиссей. 2006. 256 с.
14. Дуфенюк О. М. Баланс у кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні : монографія. Львів : Растр-7, 2023. 508 с.

References:

1. Aristotel. (2002). *Nikomakhova etyka [Nicomachean ethics]* / perekl. z davnohretskoi V. Stavniuk. Kyiv : "Akvilon-Plus", 480 s. [in Ukrainian].
2. Ohirko, O. V., Spilnyk, L. A., & Yablonska, I. P. (2020). Dukhovna pedahohika sviatoho Ivana Pavla II [The Spiritual Pedagogy of St. John Paul II]. *Naukovyi visnyk LNUVMB imeni S. Z. Gzhytskoho*, 22 (94), 46–50. <https://doi.org/10.32718/nvlvet-e9407> [in Ukrainian].
3. Peresh, I. Ye., Shchoka, S. V. (2025). Stanovlennia yurydychnoi deontolohii: kliuchovi etapy v evoliutsii pravnychoi profesii. [The formation of legal deontology: key stages in the evolution of the legal profession] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 89 (1), 127–135. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.16> [in Ukrainian].
4. Romanova, A. S. (2014). Deontolohichna diialnist liudyny v pryrodno-pravovomu prostori [Deontological activity of a person in the natural law framework]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 74, 42–47 [in Ukrainian].
5. Sliyva, S. S. (2014). Deontolohichni problemy vkhodzhennia liudyny u pravove pole [Deontological problems of human entry into the legal field]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha"*, 807, 51–58 [in Ukrainian].
6. Rohova, O. (2024). Problemy dukhovno-moralnoho vymiru suchasnoi osvity [Problems of the spiritual and moral dimension of a modern education]. *Visnyk Dniprovskoi akademii bezpererвної osvity*, 2 (2), 62–70. <https://doi.org/10.54891/2786-7013-2024-2-8> [in Ukrainian].
7. Tsybulko, O. (2019). Vprovadzhenia dukhovno-oriietovanoi pedahohiky v osvitnii protses u zarubizhnykh vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Introducing spiritual-oriented pedagogy into the educational process in foreign higher education institutions]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal universytetiv ta liderstva*. 2 (8), 93–101. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2019-8-2-93-101> [in Ukrainian].
8. Harlos, K. P. (2000). Toward a Spiritual Pedagogy: Meaning, Practice, and Applications in Management Education. *Journal of Management Education*, 24 (5), 612–627. <https://doi.org/10.1177/105256290002400506> [in English].
9. Ryoo, J. J., Crawford, J., Moreno, D., & McLaren, P. (2009). Critical Spiritual Pedagogy: Reclaiming Humanity through a Pedagogy of Integrity, Community, and Love. *Power and Education*, 1 (1), 132–146. <https://doi.org/10.2304/power.2009.1.1.132> [in English].
10. Jirásek, I. (2023). Spiritual literacy: non-religious reconceptualisation for education in a secular environment. *International Journal of Children's Spirituality*, 28 (2), 61–75. <https://doi.org/10.1080/1364436X.2023.2166467> [in English].

11. Slyvka, S. S. (2016). Kanonichne pravo [Canon law] (3rd ed., rev. & enl.). Pravo. 276 s. [in Ukrainian].
12. Aupers, S., Houtman, D. (2014). Beyond the spiritual supermarket: the social and public significance of New Age spirituality. In: *New Age spirituality*. Routledge, 180–202 [in English].
13. Tkachenko, V. D., Pohrebniak, S. P., Lukianov, D. V., et al. (2006). Iurydychna deontolohiia [Legal deontology]. Kharkiv : Odissei. 2006. 256 s. [in Ukrainian].
14. Dufeniuk, O. M. (2023). Balans u kryminalnomu provadzhenni: instytutsiinyi, pravozastosovnyi, osobystisnyi rivni [Balance in criminal proceedings: Institutional, law enforcement, and personal levels]. Lviv : Rastr-7, 508 s. [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 30.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.04.2026

УДК 321.7:323.3-058.12]:340.12](477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-4>**Яремчук Віталій Дмитрович,**

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5988-7816>

Горбань Олена Вікторівна,

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
Полтавського університету економіки і торгівлі,
вулиця Івана Банка, 3, Полтава, 36003, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2451-7089>

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС СУМІСНОСТІ НАРОДОВЛАДДЯ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Анотація. У статті здійснено політико-правовий аналіз актуальної проблеми сумісності народовладдя та політичної еліти. Зазначено різнопланові, суперечливі підходи до розуміння термінів «народовладдя» й «політична еліта».

Розглянуто вітчизняні та зарубіжні тлумачення терміну «політична еліта» – багатоструктурованого поняття, що характеризується як своєю зовнішньою, так і внутрішньою природою, навколоелітним середовищем, управлінською елітою, легітимністю, який включає, зокрема, до свого змісту лідерів із вищих структур різних рівнів влади; підпорядкованих їм бюрократів владних апаратів; регіональної та місцевої владної еліти; активістів правлячих політичних партій, об'єднань та рухів; опонуючої та аналогічно структурованої політичної контреліти; навколо-елітного оточення офіційних і неофіційних експертів тощо.

Вказані антидемократичні ознаки політичної еліти, зокрема: тяжіння до закритості від публічного впливу на формування та контролю за ними; «фетишизація лідерів»; зрощення з олігархами у взаємних інтересах концентрації ресурсів; тяжіння до узурпації політичної влади й важелів впливу на неї засобами її централізації та бюрократизації.

Відзначено атрибутивність політичної еліти в демократіях, обумовлену потребами виконання державою своїх функцій. Наголошено на силі демократії у регулюючому впливові на політичну еліту через виявлення довіри чи недовіри до неї, протестні рухи опору як форми реалізації реального народовладдя. Особливості політичної еліти України пояснені короткочасністю демократичного транзиту за умов недостатньої національної консолідованості. Наведено критерії ефективності діяльності політичної еліти та дані щодо результатів соціологічних вимірів народної довіри до політичної еліти в Україні.

Наприкінці статті автори дійшли висновку про потребу проведення міждисциплінарного дискурсу сумісності народовладдя та політичної еліти в політологічному, правничому та філософському контекстах.

Ключові слова: народовладдя, політична еліта, демократія, теорії еліт, критерії ефективності діяльності політичної еліти.

Yaremchuk Vitaliy, Gorban Olena. Political and legal discussion of the people's rule and the political elite

Abstract. The article provides a political and legal analysis of the current problem of the compatibility of democracy and the political elite. It indicates diverse, contradictory approaches to understanding the terms “democratic power” and “political elite”.

The article examines domestic and foreign interpretations of the term “political elite” – a multi-structured concept characterized by both its external and internal nature, the elite environment, the management elite, legitimacy, which includes, in particular, leaders from higher structures of different levels of power; bureaucrats of the government apparatuses subordinate to them; regional and local power elite; activists of ruling political parties, associations

and movements; opposing and similarly structured political counter-elite; the elite environment of official and unofficial experts, etc.

The anti-democratic features of the political elite are indicated, in particular: a tendency to be closed off from public influence on their formation and control; "fetishization of leaders"; fusion with oligarchs in the mutual interests of resource concentration; a tendency to usurp political power and the levers of influence on it by means of its centralization and bureaucratization.

The attributive nature of the political elite in democracies is noted, determined by the needs of the state to perform its functions. The strength of democracy in regulating influence on the political elite through the manifestation of trust or distrust in it, protest resistance movements as a form of implementing real democracy are emphasized. The peculiarities of the political elite of Ukraine are explained by the short-term democratic transit in conditions of insufficient national consolidation. The criteria for the effectiveness of the political elite and data on the results of sociological measurements of people's trust in the political elite in Ukraine are presented.

At the end of the article, the authors concluded that there is a need for an interdisciplinary discourse on the compatibility of democracy and the political elite in political science, law, and philosophy.

Key words: democracy, political elite, democracy, elite theories, criteria for the effectiveness of the political elite.

Вступ. У ст. 5 Конституції України записано: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Ніхто не може узурпувати державну владу» [1]. Це, як підкреслює О. Скакун, «якісна характеристика демократії, демократичного режиму в державі» [2, с. 129].

У вітчизняній науці існують різні тлумачення щодо розуміння сумісності народовладдя й політичної еліти. Одні автори відзначають визнання принципу народного суверенітету у більшості держав як основи демократії, оцінюють як антидемократичні посягання на суверенну демократію для її пристосування до власних інтересів [3, ст. 4–6, 54, 158]. Інші – вбачають «встановлюючу» роль політичної еліти щодо правил функціонування та розвитку держави і суспільства [4, с. 3], безсумнівно «провідну... у будь-якому суспільстві» [5, с. 156], зосередження на впливові залишкових явищ бездержавності і саме в тому вбачається опозиційність політичної еліти України до демократії [6, с. 312, 314, 332]. Такі сентенції взагалі не мають нічого спільного з демократією, однак вони не отримали досі належних політико-правових оцінок. Теза ж про проблему сумісності демократії та елітизму [7, с. 140] стала фактично унікальною.

Виходячи із суперечливих положень зазначеної проблеми, метою статті є політико-

правовий аналіз сумісності народовладдя та політичної еліти. Для досягнення цієї мети ставляться наступні завдання: 1) встановити різноплановість тлумачення терміну «політична еліта»; 2) висвітлити особливості наукових висновків й політико-правову практику щодо сумісності політичних еліт із демократією у зарубіжних державах та в Україні; 3) визначити міри сумісності політичних еліт держав Заходу та України з демократією за критеріями рівня довіри народу до еліти.

Сумісність народовладдя та політичної еліти у зарубіжних вчених давно отримала достатньо глибоке вивчення, однак, на вітчизняному науковому рівні вона не має достатньо повного й системного правового аналізу, а її багатовекторні аспекти залишаються недостатньо висвітленими.

Матеріали та методи. Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні як загальнонаукових, так і спеціально-правових методів, що забезпечують всебічне осмислення сумісності народовладдя та політичної еліти в сучасних умовах, зокрема: метод аналізу використовувався при висвітленні підходів вітчизняних та зарубіжних дослідників до характеристики особливостей народовладдя та політичної еліти, критеріїв оцінки міри рівня народної довіри сумісності політичної еліти з демократією; метод герменевтики – для виявлення внутрішніх суперечностей у визначенні компетенції політичної еліти; формально-правовий – для розкриття і уточнення понятійного апарату, тлумачення дефініцій стосовно досліджува-

ної проблематики; порівняльно-правовий метод – для співставлення підходів вітчизняних та зарубіжних вчених щодо особливостей прояву демократії та діяльності політичних еліт в Україні та за кордоном; метод прогнозування – при визначенні подальших перспектив політико-правового дискурсу щодо сумісності народовладдя та політичної еліти.

Основними джерелами дослідження стали Конституція України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених. Теоретичну базу дослідження становлять монографії, дисертаційні роботи та наукові статті, присвячені політико-правовим аспектам народовладдя та політичної еліти, сумісності цих феноменів політичного життя, зокрема праці таких вчених як Т. Андрійчук, А. Баумейстер, С. Бульбенюк, Г. Гайду, В. Гапоненко, С. Головатий, В. Горбань, Н. Довганик, Н. Дубовик, М. Кармазіна, М. Козловець, С. Матета, Н. Оніщенко, О. Постоловська, Н. Ротар, О. Скакун, Т. Томашевська, В. Туча, С. Чернюк, Ю. Шайгородський, О. Щербанюк, В. Яремчук.

Результати. Світова політико-правова думка виробила різні підходи щодо визначення терміну «політична еліта», такі як: «владна еліта», «правляча еліта», «правлячий клас», «політичний клас», «правлячий клас», «керівництво», «контролююча група», «істеблішмент» тощо [8, с. 133–134].

Ще «батьки» теорії еліт В. Парето та Г. Моска звертали увагу на проблему сумісності народовладдя та політичної еліти. В. Парето називав демократичні режими «демагогічною плутократією», вважаючи, що в політичному житті є універсальний закон, при якому еліта завжди обманює маси. Г. Моска, автор концепції «політичного класу», наголошував, що в усіх суспільствах... існують два класи: клас, що править, і клас, яким правлять, та що в системі, де влада належить аристократії, правлячий клас є стабільним, тоді як у демократії, що ґрунтується на принципах виборів та представництва, все навпаки [9, с. 278, 281].

Політична еліта представляє собою мобільний політико-правовий організм здатний до постійних змін та пристосувань з метою збереження себе у владі. А. Баумейстер характе-

ризував зміну поколінь політичної еліти таким чином: за часів В. Черчилля вона складалася із представників аристократів, після Другої світової війни – з харизматичних політиків, з кінця 60-х – початку 70-х років – із меритократів¹, з кінця першої чверті ХХІ ст. меритократів змінили популісти та демагоги [10]. Т. Андрійчук відзначає, що в Європі уже із середини ХХ ст. політичні еліти були вимушені народами пристосовуватися до процесів демократизації заради власної легітимації [11, с. 45–47].

У дослідженнях політичних еліт, зокрема у Польщі, вивчаються особливості регіональних політичних еліт [12]. Є подібні дослідження і в Україні. Так, В. Яремчуком при аналізі регіональної політичної еліти (на прикладі Івано-Франківської області) виявлено її характерну ознаку – володіння необхідними ресурсами для виконання своєї ролі [13, с. 73–74], що обумовлює союз регіональної політичної еліти із олігархами, для яких використання ресурсів політичної влади теж приносить дивіденди унаслідок зворотних зобов'язань еліти.

Т. Дай та Г. Зейглер у розділі «Іронія демократії» колективної праці «Класи та еліти в демократії та демократизації» (1997) дали досить вичерпну характеристику сумісності демократії та політичної еліти. Вони підкреслили, що в індустріальну, наукову та ядерну епоху життя в демократії, як і в тоталітарному суспільстві, формується жменькою людей; важливі політичні, економічні та соціальні рішення приймаються крихітними меншинами, а не масами людей; демократія – це уряд «народу», але виживання демократії лежить на плечах еліт; у цьому *іронія демократії* (курсив наш): еліти повинні правити мудро, якщо уряд «народу» хоче вижити. Маси, продовжують думку вчені, не керують; вони йдуть за ними;

¹ Меритократія (від лат. *meritus* – гідний та грец. *κράτος* – влада) – це принцип управління або соціальна система, в якій керівні посади займають найбільш здібні, талановиті та працелюбні люди, незалежно від їхнього соціального, економічного походження чи статі. Вона базується на рівних стартових можливостях та вільній конкуренції. Це – влада достойних.

Термін «меритократія» вперше використав британський соціолог Майкл Янг у 1958 р. в сатиричному творі «Піднесення меритократії», де описував суспільство майбутнього, побудоване на цьому принципі.

вони реагують на ставлення, пропозиції та поведінку еліт [14].

Спостерігаються тенденції «зрощення еліт та їх надоб'ємного контролю над суспільством», «фетишизації лідерів», які володіють «вибраними функціями» та тотальне звуження демократичних процесів [15, с. 173, 177–178]. В середині будь-якого елітарного кола, у т.ч. на рівні держави, присутня своя внутрішня структура та ієрархія (це ситуація, яку американський дослідник Дж. Хіглі назвав «елітами в середині еліт» [16, р. 27]).

Проблеми політико-правової спільноти у полі зору інтересів і Європейського Союзу, зокрема, питання легітимації влади в умовах глобалізації [17]. Офіційні документи ЄС посилаються на перманентність проблеми дефіциту демократії та необхідність підвищення довіри до європейських інститутів політичного представництва [18, с. 235, 237, 250].

Сучасна українська політична еліта, орієнтуючись на західні зразки, автоматично запозичує їх вади, маючи й особливі риси від антидемократичної спадщини. Вона характеризується як ситуативна, сконцентрована на бізнесових інтересах, абсолютно непрозора і несумісна із законом [19]; зосереджена на збільшенні власних статків і надбань [20, с. 157]; авторитарна і провінціальна, із суто ритуальною риторикою до демократичних цінностей, зверхня та самолюбива, нетолерантна та неконструктивна [21, с. 78, 82]; представляє олігархічні клани [22, с. 171]; закрита від суспільства, популістська та цинічна до права, з подвійними стандартами й навичками уникнення реальної відповідальності перед суспільством, необ'єктивна в оцінці власного професіоналізму; мінлива в політичних уподобаннях і орієнтаціях, надає пріоритет партійним, груповим, особистим інтересам над загальнонаціональними, спрощено розуміє демократичну участь і управління [23, с. 125].

Критеріями ефективності діяльності політичної еліти України є: досягнутий рівень прогресу та добробуту народу; політична стабільність суспільства; національна безпека держави та її авторитет на міжнародній арені; оптимальне співвідношення між громадян-

ським суспільством і державою [24, с. 21]. Усі ці складові досі нереалізовані в Україні.

Ю. Шайгородський виявив, що перманентна зміна персоналій серед політичних еліт не впливала на недовіру народу до їх діяльності: щоразу після чергових президентських виборів від 2010 до 2020 рр. зростала кількість тих, хто вважав розвиток подій у державі неправильним. Так, за результатами опитувань громадської думки у 2020 р. жоден з політиків не отримав позитивний баланс довіри [25, с. 18, 20–21, 24].

Отже, дослідження сумісності народовладдя та політичної еліти свідчать про те, що феномен політичної влади є предметом боротьби між народом і політичною елітою. Спостерігається відсутність мінімізації персоналу державної влади та якнайширшого її представництва [26, с. 50–51] (перманентно зростає бюрократизація владних і опозиційних до неї структур). Демократія формується на основі природного права народу на владу як гарантію прав і свобод людини. Політична еліта в демократіях обумовлена як її атрибут потребами виконання державою своїх функцій. Сила демократії полягає у регулюючому впливові народу на політичну еліту не тільки через недовіру до неї, але й через протестні рухи опору як форми реалізації реального народовладдя [27].

Висновки. Проведений аналіз політико-правового дискурсу сумісності народовладдя та політичної еліти, наявність протиріч у підходах до розуміння демократії, політичної влади та її складових, право народу на прийняття політичних рішень свідчить про потребу міждисциплінарного дискурсу в політологічному, правничому та філософському контекстах.

Народовладдя неможливе без політичної еліти, як влада не може існувати сама для себе без народу. Із охарактеризованих дослідниками спільних ознак політичної еліти визначені і такі, які несумісні з демократією. Водночас існує суттєва різниця між західними й українською політичними елітами. Перші формувалися разом із демократіями протягом тривалого історичного часу переважно в однорідних національних середовищах. У конкуренції з супротивниками політичні еліти досягли пев-

ної якісної міри сумісності з демократією. Усе це ще на порядку денному в Україні, яка мужньо бореться за свій суверенітет в умовах повномасштабної війни з РФ.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому політико-правовому аналізі сумісності народовладдя та політичної еліти, потребі вивчення загроз

демократії від маніпулятивного потенціалу політичних технологій і ШІ в контексті їх можливого використання політичною елітою (чи, на її замовлення, виконавцями), а також можливо у розробці моделей сумісності народовладдя та політичної еліти в умовах післявоєнного відновлення та європейської інтеграції України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#%20Text>
2. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 3-тє видання. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 524 с.
3. Щербанюк О. В. Народний суверенітет у теорії політико-правових вчень: історична школа : монографія. Книга I. Київ : Логос, 2013. 182 с.
4. Елітознавство : підручник / за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2013. 268 с.
5. Томашевська Т. В. Теоретичні засади поняття політико-управлінська еліта. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 1. С. 153–156. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2015/34.pdf
6. Шайгородський Ю. Українська політична еліта: стереотипні практики і виклики сучасності. *Сучасна українська політика*. Вип. 29. Київ: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. 348 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/166101/1/УКРАЇНСЬКА%20ПОЛІТИЧНА%20ЕЛІТА.pdf>
7. Політичне лідерство [Електронний ресурс] : навчальний посібник / В. А. Гапоненко, С. С. Бульбенюк, Н. М. Довганик та ін. Київ : КНЕУ, 2021. 324 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/341ffef6-c4c0-4c5b-b83e-197abac62b16/content>
8. Dobek-Ostrowska, B. Elity polityczne. *Studia z teorii polityki* / A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.). T. II. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. S. 133–134. ISBN 83-229-1857-7.
9. Яремчук В. Д. Історія політичних і правових вчень : схеми, дефініції, джерела та персоналії : навч. посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 380 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4976/3/Яремчук%20В.Д.--%20ППІВ%20навч_посібник--ВЕРСТКА.pdf
10. Баумейстер А. Падіння європейської меритократії або кінець «правління кращих». *День*. 2023 р. 31 січ. URL: <https://day.kyiv.ua/blog/polityka/padinnya-yevropeyskoji-merytokratiyi-abo-kinets-pravlinnya-krashchykh>
11. Андрійчук Т. С. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя*. 2019. № 1. С. 45–51. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.1.6>
12. Szczudlińska-Kanoś, A. Regionalne elity polityczne w Polsce. Wydanie I. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. 181, [3] s. ISBN 978-83-233-3644-0
13. Яремчук В. Регіональна політична еліта: принципи та механізми формування (на прикладі Івано-Франківської області). *Політичні дослідження*. 2021. №1. С. 70–89. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235438>
14. Dye, T., Harmon, Z. The Irony of Democracy / Classes and Elites in Democracy and Democratization. 1997. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203765173-24/irony-democracy-dye-thomas-zeiglerharmon?context=ubx>
15. Туча В. В. Специфіка взаємодії еліт у публічному просторі постмодерної держави. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 4 (61). Ч. 1. С. 172–181. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.61.2019.198513>
16. Higley, J. Continuities and Discontinuities in Elite Theory / H. Best, & J. Higley (Eds.), *The Palgrave Handbook of Political Elites*. London : Palgrave Macmillan, 2018. Pp. 25-40. ISBN 978-1-137-51903-0. ISBN 978-1-137-51904-7 (eBook). URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/62125/1/350.pdf.pdf>
17. Riedel, R. Demokracja w Unii Europejskiej – problem legitymizacji władzy w warunkach globalizacji. *Unia Europejska w XXI wieku. Polityczno-prawna wspólnota interesów* / red. nauk. Rafał Riedel ; [aut.: Marcin Chełminiak et al.]. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek. 2010. S. 23–54. ISBN 978-83-7611-454-5
18. Ротар Н. Інституційне оновлення деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 3 (14). С. 234–252. DOI:10.29038/2524-2679-2022-03-234-252

19. Майбутнє еліт або еліти майбутнього: провідні інтелектуали обговорили проблему української еліти. 23.02.2016. *Україна Модерна*. URL: <https://uamoderna.com/event/future-elites-discussion/>
20. Чернюк І. А. Політична еліта в контексті демократичних перетворень в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 51. С. 155–158. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/38.pdf>
21. Козловець М. А. Політична еліта як суб'єкт державотворення в умовах трансформації українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2017. № 2. С. 74–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2017_2_9
22. Матета О. Політична еліта та політична свідомість громадян в умовах демократичної трансформації пострадянської України. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2019. Вип. 22. С. 166–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2019_22_26
23. Постоловська О. О. Політико-культурні особливості трансформації політичної еліти сучасної України : дис. ... канд. політ. н. (доктора філософії) спец. 23.00.03 – політична культура та ідеологія. Київ. 2019. 220 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Postolovska.pdf
24. Загальна теорія політики : навчальний посібник. / Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2017. 226 с. ISBN 978-617-7582-25-9. URL: <https://er.kai.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8bd48eb4-8f64-4f94-bbef-531263bd4c84/content>
25. Шайгородський Ю. Ж. Криза суспільної довіри: суперечність між очікуваннями та реальністю. Політичне поле України у ситуації суспільної кризи: влада, опозиція, політичні партії, громадські організації / за ред. О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2020. 264 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/political_field_of_ukraine.pdf
26. Горбань В. І. Стівідношення прав людини і прав народу (нації) в контексті верховенства права. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право»*. 2018. Вип. 28. С. 38–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2018_28_9
27. Гайду Г. В. Право на спротив як форма реалізації реального народовладдя (теоретико-правові аспекти) : дис.... доктора філософії. Спец. 081 «Право». Вінниця. 2020. 218 с. URL: <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/8872>

References :

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#%20Text> [in Ukrainian].
2. Skakun, O. F. (2011) *Teoriya prava i derzhavy* : Pidruchnyk. 3-he vyd. [Theory of law and state : textbook]. Kyiv : Alerta ; TSUL. 524 s [in Ukrainian].
3. Shcherbanyuk, O. V. (2013). *Narodnyy suverenitet u teorii polityko-pravovykh vchen': istorychna shkola : monohrafiya* [Popular sovereignty in the theory of political and legal doctrines: historical school : monograph]. Knyha I. Kyiv : Lohos. 182 s [in Ukrainian].
4. *Elitoznavstvo* : pidruchnyk (2013) [Elite Studies : textbook] / za zah. red. V. A. Hoshovs'koyi. Kyiv : NADU. 268 s [in Ukrainian].
5. Tomashevs'ka, T. V. (2015). *Teoretychni zasady ponyattya polityko-upravlins'ka elita* [Theoretical foundations of the concept of political and managerial elite]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. 1. 153–156. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2015/34.pdf [in Ukrainian].
6. Shayhorods'kyu, Yu. (2013). *Ukrayins'ka politychna elita: stereotypni praktyky i vyklyky suchasnosti* [Ukrainian political elite: stereotypical practices and contemporary challenges]. *Suchasna ukrayins'ka polityka*. 29. Kyiv : Vyd-vo "Tsentrsotsial'nykh komunikatsiy". 348 s. Retrieved from <https://lib.iita.gov.ua/166101/1/УКРАЇНСЬКА%20ПОЛІТИЧНА%20ЕЛІТА.pdf> [in Ukrainian].
7. *Politychne liderstvo : navchal'nyy posibnyk* (2021) [Political leadership [Electronic resource] : textbook] / V. A. Haponenko, S. S. Bul'benyuk, N. M. Dovhanyk ta in. Kyiv : KNEU. 324 s. Retrieved from <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/341ffef6-c4c0-4c5b-b83e197abac62b16/content> [in Ukrainian].
8. Dobek-Ostrowska, B. (1998). *Elity polityczne* [Political elites] / *Studia z teorii polityki* / A. W. Jabłoński, & L. Sobkowiak (red.). Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. T. II. 133–134. ISBN 83-229-1857-7 [in Polish].
9. Yaremchuk, V. D. (2022). *Istoriya politychnykh i pravovykh vchen' : skhemy, definitysiyi, dzherela ta personaliyi : navch. posibnyk* [History of political and legal doctrines: schemes, definitions, sources and personalities : textbook]. L'viv : L'vivs'kyu derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. 380 s. Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4976/3/Яремчук%20В.Д.--%20ПППВ%20навч_посібник--ВЕРСТКА.pdf [in Ukrainian].

10. Baumeyster, A. (2023). Padinnya yevropeys'koyi merytokratiyi abo kinets' "pravlinnya krashchykh" [The fall of European meritocracy or the end of the "rule of the best"]. *Den'*. 31 sich. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/blog/polityka/padinnya-yevropeyskoyi-merytokratiyi-abo-kinets-pravlinnya-krashchykh> [in Ukrainian].
11. Andriyчук, Т. С. (2019). Partysypatorna ta deliberatyvna demokratiya v suchasnomu politychnomu dyskursi [Participatory and deliberative democracy in modern political discourse]. *Politychne zhyttya*. 1. 45–51. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.1.6> [in Ukrainian]
12. Szczudlińska-Kanoś, A. (2013). Regionalne elity polityczne w Polsce. [Regional political elites in Poland]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wydanie I. 184 s. ISBN 978-83-233-3644-0 [in Polish].
13. Yaremchuk, V. (2021). Rehional'na politychna elita: pryntsyipy ta mekhanizmy formuvannya (na prykladi Ivano-Frankivs'koyi oblasti) [Regional political elite: principles and mechanisms of formation (using the example of Ivano-Frankivsk region)]. *Politychni doslidzhennya*. 1. 70–89. Retrieved from <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235438> [in Ukrainian].
14. Dye, T., & Harmon, Z. (1997). The Irony of Democracy / Classes and Elites in Democracy and Democratization. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203765173-24/irony-democracy-dye-thomas-zeigler-harmon?context=ubx> [in English].
15. Tucha, V. V. (2019.). Spetsyfika vzayemodiyi elit u publichnomu prostori postmodernoyi derzhavy [The specifics of elite interaction in the public space of a postmodern state]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya*. 4 (61). Ch. 1. 172–181. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.61.2019.198513> [in Ukrainian].
16. Higley, J. (2018). Continuities and Discontinuities in Elite Theory. H. Best, & J. Higley (Eds.), *The Palgrave Handbook of Political Elites*. London : Palgrave Macmillan. 25-40. ISBN 978-1-137-51903-0. DOI: 10.1057/978-1-137-51904-7 Retrieved from <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/62125/1/350.pdf.pdf> [in English].
17. Riedel, R. (2010). Demokracja w Unii Europejskiej – problem legitymizacji władzy w warunkach globalizacji [Democracy in the European Union – the problem of legitimizing power in the context of globalization]. *Unia Europejska w XXI wieku. Polityczno-prawna wspólnota interesów / red. nauk. Rafał Riedel ; [aut.: Marcin Chełminiak et al.]*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. 23–54. ISBN 978-83-7611-454-5 [in Polish].
18. Rotar, N. (2022). Instytutsiyne onovlennya deliberatyvnoyi modeli politychnoyi uchasti hromadyan YES [Institutional renewal of the deliberative model of political participation of EU citizens]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspil'ni komunikatsiyi ta rehional'ni studiyi*. 3 (14). 234–252. DOI:10.29038/2524-2679-2022-03-234-252 [in Ukrainian].
19. Maybutnye elit abo elity maybutn'oho: providni intelektualy obhovoryly problemu ukrayins'koyi elity [The future of elites or elites of the future: leading intellectuals discussed the problem of the Ukrainian elite]. 23.02.2016. *Ukrayina Moderna*. Retrieved from <http://uamoderna.com/event/future-elites-discussion/> [in Ukrainian].
20. Chernyuk, I. A. (2017). Politychna elita v konteksti demokratychnykh peretvoren' v Ukrayini [Political elite in the context of democratic transformations in Ukraine]. *Molodyy vchenyy*. 51. 155–158. Retrieved from <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/38.pdf> [in Ukrainian].
21. Kozlovets', M. A. (2017). Politychna elita yak sub'yekt derzhavotvorennya v umovakh transformatsiyi ukrayins'koho suspil'stva [The political elite as a subject of state formation in the context of the transformation of Ukrainian society]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho"*. Seriya: Politolohiya. 2. 74–87. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2017_2_9 [in Ukrainian].
22. Mateta, O. (2019). Politychna elita ta politychna svidomist' hromadyan v umovakh demokratychnoyi transformatsiyi postradyans'koyi Ukrayiny [Political elite and political consciousness of citizens in the conditions of democratic transformation of post-Soviet Ukraine]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu*. Seriya filos.-politloh. studiyi. 22. 166–173. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2019_22_26 [in Ukrainian].
23. Postolovs'ka, O. O. (2019). Polityko-kul'turni osoblyvosti transformatsiyi politychnoyi elity suchasnoyi Ukrayiny [Political and cultural features of the transformation of the political elite of modern Ukraine]. *Dys. ...kand. polit. n. (doktora filosofiyi) spets. 23.00.03 – politychna kul'tura ta ideolohiya*. Kyiv. 220 s. Retrieved from https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Postolovska.pdf [in Ukrainian].
24. Zahal'na teoriya polityky : Navchal'nyy posibnyk (2017) [General Political Theory : textbook] Herasymchuk, T. F., Kyrydon, A. M., Troyan, S. S. Kyiv : Vydavnychyy dim "Kondor", 226 s. Retrieved from <https://er.kai.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8bd48eb4-8f64-4f94-bbef-531263bd4c84/content> [in Ukrainian].

25. Shayhorods'kyu, YU. ZH. (2020). Kryza suspil'noyi doviry: superechnist' mizh ochikuvannyamy ta real'nistyuu. Politychne pole Ukrayiny u sytuatsiyi suspil'noyi kryzy: vlada, opozytsiya, politychni partiyi, hromads'ki orhanizatsiyi [Crisis of public trust: contradiction between expectations and reality. The political field of Ukraine in a situation of social crisis: government, opposition, political parties, public organizations] / za red. O. M. Mayborody. Kyiv : IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. 264 s. Retrieved from https://ipien.gov.ua/wpcontent/uploads/2020/11/political_field_of_ukraine.pdf [in Ukrainian].

26. Horban', V. I. (2018). Spivvidnoshennya prav lyudyny i prav narodu (natsiyi) v konteksti verkhovenstva prava [The relationship between human rights and the rights of the people (nation) in the context of the rule of law]. *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody*. "Pravo". 28. 38–57. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2018_28_9 [in Ukrainian].

27. Haydu, H. V. (2020). Pravo na sprotyv yak forma realizatsiyi real'noho narodovladdya (teoretyko-pravovi aspekty) [The right to resistance as a form of implementing real democracy (theoretical and legal aspects)]. *Dys.... doktora filosofiyi. Spets. 081 "Pravo"*. Vinnytsya. 218 s. Retrieved from <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/8872> [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 29.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.04.2026

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-5>

Мелех Любомира Володимирівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри господарсько-правових дисциплін Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Замарстинівська, 9, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2936-8426>

Цмоць Уляна Олексіївна,

старший науковий співробітник
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8423-8272>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ДО ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЛОКАЛЬНОГО ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ПОЛЬЩІ

***Анотація.** У статті проаналізовано правову природу та особливості запозичення локального правового забезпечення охорони праці Польщі до трудового законодавства України. Система правового регулювання трудових відносин, гарантування безпеки праці та належної її оплати в Україні потребує суттєвого удосконалення через невідповідність чинного законодавства сучасним соціальним потребам та його застарілість.*

На основі проведеного аналізу констатуємо, що реформування не завжди може бути ефективним, особливо якщо воно здійснюється без спільної мети та непослідовно. Реформування правового закріплення локального правового регулювання охорони праці є ще більш складним процесом, оскільки його не можна реалізувати виключно примусовими заходами – воно потребує підтримки з боку учасників трудових відносин та прогресивного підходу до його сприйняття. Таким чином, дослідження специфіки локального правового регулювання охорони праці в Польщі дає змогу висвітлити різні моделі його законодавчого закріплення та співвідношення з централізованим законодавством. Водночас питання особливостей локального правового регулювання охорони праці в Польщі залишається малодослідженим.

Розглянуто також, що в умовах поширення трудової міграції, зумовленої як низьким рівнем комфортності праці в Україні, так і складними економічними обставинами, запозичення досвіду локального правового регулювання охорони праці Польщі дає змогу оперативніше та на місцевому рівні вирішувати існуючі проблеми безпеки праці. Вимоги до рівня охорони праці на всій території Польщі є уніфікованими та надзвичайно жорсткими, тому вивчення специфіки локального правового регулювання охорони праці в різних країнах спрямоване на визначення шляхів їх інтеграції з особливостями національного законодавства та соціокультурними традиціями. Крім того, у результаті проведеного дослідження встановлено, що позитивний досвід локального правового регулювання охорони праці може бути адаптований і впроваджений у національну українську практику.

***Ключові слова:** охорона праці, безпека праці, правове регулювання, локальне регулювання, нормативний акт, локальний акт.*

Melekh Liubomyra, Tsmots Uliana. Features of borrowing into the labor legislation of Ukraine local legal provisions of labor protection of Poland

Abstract. *This scholarly article examines the legal nature and features of the incorporation of Poland's local legal framework for occupational health and safety into the labor legislation of Ukraine. The system of legal regulation of labor relations, ensuring occupational safety, and guaranteeing fair remuneration in Ukraine requires substantial improvement due to the inconsistency of current legislation with contemporary social needs and its outdated provisions.*

Based on the conducted analysis, it is established that legal reform is not always effective, particularly when implemented without a unified objective and in an inconsistent manner. Reforming the legal framework for local regulation of occupational health and safety is an even more complex process, as it cannot be achieved solely through coercive measures; it necessitates the support of the participants in labor relations and a progressive approach to its perception. Consequently, the study of the specifics of Poland's local legal regulation of occupational health and safety allows for the identification of various models of its legislative codification and its relationship with centralized legislation. At the same time, the issue of the peculiarities of local legal regulation of occupational health and safety in Poland remains insufficiently explored.

It is further noted that in the context of widespread labor migration, driven both by the low level of workplace comfort in Ukraine and by challenging economic conditions, the adoption of Poland's experience in local legal regulation of occupational health and safety enables more prompt and localized resolution of existing safety issues. The standards for occupational safety throughout Poland are uniform and highly stringent; therefore, studying the specifics of local legal regulation in different countries is aimed at determining ways to integrate them with the characteristics of national legislation and sociocultural traditions. Moreover, the study concludes that the positive experience of Poland's local legal regulation of occupational health and safety can be adapted and implemented within the national Ukrainian practice.

Key words: *labor protection, labor safety, legal regulation, local regulation, regulatory act, local act.*

Вступ. Досвід місцевого правового врегулювання охорони праці в зарубіжних країнах, зокрема в Польщі, є суттєво ширшим. Це пояснюється тим, що еволюція цього інституту історично не переривалася владним втручанням держави чи впровадженням планової економічної моделі. Відтак локальне нормативне регулювання у сфері безпеки праці розвивалося послідовно й збалансовано, синхронно з науково-технічним прогресом та змінами суспільних запитів. Упродовж тривалого періоду становлення сформувалися не лише ефективні інструменти, а й усталені підходи до здійснення локального правового регулювання охорони праці, що дають змогу мінімізувати кількість помилок під час його реалізації.

Безумовно, у процесі здійснення локального правового врегулювання охорони праці в Польщі траплялися ситуації обрання помилкового напрямку розвитку чи неефективних способів забезпечення безпечних умов праці. Водночас характерною рисою польського досвіду є його цілісність, сформована завдяки узгодженості законодавства та, передусім, усталеній судовій практиці, у межах якої закріплюється єдиний для всіх і найбільш результативний підхід. Саме тому використання

польських напрацювань у сфері локального правового регулювання охорони праці сприятиме прискоренню євроінтеграційних процесів і спростить подальше оновлення трудового та соціального законодавства.

Матеріали та методи. Для опрацювання окресленої проблеми було залучено широкий масив нормативно-правових актів України. Проведено аналіз проблемних аспектів запозичення до трудового законодавства України елементів локального правового забезпечення охорони праці Польщі, а також опрацьовано наукові джерела з відповідної тематики.

У ході наукового пошуку застосовано сукупність методів пізнання, що забезпечують об'єктивність і комплексність дослідження. Зокрема, догматичний (формально-юридичний) метод використовувався для вивчення нормативно-правових актів, які визначають механізм упровадження особливостей запозичення до трудового законодавства України положень щодо локального правового регулювання охорони праці Польщі.

Результати. Серед держав – членів ЄС, досвід яких доцільно використати, насамперед варто виокремити Польщу. Поряд зі спільними рисами історичного розвитку су-

пільства і державності, подібною є й система законодавства та структура нормативно-правових актів, що спрощує процес запозичення. Наразі позитивна практика імплементації окремих положень польського законодавства охоплює сфери трудового, адміністративного та соціального права, що створює підґрунтя для подальших трансформацій.

У галузі охорони праці, за даними Центрального інституту охорони праці Польщі, показник смертності внаслідок нещасних випадків або виробничих травм у період з 1998 року зменшився на 62% [1, с. 65]. Це підтверджує результативність заходів у сфері безпеки праці, а також обґрунтованість і ефективність поєднання локального та централізованого правового регулювання охорони праці.

Слід також зауважити, що система локальних нормативно-правових актів, які регламентують трудові відносини в Польщі, певною мірою відрізняється від української та охоплює, зокрема, статути організацій і кооперативів. Так, відповідно до Закону Польщі «Про кооперацію» [2, с. 102], у ст. 5 передбачено, що саме статут визначає процедуру ухвалення спільних рішень, права й обов'язки членів кооперативу, а також порядок праці осіб із частковою дієздатністю. Закріплення в організаційно-господарських актах окремих положень щодо трудових відносин і охорони праці засвідчує комплексний характер підприємницької діяльності та сприяє більш узгодженому застосуванню правових норм.

Водночас переважна частина правових приписів, що регламентують локальне правове регулювання, зосереджена у Трудовому кодексі Польщі. Зокрема, ст. 9 цього Кодексу встановлює, що «положення колективних трудових договорів та колективних договорів й інших постанов, статутів не можуть бути менш сприятливими для працівників, ніж Трудовий кодекс та інші виконавчі акти. Положення статутів чи правил не можуть бути менш сприятливими до працівників, ніж положення колективних (трудових) договорів. Положення колективних (трудових) договорів, статути та правила, що порушують принцип рівності праці та прийому на роботу не застосовуються» [3].

Зазначені приписи мають універсальний характер і поширюються на всі локальні нормативно-правові акти, ухвалені на рівні підприємства, у тому числі в галузі охорони праці. Їх значення полягає в установленні ієрархії не лише між централізованими та локальними актами, а й усередині самої системи локального регулювання. Отже, колективний договір виступає базовим локальним документом, а будь-які розпорядчі акти роботодавця з питань охорони праці не можуть суперечити його положенням. Спільною рисою польського та українського законодавства є заборона звуження обсягу трудових прав працівників у локальних нормативно-правових актах. Водночас доцільним видається розширення цієї заборони шляхом прямого закріплення неприпустимості порушення не лише принципу рівності, а й засад законності, правової визначеності та соціальної справедливості.

Окремої уваги потребує аналіз обов'язків роботодавця, закріплених у ст. 94 Трудового кодексу Польщі. У цій нормі передбачено, що роботодавець зобов'язаний «організувати роботу таким чином, щоб зменшити незручності від роботи, особливо від монотонної роботи та роботи в попередньо визначеному темпі; гарантувати безпечні та гігієнічні умови праці, проводити системне навчання працівників у сфері охорони праці». Перелік цих повноважень конкретизується спеціальними приписами, визначеними у ст. 207, відповідно до яких роботодавець повинен «забезпечувати дотримання положень та правил охорони праці на робочому місці, видавати накази щодо усунення недоліків та контролювати їх виконання; адаптувати заходи підвищення рівня захисту здоров'я та життя працівників з урахуванням зміни умов трудової діяльності; розробляти послідовну політику попередження нещасних випадків; розробляти заходи охорони праці підлітків, вагітних та жінок, що вигодовують малолітніх дітей» [3].

Поділ обов'язків роботодавця на загальні та спеціальні сприяє більш чіткому здійсненню локального правового регулювання, окреслюючи конкретні напрями діяльності. Із наведеного переліку випливає, що локальне регулювання у сфері охорони праці має бути системним, передбачуваним, зрозумілим і внутрішньо узгодже-

ним. Окрім цього, локальні нормативно-правові акти потребують регулярного перегляду та оновлення з метою виправлення виявлених недоліків і адаптації до змінених умов праці. Принципово важливо, що на роботодавця покладається не лише обов'язок прийняття локальних актів з охорони праці, а й здійснення контролю за їх реалізацією та забезпечення їх дієвості. Такий підхід формує підвищений рівень відповідальності роботодавця за належний стан безпеки праці, адже незалежно від обставин конкретного нещасного випадку до нього можуть бути застосовані відповідні санкції [4, с. 37].

Згідно зі ст. 104 Трудового кодексу Польщі, «правила праці визначають організацію трудової діяльності, а також права й обов'язки працівника й роботодавця. Роботодавець, на якого працюють не менше 50 працівників вводить правила праці, якщо положення колективного договору належно не застосовуються. Роботодавець, на якого працюють не менше 20 і не більше 50 працівників вводить правила праці на вимогу профспілки. Роботодавець, на якого працюють менше 50 вводить правила праці, якщо не створено колективний договір» [3].

Значущість цієї норми зумовлена її гнучкістю та чітким визначенням співвідношення між правилами праці й колективним договором. Натомість чинне українське законодавство передбачає одночасну дію на підприємстві як правил внутрішнього трудового розпорядку, так і колективного договору, попри те, що їх положення можуть частково дублювати одне одного. Особливо це стосується приписів у сфері охорони праці, зокрема щодо тривалості робочого часу, періодів відпочинку та вимог трудової дисципліни.

Диференціація залежно від чисельності працівників істотно полегшує здійснення локального правового регулювання охорони праці, оскільки визначає обсяг обов'язків роботодавця відповідно до рівня його відповідальності. У національній практиці поширеною проблемою залишається відсутність укладеного колективного договору або навіть правил внутрішнього трудового розпорядку. Причиною цього є нечітко врегульована процедура їх прийняття та відсутність залежності від кількості працівни-

ків у трудовому колективі, що може бути усунуто шляхом відповідного запозичення [5, с.136].

У ст. 104-1 Трудового кодексу Польщі визначено вимоги до змісту правил праці, серед яких передбачено «список заборонених робіт для неповнолітніх та жінок; обов'язки з охорони праці, у тому числі спосіб інформування працівників про професійні ризики, пов'язані із виконанням роботи». Водночас ст. 104-2 встановлює обов'язок роботодавця погоджувати такі правила з профспілкою. Якщо ж правила «не узгодженні в домовлений строк чи немає профспілки на підприємстві, роботодавець встановлює їх самостійно. Правила вступають в дію після спливу 2 тижнів з моменту їх оприлюднення для працівників» [3].

Зазначені положення можна оцінювати як позитивні лише частково. Зокрема, перелік робіт, заборонених для неповнолітніх, доцільно затверджувати саме на законодавчому рівні з метою запобігання можливим зловживанням з боку роботодавця. Такий ризик особливо зростає за умов, коли роботодавець має право одноосібно ухвалювати правила внутрішнього трудового розпорядку навіть за відсутності їх погодження з профспілкою [6, с. 36].

Стосовно переліку заборонених робіт для жінок, його існування слід розцінювати як таке, що суперечить принципам рівності та недискримінації, у зв'язку з чим подібні норми втратили чинність в Україні. Надання роботодавцеві повноважень самостійно визначати такі обмеження може створювати перешкоди для реалізації жінками права на працю, справедливу оплату, безпечні умови та належний рівень комфорту на робочому місці.

Водночас доцільним видається запозичення обов'язку погоджувати з профспілкою всі локальні нормативно-правові акти у сфері охорони праці. Нині трудове законодавство України містить вичерпний перелік випадків участі профспілки у прийнятті окремих актів, замість встановлення загального правила. При цьому принциповим є саме погодження, а не формальне повідомлення, врахування думки чи інші процедури, які фактично не впливають на остаточне рішення роботодавця у процесі локального регулювання охорони праці.

У ст. 237-11 Трудового кодексу Польщі закріплено обов'язок роботодавця проводити консультації з працівниками з усіх питань, що стосуються охорони здоров'я та безпеки праці, зокрема щодо «змін в організації роботи, обладнання, застосування нових технологій, якщо вони становлять небезпеку для здоров'я працівників; оцінки професійного ризику; створення служби охорони праці; надання засобів індивідуального захисту; навчання працівників у сфері охорони праці». При цьому роботодавець зобов'язаний створити належні умови для проведення таких консультацій, у тому числі забезпечити їх здійснення в межах робочого часу. «Час проведений на консультації зараховується до робочого» [3].

Отже, право працівників на участь у локальному правовому регулюванні не лише проголошується, а й реально гарантується, що мінімізує ризик можливого тиску з боку роботодавця. Водночас більш доцільним видається не обмежуватися консультаціями, а запровадити механізм погодження рішень з усім трудовим колективом. Представництво його інтересів може здійснювати як профспілка, так і інший уповноважений працівниками представник. Перелік питань, що підлягають обговоренню, доцільно також розширити, включивши до нього графіки змінності, умови відпочинку та особливості застосування дистанційної праці [7, с. 69].

Досвід Польщі у сфері локального правового регулювання може бути застосований як для забезпечення рівної участі всіх учасників трудових відносин, так і для уточнення значення та змісту окремих локальних нормативно-правових актів. Насамперед, доцільно запровадити норми, що встановлюють ієрархію між актами різного рівня юридичної сили. Безперечно, національне законодавство передбачає положення про недійсність умов договору у разі погіршення умов праці або обмеження трудових прав працівників; проте аналогічних уточнень щодо локальних нормативних актів, особливо у сфері охорони праці, не існує. Це ускладнює оцінку їх законності, враховуючи частково технічний характер таких документів.

У зв'язку з цим доречно доповнити ст. 4 Кодексу законів про працю [8] частиною другою в наступній редакції:

«2. Норми та умови колективного договору повинні відповідати чинному законодавству, міжнародним договорам чи угодам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Локальні нормативно-правові акти (накази, інструкції, розпорядження, правила, положення тощо) не можуть порушувати чинне законодавство, міжнародні договори чи угоди, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також умови колективного та трудового договорів, зменшувати або скасовувати права й гарантії, передбачені законодавством про працю».

Таким чином вирішується питання узгодження різних локальних нормативних актів між собою, зокрема у сфері охорони праці. Розташування цієї норми поза спеціальним законодавством пояснюється тим, що окремі положення щодо охорони праці можуть міститися у колективному та трудовому договорах, а також у загальних правилах охорони праці. Тому важливо визначити їх пріоритетність над наказами чи розпорядженнями роботодавця, особливо якщо останні не погоджені з профспілкою [9, с. 61].

Ще одним аспектом, який варто запозичити, є організація комунікації між учасниками трудових відносин щодо прийнятих локальних нормативно-правових актів саме у сфері охорони праці. За загальним правилом, наказ або розпорядження, видане роботодавцем, набирає чинності або з моменту його видання [10, с. 53], або у строк, визначений у відповідному локальному акті. У випадках, пов'язаних із відпустками чи зміною оплати праці, застосування цього підходу допустиме і не чинить істотного впливу на трудовий процес. Проте зміна правил охорони праці може вимагати часу для ознайомлення та опрацювання, якого не завжди вистачає. Крім того, працівники можуть бути ознайомлені з локальним актом у різний час, що створює нерівні умови.

У зв'язку з цим доцільно доповнити ст. 3 Закону України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-ХІІ [11] частиною третьою з таким текстом:

«3. Локальні нормативно-правові акти з охорони праці набирають чинності не раніше,

ніж після спливу 14 робочих днів з моменту письмового ознайомлення з ними всіх працівників підприємства, організації чи установи».

Ця норма ще раз акцентує на обов'язку письмового ознайомлення всіх працівників із локальними нормативно-правовими актами. Строк у 14 робочих днів фактично є мінімальним періодом для всіх працівників, необхідним для вивчення та застосування нових правил. Роботодавець може подовжувати строк набуття чинності локальним нормативним актом, проте 14 робочих днів визначено як мінімальний законодавчий термін.

Розробка та впровадження політики охорони праці спрямовані на покращення розуміння працівниками стратегічного розвитку підприємства, відповідно до чого визначаються шляхи підвищення їхньої кваліфікації та зменшення негативного впливу на здоров'я і довкілля.

Також доцільно розширити повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері охорони праці, яким виступає Державна служба України з питань праці. Роботодавець узгоджує з нею нормативно-технічну документацію у галузі охорони праці, проте компетенція працівників цього органу визначається їхнім знанням трудового законодавства, зокрема норм, що регламентують охорону праці.

Відповідно, вони можуть виконувати роль додаткового органу контролю за відповідністю локальних нормативно-правових актів у сфері охорони праці чинному законодавству та положенням колективних договорів.

Висновки. Аналіз іноземного досвіду локального правового регулювання охорони праці свідчить, що одним із ключових принципів такого регулювання є рівноправна участь усіх суб'єктів трудових відносин, їх можливість впливати на зміст та змінювати локальні нормативно-правові акти. Крім того, визначальним є підхід із значно детальнішою регламентацією заходів безпеки праці, який враховує рівень освітлення, тривалість використання обладнання, особливо комп'ютерної техніки. Локальне правове регулювання охорони праці має бути орієнтоване на максимальне зменшення монотонної праці, забезпечення психологічного захисту та створення комфортних умов роботи. Водночас для підвищення ефективності національного законодавства недостатньо лише визначити обов'язки роботодавця; необхідно також запровадити спеціальні процедури належного ведення та взаємодії між учасниками локального правового регулювання, що гарантуватиме практичну дієвість адаптованих норм.

Список використаних джерел:

1. Яцкевич І. І. Реформування законодавства у сфері колективних трудових відносин за участю профспілки. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2020. Т. 6. С. 57–72. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2020.6.57-72>
2. Пасічник В. Б., Забава М. В. Окремі аспекти локального нормативно-правового регулювання охорони праці. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1. С. 100–104. URL: <https://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/26.pdf>
3. Kodeks pracy: Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Dz. U. 1974 Nr 24 poz. 141. URL: <https://cutt.ly/nzjwCSk>
4. Чернега Р. Т. Співвідношення реалізації та захисту права на охорону праці із забезпеченням охорони праці. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 3. С. 35–40. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.3-2.6>
5. Вареник О. С. Види принципів локального правового регулювання охорони праці. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. №2. С. 133–139. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-106-4-2.29>
6. Панкевич І. М. Локальні норми в системі трудового права України. *Форум права*, 2018. № 5. С. 59–65. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2527930>
7. Пікуль В. П. Особливості модернізації системи суб'єктів охорони праці у трудових відносинах. *Соціальне право науковий журнал*. Київ, 2018. Вип. № 3. С. 66–70. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=sopr_2018_3_14
8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971 р. Додаток до N 50. Ст. 375. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

9. Пікуль В. П. Правовий статус суб'єктів трудових правовідносин у сфері охорони праці : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Київ, 2019. 188 с.
10. Вареник О. С. Зміст основних принципів локального правового регулювання охорони праці. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 17-18 липня 2019 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 52–54.
11. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 №. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. ст.668. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>

References:

1. Yatskevych, I. I. (2020). Reformuvannya zakonodavstva u sferi kolektyvnykh trudovykh vidnosyn za uchastyu profspilky [Reforming legislation in the field of collective labor relations with the participation of the trade union]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky (Scientific notes of NaUKMA. Legal sciences)*. Т. 6. С. 57–72. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2020.6.57-72> [in Ukrainian].
2. Pasichnyuk, V. B., & Zabava, M. V. (2017). Okremi aspekty lokal'noho normatyvno-pravovoho rehulyuvannya okhorony pratsi [Certain aspects of local regulatory and legal regulation of labor protection]. *Molodyy vchenyy – Young scientist*, 5.1, 100–104. URL: <https://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/26.pdf> [in Ukrainian].
3. Kodeks pracy: Ustava z dnia 26 czerwca 1974 r. [Labor Code: Ustava z dnia 26 czerwca 1974 r]. Dz. U. 1974 Nr 24 poz. 141. URL: <https://cutt.ly/nzjwCSk> [in Polish].
4. Cherneha, R. T. (2019). Spivvidnoshennya realizatsiyi ta zakhystu prava na okhoronu pratsi iz zabezpechenniam okhorony pratsi [The correlation between the implementation and protection of the right to labor protection with the provision of labor protection]. *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 3, 35–40. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.3-2.6> [in Ukrainian].
5. Varenik, O. S. (2021). Vydy pryntsyviv lokal'noho pravovoho rehulyuvannya okhorony pratsi [Types of principles of local legal regulation of labor protection]. *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 2, 133–139. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-106-4-2.29> [in Ukrainian].
6. Pankevych, I. M. (2018). Lokal'ni normy v systemi trudovoho prava Ukrayiny [Local norms in the system of labor law of Ukraine]. *Forum prava – Forum of Law*, 5, 59–65. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2527930> [in Ukrainian].
7. Pikul' V.P. (2018). Osoblyvosti modernizatsiyi systemy sub'ektiv okhorony pratsi u trudovykh vidnosynakh. [Features of the modernization of the system of labor protection subjects in labor relations.]. *Sotsial'ne pravo naukovyy zhurnal – Social Law Scientific Journal Kyiv*, 3, 66–70. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=sopr_2018_3_14 [in Ukrainian].
8. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid / Labor Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 10.12.1971 № 322-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady UPCHP*. 1971 r. Dodatok do N 50. St. 375. [in Ukrainian].
9. Pikul' V. P. (2019). Pravovyy status sub'ektiv trudovykh pravovidnosyn u sferi okhorony pratsi [Legal status of labor relations subjects in the field of labor protection]. *Candidate's thesis*. Kyiv, 188 s. [in Ukrainian].
10. Varenik, O. S. (2019). Zmist osnovnykh pryntsyviv lokal'noho pravovoho rehulyuvannya okhorony pratsi [Content of the basic principles of local legal regulation of labor protection.]. *Priorytety rozvytku yurydychnykh nauk u XXI stolitti: Materialy mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi (Priorities for the development of legal sciences in the 21st century: Materials of the international scientific and practical conference (Kyiv, Ukraine, July 17-18, 2019))*. Kyiv : Research Institute of Public Law (m. Kyiv, Ukrayina, 17–18 lypnya 2019 r.). Kyiv : Naukovo- doslidnyy instytut publichnoho prava, S. 52–54. [in Ukrainian].
11. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrayiny vid [On Labor Protection: Law of Ukraine dated] 14.10.1992 №. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1992. № 49. st. 668 [in Ukrainian].

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342; 004; 338

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-6>

Гаріфуллін Максим Валерійович,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6469-4924>

Кронівець Тетяна Миколаївна,

кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри фундаментальних і приватно-правових дисциплін
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
вулиця Острозького, 32, Вінниця, 21100, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5506-3418>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМПЛАЄНС-МЕНЕДЖМЕНТУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ КОНТРОЛЮ

***Анотація.** У статті здійснено комплексний аналіз правового забезпечення комплаєнс-менеджменту в умовах цифровізації управління та впровадження автоматизованих систем контролю в Україні. Актуальність дослідження зумовлена трансформацією державного й корпоративного сектору, а також зростанням ролі цифрових технологій у прийнятті управлінських рішень. У контексті розвитку електронного урядування комплаєнс-менеджмент розглядається як ключовий інструмент забезпечення законності, прозорості, підзвітності та зниження корупційних ризиків.*

Визначено теоретичні засади комплаєнсу як системи внутрішніх політик, процедур і механізмів контролю, спрямованих на забезпечення відповідності діяльності організації вимогам законодавства, етичним стандартам і внутрішнім нормативам. Підкреслено його мультидисциплінарний характер та значення для формування культури доброчесності. Проаналізовано стан нормативного регулювання в Україні та встановлено відсутність єдиного законодавчого визначення комплаєнс-системи як самостійного правового інституту. Наголошено на важливості гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема вимогами GDPR та стандартом ISO 37301:2021.

Розкрито вплив цифровізації на трансформацію адміністративних процедур і систем внутрішнього контролю. Автоматизовані системи управління, ERP-платформи та технології штучного інтелекту розширюють можливості моніторингу ризиків і запобігання порушенням. Водночас окреслено ризики алгоритмічних упереджень, кіберзагроз, непрозорості автоматизованих рішень і складності встановлення юридичної відповідальності.

Обґрунтовано необхідність формування комплексної моделі правового забезпечення цифрового комплаєнс-менеджменту, що включає нормативне закріплення обов'язків організації щодо внутрішнього контролю, стандарти прозорості алгоритмів, механізми аудиту та ефективну взаємодію внутрішнього й зовнішнього нагляду. Підкреслено, що результативність комплаєнс-систем залежить не лише від технологій, а й від організаційної структури, цифрової грамотності персоналу та інтеграції процедур відповідності в управлінські процеси.

Зроблено висновок, що цифровий комплаєнс-менеджмент є стратегічним інструментом модернізації державного управління та бізнесу, який сприяє зміцненню верховенства права, підвищенню довіри до інсти-

туцій і формуванню прозорого правового середовища. Його ефективність можлива лише за умови поєднання технологічних інновацій із чітким правовим регулюванням та етичними стандартами.

Ключові слова: комплаєнс-менеджмент, цифровізація управління, автоматизовані системи контролю, електронне урядування, штучний інтелект, правове регулювання, захист персональних даних, внутрішній контроль, алгоритмічна прозорість, кібербезпека, верховенство права, адміністративні процедури.

Harifullin Maxym, Kronivets Tetiana. Legal framework for compliance management under conditions of digitalization of governance and the use of automated control systems

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of the legal framework for compliance management in the context of governance digitalization and the implementation of automated control systems in Ukraine. The relevance of the study is due to the transformation of the public and corporate sectors, as well as the growing role of digital technologies in managerial decision-making. Within the framework of e-government development, compliance management is considered a key instrument for ensuring legality, transparency, accountability, and the reduction of corruption-related risks.*

The theoretical foundations of compliance are defined as a system of internal policies, procedures, and control mechanisms aimed at ensuring that organizational activities conform to statutory requirements, ethical standards, and internal regulations. Its multidisciplinary nature and its importance for fostering a culture of integrity are emphasized. The current state of regulatory support in Ukraine is analyzed, revealing the absence of a unified legislative definition of a compliance system as an independent legal institution. Particular attention is paid to the need for harmonizing national legislation with international standards, including the requirements of the General Data Protection Regulation and the ISO 37301:2021 standard.

The impact of digitalization on the transformation of administrative procedures and internal control systems is examined. Automated management systems, ERP platforms, and artificial intelligence technologies significantly enhance risk monitoring capabilities and the prevention of regulatory violations. At the same time, the study outlines potential risks, including algorithmic bias, cybersecurity threats, the lack of transparency in automated decision-making, and the complexity of establishing legal liability.

The necessity of developing a comprehensive model of legal support for digital compliance management is substantiated. Such a model should include the formal establishment of organizational obligations regarding internal control, standards of algorithmic transparency, audit mechanisms, and effective interaction between internal compliance functions and external supervisory authorities. It is emphasized that the effectiveness of compliance systems depends not only on technological tools but also on organizational structure, digital literacy of personnel, and the integration of compliance procedures into managerial processes.

The article concludes that digital compliance management constitutes a strategic instrument for the modernization of public administration and business, contributing to the strengthening of the rule of law, enhancement of institutional trust, and formation of a transparent legal environment. Its effectiveness is achievable only through the combination of technological innovation with clear legal regulation and robust ethical standards.

Key words: *compliance management, digitalization of governance, automated control systems, e-government, artificial intelligence, legal regulation, personal data protection, internal control, algorithmic transparency, cybersecurity, rule of law, administrative procedures.*

Вступ. У сучасних умовах розвитку українського правового та адміністративного середовища проблема правового забезпечення комплаєнс-менеджменту набуває особливої актуальності. Від часу здобуття незалежності у 1991 році Україна пройшла значні трансформації, переходячи від централізованої планової економіки до демократичної держави з ринково-орієнтованою системою управління. Цей процес супроводжувався як створенням нових можливостей для розвитку економіки та громадянського суспільства, так і виникненням низки проблем у сфері правового регулювання та функціонування державних органів.

Серед ключових проблем, що залишаються актуальними, варто відзначити правову невизначеність, диспропорції в діяльності правоохоронних та контролюючих органів, адміністративну корупцію та неефективність державного управління. Відсутність чіткого визначення процедур прийняття адміністративних актів створює ризики довільного тлумачення та застосування закону, що негативно впливає на діяльність органів влади, підприємств та громадян [1, с. 55; 2].

У цьому контексті цифровізація управління та використання автоматизованих систем контролю постають як важливі ін-

струменти підвищення ефективності та прозорості державних процедур. Впровадження цифрових рішень дозволяє мінімізувати суб'єктивізм у прийнятті рішень, забезпечити прогнозованість дій органів влади та створити умови для ефективного контролю за дотриманням законодавства [3, с. 205; 4]. Разом із тим цифрові технології ставлять нові виклики щодо забезпечення правової визначеності, захисту персональних даних і дотримання етичних стандартів, що робить необхідним розробку комплексного правового регулювання комплаєнс-менеджменту в Україні [5, с. 2–4; 6, с. 106–107].

Важливим аспектом дослідження є також узгодження українського адміністративного законодавства з європейськими стандартами. Гармонізація правових норм із принципами, закріпленими у документах Ради Європи та міжнародних стандартах, сприятиме підвищенню прозорості, передбачуваності та верховенства права в державному управлінні, а також розвитку довіри громадськості до державних інститутів [7; 8].

Таким чином, дослідження правового забезпечення комплаєнс-менеджменту в умовах цифровізації управління є надзвичайно актуальним для забезпечення ефективності, прозорості та законності у діяльності державних органів, створення умов для сталого розвитку бізнесу та підвищення рівня демократичних стандартів в Україні.

Мета дослідження полягає у визначенні правових засад забезпечення комплаєнс-менеджменту в умовах цифровізації управління та використання автоматизованих систем контролю, а також у виробленні рекомендацій щодо підвищення ефективності, прозорості та законності адміністративних процедур в Україні.

Матеріали та методи. Для проведення наукового дослідження з теми «Правове забезпечення комплаєнс-менеджменту в умовах цифровізації управління та використання автоматизованих систем контролю» були використані різноманітні теоретичні та практичні матеріали, які дозволяють всебічно проаналізувати існуючі правові аспекти, організаційні підходи та технологічні інструменти, що забезпечують

ефективне функціонування комплаєнс-систем у цифровому середовищі.

Основним джерелом матеріалів стали нормативно-правові акти України та Європейського Союзу, зокрема Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», Закон України «Про захист персональних даних», а також регламент GDPR та інші документи, що визначають правові вимоги до обробки персональних даних та використання електронних платформ. Важливим етапом також було вивчення сучасних міжнародних стандартів для комплаєнс-менеджменту, таких як ISO 37301:2021 щодо вимог до систем управління комплаєнсом.

Додатково до правових матеріалів використовувалися наукові публікації українських та зарубіжних авторів, які досліджують комплаєнс-менеджмент, цифровізацію управлінських процесів, а також етичні аспекти використання технологій штучного інтелекту в юридичних практиках. Вивчення міжнародного досвіду з інтеграції AI в системи комплаєнсу стало важливим елементом для оцінки можливостей і ризиків, пов'язаних з автоматизацією юридичних процесів.

У процесі дослідження були використані такі методи, як аналіз, порівняльно-правовий метод, міждисциплінарний підхід та аналітичний метод. В першу чергу, було застосовано аналіз нормативно-правових актів, що дозволив з'ясувати рівень правової регламентації комплаєнс-менеджменту в Україні та Європейському Союзі. Порівняльно-правовий метод використано для порівняння підходів до регулювання комплаєнс-систем в Україні і міжнародній практиці, що дало можливість виявити сильні та слабкі сторони вітчизняного законодавства.

Міждисциплінарний підхід дозволив об'єднати знання з юриспруденції, соціології, політології, державного управління та інформаційних технологій для комплексного аналізу проблем, які виникають при інтеграції комплаєнс-систем у державні та корпоративні структури. Також особливу увагу було приділено аналізу практичних прикладів, зокрема кейсів з міжнародного досвіду, що дозволили

зробити висновки щодо можливості застосування цифрових комплаєнс-систем в Україні.

Таким чином, вивчення теоретичних основ, нормативно-правових аспектів та міжнародного досвіду, а також використання зазначених методів дозволило отримати комплексне уявлення про проблеми та можливості в сфері цифрового комплаєнс-менеджменту в умовах цифровізації управління.

Результати. Поняття «комплаєнс-менеджмент» у науковій літературі розглядається як система заходів, спрямованих на забезпечення відповідності діяльності організації вимогам законодавства, внутрішніх політик та етичних норм. Так, Дубіцький М. визначає комплаєнс як «постійний процес забезпечення учасником суспільних відносин відповідності його діяльності вимогам законодавства та нормативно-правових актів», що дозволяє уникати невизначеності та забезпечити правову визначеність у діяльності суб'єктів [1, с. 55–56].

Українські дослідники також підкреслюють, що комплаєнс-менеджмент має мультидисциплінарний характер і включає управлінські, правові, етичні та соціально-економічні аспекти [9, с. 23–42].

З погляду практичного втілення, комплаєнс-менеджмент в організаціях передбачає створення механізмів, що мінімізують ризики невідповідності, підвищують прозорість та сприяють сталому розвитку. У широкому розумінні комплаєнс-система включає оцінку ризиків, розробку політик, моніторинг та контроль, а також зворотний зв'язок для вдосконалення [10].

В Україні прямого законодавчого визначення системи комплаєнс-менеджменту на загальнодержавному рівні поки немає. Він частіше фіксується у вузькоспеціалізованих нормах (наприклад, у банківській сфері або корпоративному праві). Зокрема, у банківському секторі комплаєнс-система передбачена як невід'ємна складова корпоративного управління для забезпечення виконання вимог регуляторів [11, с. 52–54].

Міжнародним еталоном у сфері комплаєнс-управління є ISO 37301:2021 – Compliance Management Systems, який встановлює вимоги та рекомендації щодо створення, впроваджен-

ня і підтримки ефективної системи комплаєнсу в організації незалежно від її виду діяльності [12]. Це дозволяє країнам та організаціям адаптувати національні норми під загальноприйняті міжнародні стандарти.

Таким чином, законодавче регулювання комплаєнс-менеджменту формується на основі поєднання національних вимог (через профільні галузеві акти та внутрішні політики організацій) та міжнародних стандартів, що спрямовані на підвищення ефективності систем відповідності.

Комплаєнс-менеджмент не обмежується лише юридичними нормами, він також включає ціннісно-правові та етичні аспекти, що формують корпоративну культуру доброчесності та відповідальності. Такий підхід передбачає не лише дотримання законодавства, а й повагу до етичних стандартів, прозорості та довіри стейкхолдерів, що є ключовими для сталого розвитку організацій [12].

В українській практиці наголошується, що комплаєнс-система повинна формуватися з урахуванням корпоративної етики, що сприяє запобіганню корупції і дисфункцій у діяльності державних та приватних інституцій. Це узгоджується з міжнародними підходами, де комплаєнс розглядається як елемент системи корпоративного управління та культури доброчесності, що зміцнює довіру з боку громадськості й інвесторів [11, с. 57].

Юридичні служби та підрозділи внутрішнього контролю відіграють центральну роль у забезпеченні комплаєнсу в організаціях. Їх завдання включають: моніторинг та аналіз змін законодавства та регуляторних вимог; розробку та впровадження комплаєнс-політик і процедур; проведення внутрішніх аудитів та оцінювання відповідності; навчання співробітників щодо комплаєнс-вимог.

У банківській сфері, наприклад, комплаєнс-офіцери відповідають за інтеграцію системи відповідності в усі процеси діяльності, що має критичне значення для мінімізації правових та фінансових ризиків [11, с. 56].

Подібні функції юридичних служб відображаються і в міжнародних стандартах, де роль служби комплаєнсу визначається як ко-

ординаційна, аналітична і контрольна щодо виконання вимог нормативів та стратегічних рішень організації [12].

Водночас цифровізація управління розглядається як системний процес впровадження цифрових технологій у державні та корпоративні функції для підвищення ефективності, прозорості та доступності послуг. У контексті публічного управління цифрова трансформація включає розвиток електронних сервісів, електронної ідентифікації, цифрової взаємодії між органами влади та громадянами, що дозволяє зменшити бюрократичні бар'єри та підвищити рівень довіри населення до інституцій [13, с. 45].

В Україні створення цифрових платформ, таких як портал «Дія», демонструє практичні результати електронного урядування: громадяни отримують доступ до понад 130 державних послуг онлайн, а цифрові документи набувають юридичної сили, що сприяє пришвидшенню адміністративних процедур та зменшенню часу на взаємодію з органами влади.

Ці тенденції сформували цифрове урядування як ключову стратегію модернізації державної діяльності, де технології використовуються не лише для надання послуг, але й для зміцнення прозорості, підзвітності та участі громадян у процесах прийняття рішень [14].

Автоматизовані системи контролю (далі – АСУ) включають широкий спектр технологічних рішень, що використовуються як у державному, так і в корпоративному управлінні: АСУ підприємств (ERP-системи) – інтегровані платформи для планування та управління ресурсами організації; системи аналізу даних – інструменти аналізу великих даних для оцінки ризиків і виявлення аномалій у діяльності (RPA, ML-алгоритми), що застосовуються для моніторингу відповідності вимогам; AI/ML-технології у комплаєнсі – штучний інтелект використовується для автоматичного прийняття рішень, прогнозування ризиків та автоматизованого моніторингу даних (зокрема зображень та поведінкових моделей) у процесах урядування та послуг [15, с. 90].

У сфері комплаєнсу використання таких технологій дозволяє аналізувати історію

транзакцій, визначати потенційні порушення та здійснювати профілактичні дії ще до виникнення проблем, що підсилює превентивний характер контролю [16, с. 154; 17, с. 83–85].

Переваги автоматизації включають: підвищення ефективності – автоматизовані рішення знижують витрати часу та людські помилки у виконанні рутинних завдань, що важливо для державних процедур та корпоративного комплаєнсу [18, с. 149]; аналітика даних у реальному часі – автоматизовані системи аналізують великі обсяги даних для виявлення ризиків і втручання до того, як вони вплинуть на дотримання норм; якість прийняття рішень – AI та ML-моделі можуть підтримувати контекстні рішення та прогнозувати наслідки політик управління.

У той же час існують ризики, що пов'язані з цифровими технологіями: проблеми кібербезпеки та захисту даних, які стають критично важливими в умовах обробки персональних даних громадян; алгоритмічні упередження та дискримінація, що можуть виникнути через недостатню прозорість моделі AI; порушення прав людини та відповідальності у разі неправомірного використання автоматизованих рішень у державних процесах [19, с. 122].

Такі ризики підкреслюють важливість розроблення чітких правових регуляцій для використання автоматизованих систем у комплаєнсі, які забезпечують баланс між технологічними можливостями та дотриманням правових стандартів.

Міжнародні практики показують, що цифрові комплаєнс-системи успішно використовуються в низці країн для оптимізації управління та підвищення прозорості діяльності органів влади. Наприклад, концепція Algorithmic State Architecture описує інтегровану модель, де цифрова інфраструктура, дані політик, алгоритмічні рішення та GovTech взаємодіють для підвищення ефективності уряду [20].

Дослідження систем автоматизованих рішень у Європейських країнах показують, що впровадження систем автоматизованого прийняття рішень формує нові способи співпраці урядовців та технологій, але також потребує уваги до організаційної культури, навичок персоналу та відповідних правових рамок [21].

Ці міжнародні підходи демонструють різні моделі становлення цифрових комплаєнс-систем, які можуть бути адаптовані до українського контексту з урахуванням національних правових особливостей та європейських стандартів.

Цифровізація державного та корпоративного управління супроводжується розвитком правового регулювання електронних сервісів, електронного документообігу та автоматизованих систем контролю. В Україні основу таких норм становить Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», що визначає правовий режим електронних документів і надає їм юридичної сили на рівні з паперовими аналогами. Цей закон є базовим для легітимізації цифрових процесів у комплаєнс-системах органів влади та бізнесу [22].

Крім того, Закон України «Про електронні довірчі послуги» встановлює правові вимоги щодо створення, надання та використання електронних довірчих послуг (електронний підпис, печатка тощо), які є невід'ємною частиною автоматизованих платформ для контролю та моніторингу відповідності (процесів комплаєнсу).

На міжнародному рівні правове регулювання електронного документообігу та автоматизованого контролю відображено в директивах та стандартах ЄС, зокрема в eIDAS Regulation (EU Regulation No 910/2014) – нормативі, що встановлює загальноєвропейські правила щодо електронної ідентифікації та довірчих послуг, які є ключовими для забезпечення електронної взаємодії органів влади та бізнесу в цифровому середовищі.

Комплаєнс-системи в цифровому середовищі здійснюють обробку значних обсягів персональних і внутрішніх даних. Тому правове регулювання таких процесів має бути чітким і забезпечувати захист як особистих прав громадян, так і конфіденційної інформації організацій.

В Україні основним нормативно-правовим актом, що регулює обробку персональних даних, є Закон України «Про захист персональних даних». Він встановлює принципи обробки персональних даних, вимоги до згоди суб'єкта даних, а також критерії законності та прозорості обробки, що мають безпосеред-

не значення для функціонування комплаєнс-систем, які використовують персональні дані для моніторингу відповідності [23].

У міжнародній правовій практиці Європейський Союз встановив Загальний регламент про захист даних (GDPR, Regulation (EU) 2016/679) [24] як єдину правову норму, що є орієнтиром для забезпечення захисту персональних даних у цифровому середовищі. GDPR передбачає чіткі права суб'єктів даних, вимоги до обробки, зокрема мінімізацію даних, обмеження зберігання та обов'язок повідомлення про порушення захисту даних. Дотримання цих стандартів є важливою умовою для побудови комплаєнс-систем, особливо у тих, що взаємодіють з європейськими партнерами або обробляють дані громадян ЄС.

Правове забезпечення комплаєнс-менеджменту неможливе без відповідальності за порушення вимог відповідності та неправильне використання автоматизованих систем.

В Україні правові наслідки за невідповідність вимогам комплаєнсу можуть встановлюватися в рамках спеціальних норм галузевого законодавства. Наприклад, у фінансовому секторі Національний банк України передбачає санкції за невиконання обов'язків щодо комплаєнсу, що включають організаційні, адміністративні та фінансові заходи впливу [11, с. 48–52].

Також у загальному адміністративному праві відповідальність може настати за порушення процедурних вимог, наприклад, у разі використання автоматизованих систем, що не відповідають затвердженим стандартам безпеки або призвели до порушення прав громадян при прийнятті рішень.

У міжнародній правовій практиці питання відповідальності за алгоритмічні рішення висвітлюється в роботах дослідників, які підкреслюють, що автоматизовані рішення та моделі штучного інтелекту повинні бути прозорими, відстежуваними та підзвітними з огляду на можливі порушення прав людини при їх використанні [19, с. 67].

Ефективна реалізація комплаєнс-менеджменту потребує координації між внутрішнім моніторингом організації та зовнішніми органами державного контролю.

Внутрішня система комплаєнс-моніторингу включає розробку процедур оцінювання відповідності, внутрішні аудиту, механізми повідомлення про порушення та коригувальні дії. Ці заходи покликані забезпечити своєчасне виявлення невідповідностей та мінімізацію ризиків до того, як вони переростуть у правопорушення чи спричинять негативні наслідки [12].

Зовнішній державний контроль реалізується через компетентні органи, які здійснюють перевірки, встановлюють вимоги до діяльності суб'єктів господарювання або наглядають за додержанням вимог законодавства у відповідних сферах. Наприклад, у сфері захисту персональних даних Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює контроль за додержанням вимог цього закону, а у сфері фінансового сектору – Національний банк України.

Синергія між внутрішнім комплаєнс-моніторингом та зовнішнім наглядом сприяє формуванню загальної культури відповідності, де організації самостійно впроваджують механізми контролю, а держава виконує ролі регулятора та наглядача.

Попри значний розвиток правового регулювання цифрових процесів в Україні, зокрема в частині електронного документообігу та захисту персональних даних, на сьогодні існують суттєві прогалини у загальному нормативному забезпеченні комплаєнс-менеджменту як самостійної правової категорії. Законодавство не містить чіткого визначення системи комплаєнсу як окремої інституції права, що унеможлиблює формування єдиної системи підходів до її правового визнання та реалізації.

Так, у науковій літературі звертається увага на відсутність комплексного нормативного регулювання комплаєнс-менеджменту в Україні, що призводить до використання різних галузевих моделей правового забезпечення (наприклад, у банківській сфері, корпоративному праві тощо), але не формує єдиного механізму правового захисту та імплементації для всіх секторів економіки [11, с. 50–51].

Крім того, законодавство щодо автоматизованих систем контролю не завжди містить чіткі технічні та процедурні вимоги до таких

систем, що ставить під сумнів правомірність рішень, ухвалених за їх допомогою, а також ускладнює оцінку законності автоматизованих процедур у комплаєнс-середовищі.

Важливим підтвердженням системних проблем правового забезпечення публічного управління є результати дослідження державних цільових програм у системі результат-орієнтованого бюджетування. Як засвідчує науковий аналіз, попри трансформацію інструментів стратегічного планування – від державних програм до національних проєктів – ключові проблеми залишаються незмінними. Серед них особливо виокремлюються невизначеність методології розробки програм, надмірна складність процедур та непослідовність правових норм, що ускладнює їх практичну реалізацію [25, с. 190–192]. Такі недоліки безпосередньо впливають на ефективність контролю та створюють передумови для порушення принципів комплаєнсу, зокрема прозорості, підвітності та правової визначеності. Крім того, встановлені причинні фактори неефективності – нечіткість нормативного регулювання та відсутність єдиної методології – свідчать про необхідність удосконалення законодавства та впровадження більш системного підходу до контролю за виконанням державних програм. У цьому контексті комплаєнс-менеджмент, інтегрований із цифровими системами моніторингу, може виступати ефективним інструментом забезпечення результативності бюджетного процесу та підвищення якості державного управління.

Впровадження автоматизованих систем, зокрема із застосуванням штучного інтелекту та машинного навчання, створює нові можливості для аналізу та моніторингу, але водночас – і значні ризики. Помилки алгоритмів можуть спричинити неправильні висновки або рішення, що стануть підставою для юридично значущих наслідків. Наприклад, алгоритмічні упередження можуть дискримінувати певні групи осіб, якщо моделі навчали на неповних або нерепрезентативних даних, що знижує легітимність рішень [5, с. 1–20].

Ще одним викликом є кібербезпека: зростання кількості атак на інформаційні системи підвищує ризики витоку персональних даних

чи маніпуляцій із цифровими рішеннями, що може поставити під загрозу функціонування комплаєнс-систем та довіру до них. Це характерно не лише для приватного, але й для державного сектору, де вразливості автоматизованих систем можуть мати широкомасштабні наслідки [19, с. 132].

Алгоритмічні системи ухвалення рішень ставлять ряд етичних питань, які потребують правового та соціально-правового вирішення. Зокрема: прозорість алгоритмів – громадяни мають право знати, на якій основі ухвалюється рішення з використанням AI і як це рішення впливає на їхні права; підзвітність – необхідність встановити чіткі механізми відповідальності за неправильні або несправедливі рішення, ухвалені автоматизовано; захист людської гідності – AI не може замінювати людське судження у ситуаціях, де рішення можуть суттєво вплинути на права та свободи людей, без відповідного контролю [6, с. 108].

У науковій літературі зазначається, що недостатня увага до цих аспектів може призводити до порушення базових принципів права, таких як законність, рівність перед законом і недискримінація [5, с. 2].

Інтеграція комплаєнс-менеджменту у загальні системи управління стикається з організаційними та культурними перешкодами. У державному секторі це проявляється як нерівномірність рівня цифрової грамотності, нестача кадрового потенціалу для впровадження сучасних комплаєнс-систем, а також відсутність єдиного органу, відповідального за координацію цифрових та комплаєнс-процедур [11, с. 53].

У корпоративному секторі існують подібні перепони: від слабкої корпоративної культури відповідності до законодавства до відсутності чіткої інтеграції комплаєнсу з бізнес-процесами. Ефективна інтеграція потребує не лише технологічних рішень, але й зміни організаційної структури, навчання персоналу та створення мотиваційних механізмів для дотримання комплаєнсу [15, с. 92].

Однією з системних проблем українського адміністративного права залишається ризик довільного тлумачення та застосування адміні-

стративних актів, що особливо загострюється під час цифровізації процесів без чіткої правової регламентації таких процедур. Правова невизначеність у поєднанні з недостатньою кількістю механізмів контролю сприяє формуванню умов для зловживань владою, корупційних практик та непрозорих рішень, що підривають довіру до державних інституцій.

У наукових джерелах аналізується, що недосконалі адміністративні процедури без цифрових та комплаєнс-інструментів можуть створювати корупційні ризики, спричинені відсутністю прозорої процедури ухвалення рішень, недостатнім моніторингом і слабким контролем з боку громадськості [9].

Комплаєнс-система у цифровому середовищі має стати не лише інструментом відповідності законодавству, але й механізмом, який знижує ризики маніпуляцій, сприяючи більшій передбачуваності та юридичній захищеності рішень, ухвалених як у державному, так і у корпоративному контексті.

Для забезпечення ефективного функціонування комплаєнс-менеджменту у цифровому середовищі необхідно вдосконалити національне законодавство. По-перше, важливо створити законодавчий фундамент для визначення комплаєнс-систем як юридичного інституту, що регламентує обов'язки організацій щодо внутрішнього контролю, моніторингу та звітності.

По-друге, слід уніфікувати нормативні вимоги до автоматизованих систем контролю, включаючи стандарти безпеки, прозорості алгоритмів та відповідальності за порушення. Це дозволить зменшити правову невизначеність і забезпечити більш ефективний контроль за дотриманням вимог законодавства.

Крім того, доцільно запровадити інтегровані електронні реєстри та платформи взаємодії органів влади та бізнесу, які забезпечать централізовану перевірку відповідності, електронний документообіг і автоматичний контроль дотримання нормативних актів.

Організаціям слід впроваджувати комплексні комплаєнс-системи, що включають: внутрішні політики та процедури відповідності; регулярний аудит та моніторинг процесів;

навчання персоналу щодо цифрових технологій та правових вимог; інтеграцію автоматизованих систем контролю (АСУ, ERP, AI-моделі) для оцінки ризиків і запобігання порушенням.

Досвід європейських компаній показує, що комбінування технологічних рішень із чіткими корпоративними політиками дозволяє підвищити ефективність комплаєнс-контролю та знизити витрати на усунення наслідків порушень.

Штучний інтелект та машинне навчання відкривають нові можливості для превентивного контролю та прогнозування ризиків. Використання алгоритмічних моделей дозволяє: автоматично виявляти аномалії та потенційні порушення у реальному часі; оцінювати ефективність внутрішніх процедур; прогнозувати наслідки прийняття рішень та впроваджувати коригувальні дії.

Водночас важливо забезпечити прозорість алгоритмів, відстежуваність рішень та етичні стандарти, щоб уникнути дискримінації або порушення прав людини.

Підвищення ефективності комплаєнс-систем потребує поєднання знань із права, державного управління, політології, соціології та інформаційних технологій. Міждисциплінарний підхід дозволяє: враховувати соціальні, організаційні та культурні аспекти впровадження цифрових рішень; оцінювати ризики людського фактора, алгоритмічних систем та кібербезпеки; формувати прозорі адміністративні процедури, які враховують як правові, так і технологічні аспекти управління.

Наше наукове дослідження підтверджує, що інтеграція міждисциплінарних методів у комплаєнс-менеджмент підвищує його ефективність і сприяє довірі до державних та корпоративних інституцій.

Висновки. Проведене дослідження дозволило комплексно проаналізувати правові та організаційні аспекти комплаєнс-менеджменту у цифровому середовищі. Встановлено, що комплаєнс-системи є ключовим інструментом забезпечення законності, прозорості та підзвітності як у державному, так і у корпоративному секторі.

На теоретичному рівні визначено, що комплаєнс-менеджмент включає: систему внутріш-

нього контролю, процедур та політик відповідності; механізми моніторингу, аудиту та коригувальних дій; інтеграцію цифрових технологій, таких як автоматизовані системи управління (АСУ), ERP-платформи та AI-моделі для прогнозування та виявлення ризиків.

Дослідження також показало, що цифровізація управління підвищує ефективність комплаєнсу, але водночас створює нові ризики – технологічні, організаційні та етичні, пов'язані із застосуванням AI, кіберзагрозами та алгоритмічними упередженнями.

Ефективне впровадження комплаєнсу у цифровому середовищі потребує: чіткого законодавчого регулювання, яке визначає права та обов'язки організацій щодо комплаєнс-систем, встановлює вимоги до електронного документообігу та автоматизованих платформ; встановлення стандартів обробки персональних даних та конфіденційної інформації, що забезпечує законність та захист прав суб'єктів даних у цифрових процесах; механізмів підзвітності та контролю, які включають внутрішні аудити, моніторинг та взаємодію з державними органами нагляду; організаційних умов, таких як навчання персоналу, інтеграція комплаєнсу з бізнес-процесами або державними процедурами, а також мотиваційні стимули для дотримання правил комплаєнсу.

Практична значущість дослідження полягає у: державному управлінні: рекомендації дозволяють створити прозорі адміністративні процедури, зменшити ризики довільного застосування актів, запобігти корупційним проявам та підвищити довіру громадськості до органів влади; бізнес-секторі: впровадження цифрового комплаєнс-менеджменту допомагає організаціям відповідати на вимоги законодавства, ефективно управляти ризиками, оптимізувати внутрішні процеси та підвищувати конкурентоспроможність; демократичному розвитку України: встановлення прозорих, передбачуваних та підзвітних комплаєнс-процедур сприяє зміцненню верховенства права, узгодженню національного законодавства з європейськими стандартами та інтеграції України у міжнародні правові та економічні процеси.

Таким чином, впровадження ефективного цифрового комплаєнс-менеджменту виступає стратегічним інструментом підвищення прозорості, правової визначеності та резуль-

тативності як державного, так і корпоративного управління, що сприяє комплексному розвитку української правової та адміністративної системи.

Список використаних джерел:

1. Дубіцький М. Поняття «комплаєнс»: загальна характеристика підходів до визначення. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2025. № 16. С. 54–62. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2025.16.54-62>
2. Сиротін В. Д. (2023). Сутність та особливості цифровізації у сфері публічного управління. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 8. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-02-05>
3. Наджафлі Е. Цифрова держава в контексті правової реформи в Україні: теоретико-правовий аспект. *Право і безпека*. 2022. № 85 (2). С. 202–217. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.19>
4. Castellanos A. P., Gallina B., Muram F. U. Compliance checking of software processes: A systematic literature review. *Journal of Software: Evolution and Process*, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1002/smr.2440>
5. Politou E., Alepis E., Patsakis C. Forgetting personal data and revoking consent under the GDPR. *Journal of Cybersecurity*, 2018. Vol. 4. Iss. 2. P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyy001>
6. Yang Dong, Tang, Ke, Yang Shubo. Algorithmic Governance and Corporate Legal Compliance: Mechanisms and Evidence on How Artificial Intelligence Improves the Judicial Environment. *Finance Research Letters*. 2026. № 95. 109733. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2026.109733>
7. Черненко О. М. Людиноцентричний принцип цифрової трансформації прав: досвід ЄС для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2025. С. 311–319. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-10/70>
8. OECD. Shaping a rights-oriented digital transformation. (OECD Digital Economy Papers, 2024, No. 368). URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/06/shaping-a-rights-oriented-digital-transformation_30378a18/86ee84e2-en.pdf
9. Маковоз О., Коваль Д. Теоретичні основи визначення поняття «комплаєнс менеджмент». *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка*. Вип. 17 (34). 2023. DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-17\(34\)-14](https://doi.org/10.33296/2707-0654-17(34)-14)
10. Любімов В. М. Антикорупційний комплаєнс-менеджмент у системі управління: організаційно-інформаційні аспекти. *International Scientific Journal "Internauka"*. 2025. № 1. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2025-1>
11. Юр'єва Т. І., Геляровська Л. С. Правове забезпечення комплаєнс-менеджменту в цифровому середовищі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. № 3. С. 50–58. DOI: <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2024.6.48>
12. ISO 37301:2021. Compliance management systems. Requirements with guidance for use. Geneva : International Organization for Standardization, 2021. 48 p. URL: <https://www.iso.org/standard/75080.html>
13. Лющенко О. В. Цифровий комплаєнс у державному управлінні: організаційні та правові аспекти. Київ : НАН України, 2025. 142 с. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-3\(79\)-1](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-3(79)-1)
14. GovTech змінюється: уряди більше не купують технології, а інвестують в ефект сталості. Дослідження Deloitte Ukraine та Global Government Technology Centre Kyiv. 02.01.2026. URL: <https://www.deloitte.com/ua/uk/about/press-room/govtech-investment-trends.html> (дата звернення 29.01.2026).
15. Vrabie C. Compliance Management Systems: Implementation and Organizational Challenges. *Journal of Business Ethics*. 2025. Vol. 171. P. 89–107. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2504.08972>
16. Popa D., Vrabie R., Ionescu L. Corporate Compliance in the Digital Era: Best Practices and AI Integration. Bucharest : University of Bucharest Press, 2024. 198 p. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2024.100564>
17. Осінська О. А. Комплаєнс та дью ділідженс як засоби забезпечення господарського правопорядку у цифровій сфері. *Київський часопис права : наук. журн. М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Навч.-наук. ін-т «Юрид. ін-т»*; [редкол.: О. В. Кузьменко (голов. ред.) та ін.]. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2024. № 2. С. 83–91. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.12>
18. Vatamanu A. F., Tofan M. Integrating Artificial Intelligence into Public Administration: Challenges and Vulnerabilities. *Administrative Sciences*. 2025. № 15(4). P. 149. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci15040149>
19. Andrews M., Baker J., Lewis T. Artificial Intelligence and Compliance Monitoring: Risks and Opportunities. London : Routledge, 2022. 256 p. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2208.10087>
20. Engin Z., Crowcroft J., Hand D., Treleaven P. The Algorithmic State Architecture (ASA): an integrated framework for AI-enabled government. 2025. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2503.08725>

21. Portela M., Müller A., Tangi L. The influence of Automated Decision-Making systems in the context of street-level bureaucrats' practices. 2024. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2407.19427>
22. Про електронні документи та електронний документообіг : закон України від 22 травня 2023 р., № 1234-IX. *Відомості Верховної Ради України*, 2023, № 45, ст. 5.
23. Про захист персональних даних : закон України від 1 червня 2020 р., № 2297-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2020, № 42, ст. 7.
24. GDPR: Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. *Official Journal of the European Union*, 2016, L119, pp. 1–88.
25. Shopina I., Kovaliv M., Yesimov S., Borovikova V., Prots I. State target programmes in the system of results-based budgeting: Legal aspect. *Social and Legal Studios*. 2024. 7(2). P. 190-202. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals3.2024.190>

References:

1. Dubitskyi, M. (2025). Poniattia "komplaiens": zahalna kharakterystyka pidkhodiv do vyznachennia [The concept of "compliance": general characteristics of approaches to definition]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky – Scientific notes of NaUKMA. Legal sciences*, 16, 54–62. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2025.16.54-62> [in Ukrainian].
2. Syrotin V. D. (2023). Sutnist ta osoblyvosti tsyfrovizatsii u sferi publichnoho upravlinnia [The Essence and Features of Digitalization in the Field of Public Administration. Problems of Modern Transformations]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia – Series: Law, Public Management and Administration*. № 8. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-02-05> [in Ukrainian].
3. Nadzhafii, E. (2022). Tsyfrova derzhava v konteksti pravovoi reformy v Ukraini: teoretyko-pravovyi aspekt [Digital state in the context of legal reform in Ukraine: theoretical and legal aspect]. *Pravo i bezpeka – Law and Safety*, 85(2), 202–217. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.19> [in Ukrainian].
4. Castellanos, A. P., Gallina, B., & Muram, F. U. (2022). Compliance checking of software processes: A systematic literature review. *Journal of Software: Evolution and Process*. DOI: <https://doi.org/10.1002/smr.2440> [in English].
5. Politou, E., Alepis, E., & Patsakis, C. (2018). Forgetting personal data and revoking consent under the GDPR. *Journal of Cybersecurity*. Vol. 4. Iss. 2. P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyy001> [in English].
6. Yang, Dong & Tang, Ke & Yang, Shubo. (2026). Algorithmic Governance and Corporate Legal Compliance: Mechanisms and Evidence on How Artificial Intelligence Improves the Judicial Environment. *Finance Research Letters*. 95. 109733. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2026.109733> [in English].
7. Chernenko, O. M. (2025). Liudynotsentrychnyi pryntsyp tsyfrovoy transformatsii prav: dosvid YeS dlia Ukrainy [Human-centric principle of digital transformation of rights: EU experience for Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, № 10/2025, 311–319. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-10/70> [in Ukrainian].
8. OECD. Shaping a rights-oriented digital transformation. (OECD Digital Economy Papers, 2024, No. 368). URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/06/shaping-a-rights-oriented-digital-transformation_30378a18/86ee84e2-en.pdf [in English].
9. Makovoz, O., & Koval, D. (2023). Teoretychni osnovy vyznachennia poniattia "komplaiens menedzhment" [Theoretical foundations of the definition of the concept of "compliance management"]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriiia Ekonomika – Adaptive management: theory and practice. Economy series*. Vyp. 17 (34). DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-17\(34\)-14](https://doi.org/10.33296/2707-0654-17(34)-14) [in Ukrainian].
10. Liubimov, V. M. (2025). Antykoruptsiynyi komplaiens-menedzhment u systemi upravlinnia: orhanizatsiino-informatsiini aspekty [Anti-corruption compliance management in the management system: organizational and informational aspects]. *International Scientific Journal "Internauka"*. № 1. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2025-1> [in Ukrainian].
11. Yurieva, T. I., & Heliarovska, L. S. (2024). Pravove zabezpechennia komplaiens-menedzhmentu v tsyfrovomu seredovyshchi [Legal support for compliance management in the digital environment]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3, 50–58. DOI: <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2024.6.48> [in Ukrainian].
12. ISO 37301:2021. Compliance management systems. Requirements with guidance for use. Geneva : International Organization for Standardization, 2021. 48 p. URL: <https://www.iso.org/standard/75080.html> [in English].

13. Iliushchenko, O. V. (2025). Tsyfrovyi komplaiens u derzhavnomu upravlinni: orhanizatsiini ta pravovi aspekty [Digital compliance in public administration: organizational and legal aspects]. Kyiv : NAN Ukrainy. 142 s. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-3\(79\)-1](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-3(79)-1) [in Ukrainian].
14. GovTech zminiuietsia: uriady bilshе ne kupuiut tekhnolohii, a investuiut v efekt stalosti [GovTech is changing: governments are no longer buying technology, but investing in sustainability]. Doslidzhennia Deloitte Ukraine ta Global Government Technology Centre Kyiv. 02.01.2026. URL: <https://www.deloitte.com/ua/uk/about/press-room/govtech-investment-trends.html> (data zvernennia 29.01.2026). [in Ukrainian].
15. Vrabie, C. (2025). Compliance Management Systems: Implementation and Organizational Challenges. *Journal of Business Ethics*. Vol. 171. P. 89–107. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2504.08972> [in English].
16. Popa, D., Vrabie, R., & Ionescu, L. (2024). Corporate Compliance in the Digital Era: Best Practices and AI Integration. Bucharest: University of Bucharest Press. 198 p. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2024.100564> [in English].
17. Osinska, O. A. (2024). Komplaiens ta diu dilidzhens yak zasoby zabezpechennia hospodarskoho pravoporiadku u tsyfrovii sferi [Compliance and due diligence as means of ensuring economic law and order in the digital sphere]. *Kyivskiy chasopys prava : nauk. zhurn. – Kyiv Law Journal: scientific journal*. M-vo osvity i nauky Ukrainy, Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana, Navch.-nauk. in-t “Iuryd. in-t” ; [redkol.: O. V. Kuzmenko (holov. red.) ta in.]. Odesa : Vyd. dim “Helvetyka”. № 2. S. 83–91. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.12> [in Ukrainian].
18. Vatamanu, A. F., & Tofan, M. (2025). Integrating Artificial Intelligence into Public Administration: Challenges and Vulnerabilities. *Administrative Sciences*, 15(4), 149. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci15040149> [in English].
19. Andrews, M., Baker, J., & Lewis, T. (2022). Artificial Intelligence and Compliance Monitoring: Risks and Opportunities. London: Routledge. 256 p. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2208.10087> [in English].
20. Engin, Z., Crowcroft, J., Hand, D., & Treleaven, P. (2025). The Algorithmic State Architecture (ASA): an integrated framework for AI-enabled government. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2503.08725> [in English].
21. Portela, M., Müller, A., & Tangi, L. (2024). The influence of Automated Decision-Making systems in the context of street-level bureaucrats practices. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2407.19427> [in English].
22. Zakon Ukrainy “Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih” [Law of Ukraine “On Electronic Documents and Electronic Document Management”] vid 22 travnia 2023 r., № 1234-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2023, № 45, st. 5. [in Ukrainian].
23. Zakon Ukrainy “Pro zakhyst personalnykh danykh” [Law of Ukraine “On Protection of Personal Data”] vid 1 chervnia 2020 r., № 2297-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2020, № 42, st. 7. [in Ukrainian].
24. GDPR: Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. *Official Journal of the European Union*, 2016, L119, pp. 1–88. [in English].
25. Shopina, I., Kovaliv, M., Yesimov, S., Borovikova, V., & Prots, I. (2024). State target programmes in the system of results-based budgeting: Legal aspect. *Social and Legal Studios*, 7 (2), 190–202. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals3.2024.190>

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-7>

Козар Юрій Юрійович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
площа Народна, 3, Ужгород, 88000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

Новицький Антон Олександрович,

старший науковий співробітник відділу організації наукової діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7388-4971>

Панімаш Юлія Вікторівна,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри управління у сфері цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту
вулиця Онопрієнка, 8, Черкаси, 18000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5337-6613>

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ КОНТРОЛЮ ЗА ОБІГОМ ЗБРОЇ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

***Анотація.** У статті здійснено комплексний аналіз адміністративних процедур контролю за обігом зброї в Україні крізь призму міжнародних стандартів, зокрема практики Європейського Союзу. Актуальність дослідження зумовлена зростанням загроз, пов'язаних із незаконним обігом зброї, а також необхідністю підвищення ефективності державного контролю у сфері громадської безпеки. Автори підкреслюють, що адміністративний контроль виступає ключовим превентивним механізмом, який поєднує регулятивні та охоронні функції держави, забезпечуючи дотримання встановлених правил ще до виникнення правопорушень.*

Особливу увагу приділено характеристичі адміністративно-правових механізмів, серед яких визначальними є ліцензування, дозвільна система, реєстрація зброї та наглядові процедури. Встановлено, що ефективність цих інструментів залежить від їх прозорості, узгодженості та належного інституційного забезпечення. Проаналізовано також міжнародні стандарти, які формують сучасні підходи до контролю за обігом зброї, зокрема вимоги щодо ліцензування, обліку, маркування та міждержавної співпраці.

У статті здійснено порівняльний аналіз української та європейської практики. Виявлено, що в Україні існує розгалужена нормативна база, однак вона характеризується фрагментарністю та недостатнім рівнем цифровізації. На відміну від ЄС, де широко застосовуються електронні реєстри та інтегровані системи обліку, українська система потребує модернізації. Окремо розглянуто проблеми застосування адміністративних санкцій та доказування правопорушень.

Узагальнюючи результати, автори обґрунтовують необхідність удосконалення законодавства, впровадження цифрових технологій, підвищення прозорості процедур та гармонізації з європейськими стандартами. Це сприятиме підвищенню ефективності контролю та зміцненню громадської безпеки.

***Ключові слова:** обіг зброї, адміністративний контроль, ліцензування, дозвільна система, реєстрація зброї, міжнародні стандарти, Європейський Союз, адміністративні процедури, публічна безпека, цифровізація.*

Kozar Yurii, Novytskyi Anton, Panimash Yuliia. Administrative procedures for arms control: international standards and Ukrainian practice

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of administrative procedures for controlling the circulation of weapons in Ukraine through the prism of international standards, in particular the practice of the European Union. The relevance of the study is due to the growth of threats associated with the illegal circulation of weapons, as well as the need to increase the effectiveness of state control in the field of public safety. The authors emphasize that administrative control is a key preventive mechanism that combines the regulatory and protective functions of the state, ensuring compliance with established rules even before the occurrence of offenses.*

Particular attention is paid to the characteristics of administrative and legal mechanisms, among which the most important are licensing, the permit system, registration of weapons and supervisory procedures. It is established that the effectiveness of these instruments depends on their transparency, coherence and proper institutional support. International standards that shape modern approaches to controlling the circulation of weapons, in particular requirements for licensing, accounting, marking and interstate cooperation, are also analyzed.

The article provides a comparative analysis of Ukrainian and European practice. It was found that Ukraine has an extensive regulatory framework, but it is characterized by fragmentation and an insufficient level of digitalization. Unlike the EU, where electronic registers and integrated accounting systems are widely used, the Ukrainian system needs modernization. The problems of applying administrative sanctions and proving offenses are separately considered.

Summarizing the results, the authors justify the need to improve legislation, introduce digital technologies, increase the transparency of procedures and harmonize with European standards. This will contribute to increasing the efficiency of control and strengthening public safety.

Key words: *arms circulation, administrative control, licensing, permit system, arms registration, international standards, European Union, administrative procedures, public safety, digitalization.*

Вступ. Актуальність дослідження адміністративних процедур контролю за обігом зброї зумовлена зростанням загроз, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї в сучасному суспільстві. У контексті глобалізаційних процесів, збройних конфліктів та транснаціональної злочинності обіг зброї набуває дедалі більшого значення як фактор ризику для громадської безпеки та правопорядку. Як зазначається у наукових дослідженнях, недостатня ефективність правового регулювання та контролю за обігом зброї сприяє поширенню нелегального ринку та ускладнює діяльність правоохоронних органів [1, с. 45–47]. Водночас емпіричні дослідження доводять наявність прямого зв'язку між доступністю зброї та рівнем насильницької злочинності, що підсилює потребу в удосконаленні державних механізмів контролю [2, с. 3–5].

Важливу роль у забезпеченні належного рівня громадської безпеки відіграють саме адміністративні процедури контролю за обігом зброї. Вони охоплюють систему дозволів, ліцензування, реєстрації, а також механізми перевірки дотримання встановлених вимог щодо зберігання та використання зброї. Ефективність цих процедур безпосередньо впливає на можливість держави запобігати правопо-

рушенням та забезпечувати належний рівень контролю на превентивній стадії. Як підкреслюється у сучасних дослідженнях, адміністративно-правові механізми виступають ключовим інструментом державного контролю у сфері обігу цивільної вогнепальної зброї, формуючи основу для легітимного використання та обмеження її незаконного обігу [3, с. 12–14; 4, с. 98–101].

Особливого значення набуває вплив міжнародних стандартів на формування та розвиток національного законодавства у цій сфері. У межах європейської інтеграції Україна орієнтується на гармонізацію своїх адміністративних процедур із правом Європейського Союзу, зокрема з положеннями Директиви (ЄС) 2021/555, яка встановлює мінімальні стандарти контролю за придбанням та володінням зброєю [5]. Міжнародний досвід свідчить, що ефективні системи адміністративного контролю базуються на поєднанні чітких процедур, електронних реєстрів та міжвідомчої координації [6, с. 112–115]. Водночас імплементація таких стандартів вимагає адаптації національної правової системи з урахуванням внутрішніх особливостей та існуючих інституційних обмежень.

Таким чином, дослідження адміністративних процедур контролю за обігом зброї в

Україні у порівнянні з практикою Європейського Союзу є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Воно дозволяє не лише виявити існуючі проблеми та прогалини у національному законодавстві, але й сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо його вдосконалення відповідно до сучасних міжнародних стандартів.

Метою даного наукового дослідження є комплексний аналіз адміністративних процедур контролю за обігом зброї крізь призму міжнародних стандартів та національної практики України з урахуванням досвіду держав-членів Європейського Союзу.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, застосування яких забезпечує всебічний і об'єктивний аналіз адміністративних процедур контролю за обігом зброї. Провідним методом виступає порівняльно-правовий аналіз, який дозволяє зіставити положення українського законодавства з відповідними нормами права Європейського Союзу та виявити ступінь їх гармонізації.

Системно-структурний підхід використовується для дослідження адміністративного контролю як цілісної системи взаємопов'язаних елементів, що включає правові норми, інституційні механізми та процедурні інструменти. Юридичний аналіз дає можливість з'ясувати зміст правових норм, що регулюють обіг зброї, та визначити особливості їх застосування у національній практиці.

Окрему увагу приділено аналізу норм міжнародного та національного права, зокрема актів Європейського Союзу та українського законодавства, що регламентують адміністративні процедури контролю за обігом зброї.

Результати. Адміністративний контроль за обігом зброї є складовою загальної системи публічного управління у сфері забезпечення громадської безпеки та правопорядку, що реалізується через сукупність правових, організаційних і процедурних заходів, спрямованих на регулювання процесів придбання, зберігання, використання та відчуження зброї. У науковій літературі адміністративний контроль

розглядається як превентивний інструмент державного впливу, який має на меті не лише фіксацію правопорушень, а передусім їх попередження шляхом встановлення обов'язкових правил поведінки та механізмів їх дотримання [3, с. 11–12]. Такий контроль реалізується через інститути дозвільної системи, реєстраційні процедури, наглядові повноваження уповноважених органів, а також систему адміністративних обмежень.

Сутність адміністративного контролю у сфері обігу зброї полягає у поєднанні регулятивної та охоронної функцій держави. З одного боку, він встановлює чіткі правила легального обігу зброї, визначаючи умови її придбання, зберігання та використання; з іншого – забезпечує контроль за дотриманням цих правил шляхом здійснення перевірок, ведення обліку та застосування заходів адміністративного впливу. Такий підхід дозволяє мінімізувати ризики неправомірного використання зброї та обмежити її потрапляння до незаконного обігу, що підтверджується сучасними дослідженнями ефективності адміністративно-правових механізмів у цій сфері [1, с. 46–47].

Важливою характеристикою адміністративного контролю є його відмінність від інших форм юридичної відповідальності, зокрема кримінально-правової та цивільно-правової. На відміну від кримінальної відповідальності, яка настає за вчинення суспільно небезпечних діянь і має каральний характер, адміністративний контроль спрямований переважно на превенцію правопорушень та забезпечення дотримання встановлених правил у сфері обігу зброї. Він передбачає застосування менш суворих заходів впливу, таких як адміністративні стягнення, анулювання дозволів або тимчасові обмеження, що мають на меті відновлення правопорядку без застосування кримінальних санкцій [4, с. 98–99].

У свою чергу, цивільно-правова відповідальність у сфері обігу зброї пов'язана переважно з відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок її використання і не має на меті безпосереднє регулювання процедур контролю. Вона виникає як наслідок порушення майнових або особистих немайнових прав, тоді

як адміністративний контроль функціонує на етапі запобігання таким порушенням, забезпечуючи дотримання встановлених правил ще до настання негативних наслідків. Таким чином, адміністративний контроль займає проміжне місце між регулятивною та правоохоронною діяльністю держави, поєднуючи елементи управління та примусу.

Особливістю адміністративного контролю за обігом зброї є його комплексний характер, який передбачає взаємодію різних суб'єктів публічної адміністрації, насамперед правоохоронних органів, органів виконавчої влади та спеціалізованих дозвільних інституцій. Така багаторівнева система дозволяє забезпечити безперервний контроль за всіма етапами обігу зброї – від її придбання до утилізації, що відповідає сучасним підходам до публічного адміністрування у сфері безпеки [6, с. 111–112].

Розкриття сутності та правової природи адміністративного контролю створює необхідне теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу конкретних адміністративно-правових механізмів регулювання обігу зброї, які формують практичну реалізацію зазначених підходів.

Адміністративно-правові механізми регулювання обігу зброї становлять практичну реалізацію адміністративного контролю та охоплюють систему взаємопов'язаних процедур, спрямованих на впорядкування всіх етапів обігу зброї – від її придбання до зберігання і використання. Ці механізми мають комплексний характер і забезпечують баланс між правом громадян на володіння зброєю та обов'язком держави гарантувати громадську безпеку. Як зазначається у наукових дослідженнях, ефективність державного контролю у цій сфері безпосередньо залежить від чіткості, прозорості та узгодженості адміністративних процедур [3, с. 12–13].

Ключовим елементом адміністративно-правового регулювання є система ліцензування, яка виступає первинним фільтром доступу до зброї. Ліцензування передбачає встановлення визначених законом вимог до суб'єктів, які мають намір здійснювати діяльність, пов'язану з обігом зброї, включаючи її виробництво, продаж або придбання. Ця процедура дозволяє

державі здійснювати попередній контроль за відповідністю заявника встановленим критеріям, зокрема щодо правосуб'єктності, відсутності судимості, стану здоров'я та інших факторів, що можуть впливати на безпечне використання зброї [1, с. 47–48]. Водночас сучасні дослідження дозвільної діяльності у сфері електронних комунікацій свідчать про важливість розвитку електронних сервісів, стандартизації процедур та підвищення їх прозорості, що сприяє ефективності адміністративного регулювання та взаємодії між суб'єктами [7, с. 83]. Такий підхід є релевантним і для сфери обігу зброї, де цифровізація дозвільних процедур може підвищити якість контролю та зменшити адміністративні бар'єри.

Невід'ємною складовою адміністративного контролю є реєстрація зброї, яка забезпечує її облік та ідентифікацію в державних реєстрах. Реєстраційні процедури спрямовані на формування централізованої інформаційної бази даних, що дозволяє відслідковувати рух зброї, контролювати її законне використання та запобігати її незаконному обігу. У сучасних умовах особливого значення набуває цифровізація таких реєстрів, що підвищує ефективність контролю та сприяє міжвідомчій взаємодії. Водночас, як свідчать сучасні дослідження, цифровізація процесів у сфері безпеки, зокрема робота з електронними доказами, суттєво трансформує підходи до контролю та правозастосування, забезпечуючи підвищення точності, швидкості обробки інформації та рівня доказовості управлінських рішень [8, с. 162–170]. Це вказує на необхідність інтеграції цифрових інструментів не лише у сферу кримінального процесу, але й у адміністративні процедури контролю за обігом зброї [6, с. 113–114].

Важливим адміністративно-правовим інструментом є також система дозволів на придбання, зберігання та носіння зброї. На відміну від ліцензування, яке має більш загальний характер, дозвільна система функціонує як індивідуалізований механізм контролю, що передбачає оцінку кожного конкретного випадку звернення особи. Видача дозволу супроводжується перевіркою відповідності заявника встановленим вимогам, а також ви-

значенням умов використання зброї, що забезпечує адресний характер адміністративного впливу [4, с. 100–101].

Окрему роль у системі адміністративного контролю відіграє перевірка відповідності умов зберігання зброї встановленим стандартам. Цей механізм має превентивний характер і спрямований на мінімізацію ризиків несанкціонованого доступу до зброї, її втрати або використання третіми особами. Перевірки можуть здійснюватися як на етапі видачі дозволу, так і в процесі подальшого контролю, що забезпечує безперервність адміністративного нагляду. У науковій літературі підкреслюється, що саме регулярність та ефективність таких перевірок є важливим показником дієвості всієї системи контролю [3, с. 14].

Таким чином, адміністративно-правові механізми регулювання обігу зброї формують багаторівневу систему превентивного контролю, яка поєднує дозвільні, реєстраційні та наглядові інструменти. Їх узгоджене функціонування створює передумови для ефективного державного управління у сфері обігу зброї, що, у свою чергу, обумовлює необхідність звернення до міжнародно-правових стандартів, які визначають сучасні орієнтири розвитку таких механізмів.

Формування ефективної системи адміністративного контролю за обігом зброї неможливе без урахування міжнародно-правових стандартів, які визначають загальні принципи, мінімальні вимоги та орієнтири державної політики у цій сфері. У сучасних умовах такі стандарти виступають не лише джерелом правового регулювання, але й інструментом гармонізації національних законодавств, особливо для держав, що інтегруються до європейського правового простору. Як підкреслюється у наукових дослідженнях, міжнародні підходи до контролю за обігом зброї базуються на поєднанні безпекових, правових та гуманітарних аспектів, що забезпечує їх комплексний характер [6, с. 112–113].

Серед основних міжнародних документів, що визначають стандарти у цій сфері, важливе місце займають акти Європейського Союзу, зокрема Директива (ЄС) 2021/555, яка встанов-

лює мінімальні вимоги до контролю за придбанням та володінням зброєю в межах ЄС. Вона передбачає уніфіковані підходи до класифікації зброї, процедури видачі дозволів, облік та маркування, а також обмін інформацією між державами-членами [5]. Водночас на глобальному рівні важливу роль відіграють міжнародні акти, прийняті в межах Організації Об'єднаних Націй, зокрема Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, та Програма дій ООН щодо запобігання, боротьби та ліквідації незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями.

Зазначені міжнародні документи встановлюють низку вимог щодо адміністративних процедур контролю за обігом зброї. До таких вимог належать: обов'язковість ліцензування діяльності, пов'язаної з обігом зброї; запровадження ефективних систем реєстрації та обліку; забезпечення простежуваності зброї через механізми маркування; а також здійснення належного контролю за дотриманням умов її зберігання та використання. Особливу увагу приділено також обміну інформацією між державами, що сприяє підвищенню ефективності боротьби з незаконним обігом зброї на міжнародному рівні [3, с. 13–14].

Окрім нормативно-обов'язкових актів, значну роль відіграють рекомендації та стандарти, розроблені органами Ради Європи та іншими міжнародними організаціями. Вони спрямовані на деталізацію та розвиток адміністративних процедур, зокрема у частині забезпечення прозорості дозвільної системи, підвищення ефективності наглядових механізмів та впровадження сучасних інформаційних технологій у сфері обліку зброї. Такі рекомендації мають важливе значення для формування належної адміністративної практики та сприяють уніфікації підходів до контролю за обігом зброї в різних правових системах.

У цілому міжнародно-правові стандарти формують цілісну модель адміністративного контролю, що поєднує превентивні, регулятивні та координаційні елементи. Їх імплементація у національне законодавство є необхідною

умовою підвищення ефективності державного контролю та забезпечення відповідності сучасним безпековим викликам, що зумовлює потребу у детальному аналізі національної практики адміністративного регулювання обігу зброї в Україні.

Адміністративні процедури контролю за обігом зброї в Україні ґрунтуються на розгалуженій системі нормативно-правових актів, що визначають правові засади державної політики у сфері забезпечення громадської безпеки, а також встановлюють порядок реалізації відповідних контрольних повноважень. Ця система має багаторівневий характер і охоплює конституційні положення, закони України, підзаконні нормативні акти, а також акти уряду та відомчого регулювання, що забезпечують деталізацію адміністративних процедур.

Основу правового регулювання становлять положення Конституції України, які закріплюють фундаментальні принципи функціонування держави у сфері забезпечення безпеки людини та суспільства. Зокрема, конституційні норми щодо пріоритетності прав і свобод людини, обов'язку держави забезпечувати їх захист, а також принципу верховенства права формують загальні рамки для встановлення обмежень у сфері обігу зброї [9]. Водночас положення щодо забезпечення громадської безпеки та правопорядку обґрунтовують необхідність існування адміністративних процедур контролю як інструменту превентивного державного впливу.

Ключову роль у формуванні нормативно-правової бази відіграє спеціальне законодавство, яке визначає загальні засади обігу зброї, встановлює правовий статус суб'єктів відповідних правовідносин, а також регламентує основні адміністративні процедури, пов'язані з її придбанням, зберіганням і використанням. У наукових дослідженнях підкреслюється, що розвиток цього законодавства є важливим елементом формування цілісної системи державного контролю, здатної ефективно реагувати на сучасні безпекові виклики [1, с. 48–49]. Значну роль відіграють також підзаконні нормативні акти, зокрема інструкції та накази уповноважених органів, які деталізують про-

цедури видачі дозволів, ведення обліку та здійснення перевірок.

Важливим елементом правового регулювання є норми адміністративного законодавства, зокрема Кодексу України про адміністративні правопорушення, який встановлює відповідальність за порушення правил обігу зброї та визначає види адміністративних стягнень. Застосування таких норм забезпечує реалізацію охоронної функції адміністративного контролю та сприяє підтриманню правопорядку у відповідній сфері [4, с. 98–100]. Крім того, значну роль відіграють постанови Кабінету Міністрів України, які регламентують окремі аспекти адміністративних процедур, зокрема порядок ведення реєстрів, взаємодію органів державної влади та впровадження електронних систем контролю.

Загалом нормативно-правова база України у сфері контролю за обігом зброї характеризується певною фрагментарністю та наявністю значної кількості підзаконних актів, що може ускладнювати практичну реалізацію адміністративних процедур. Водночас вона створює необхідне правове підґрунтя для функціонування системи державного контролю, яка потребує подальшого вдосконалення та гармонізації з міжнародними стандартами. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність більш детального аналізу конкретних адміністративних процедур, зокрема механізмів ліцензування та видачі дозволів у сфері обігу зброї.

Система ліцензування та видачі дозволів є центральним елементом адміністративного контролю за обігом зброї в Україні, оскільки саме через неї реалізується первинна оцінка можливості допуску особи до володіння та використання зброї. Вона має чітко регламентований процедурний характер і спрямована на забезпечення балансу між реалізацією прав громадян та необхідністю гарантування публічної безпеки. У науковій літературі підкреслюється, що ефективність дозвільної системи визначається насамперед її здатністю запобігати доступу до зброї осіб, які можуть становити потенційну загрозу [3, с. 13].

Порядок отримання дозволу на придбання, володіння і носіння зброї передбачає про-

ходження заявником низки адміністративних процедур, які включають подання відповідної заяви, надання визначеного пакета документів, а також проходження перевірок, передбачених законодавством. До таких перевірок, як правило, належать встановлення відсутності судимості, проходження медичного огляду, підтвердження належного рівня підготовки щодо безпечного поводження зі зброєю. Лише за результатами позитивного проходження всіх етапів уповноважений орган приймає рішення про видачу дозволу, що має індивідуальний адміністративний характер [1, с. 47–48].

Важливим елементом дозвільної системи є встановлення чітких вимог до заявників, які виступають своєрідним критерієм їх правової та соціальної надійності. До таких вимог належать досягнення відповідного віку, відсутність непогашеної або незнятої судимості, належний стан здоров'я, а також дотримання інших умов, визначених законодавством. Як зазначається у дослідженнях, саме комплексний характер таких вимог забезпечує превентивну функцію адміністративного контролю, спрямовану на мінімізацію ризиків неправомірного використання зброї [4, с. 100–101].

Ключову роль у реалізації процедур ліцензування та видачі дозволів відіграють уповноважені органи державної влади, насамперед органи Національної поліції України, які здійснюють основний обсяг адміністративних повноважень у цій сфері. До їх компетенції належить прийняття та розгляд заяв, проведення перевірок, прийняття рішень про видачу або відмову у видачі дозволів, а також подальший контроль за дотриманням умов їх використання. В окремих аспектах регулювання, зокрема щодо нормативного забезпечення та координації, участь беруть також інші органи виконавчої влади, включаючи Міністерство юстиції України, що формує загальні засади правового регулювання та забезпечує системність адміністративних процедур.

Таким чином, система ліцензування та видачі дозволів в Україні виступає ключовим інструментом адміністративного контролю, який дозволяє державі здійснювати попередній і поточний нагляд за обігом зброї. Її ефек-

тивність значною мірою залежить від чіткості процедур, обґрунтованості вимог до заявників та належного виконання повноважень уповноваженими органами, що обумовлює необхідність подальшого аналізу таких складових, як реєстрація зброї та функціонування адміністративних реєстрів.

Реєстрація зброї є одним із ключових елементів адміністративного контролю за її обігом, оскільки забезпечує формування системного обліку та створює передумови для ефективного державного нагляду. Вона виступає логічним продовженням дозвільної системи та передбачає внесення відомостей про конкретну одиницю зброї, її власника, а також підстави набуття права володіння до відповідних облікових баз. У наукових дослідженнях підкреслюється, що саме реєстраційні процедури дозволяють забезпечити ідентифікацію зброї та простежуваність її руху, що є необхідною умовою запобігання незаконному обігу [3, с. 13–14].

Порядок реєстрації зброї в Україні має адміністративно-процедурний характер і включає подання відповідних документів до уповноважених органів, проведення перевірки законності підстав для володіння зброєю, а також фіксацію її технічних характеристик. Реєстрація здійснюється після отримання дозволу на придбання зброї та є обов'язковою умовою її легального використання. У межах цієї процедури формується індивідуальна облікова справа, що містить інформацію про власника та параметри зброї, що дозволяє забезпечити належний рівень контролю з боку держави [1, с. 47].

Адміністративний контроль за обліком зброї реалізується через ведення відповідних реєстрів, які акумулюють інформацію про всі зареєстровані одиниці зброї та їх власників. Такий контроль має безперервний характер і включає оновлення даних у разі зміни власника, місця зберігання або технічного стану зброї, а також перевірку достовірності внесеної інформації. Як зазначається у науковій літературі, ефективність цього механізму значною мірою залежить від рівня організаційної впорядкованості облікових систем та їх технічного забезпечення [6, с. 113].

Водночас однією з суттєвих проблем функціонування адміністративних реєстрів в Україні є неузгодженість даних та відсутність повноцінної інтегрованої електронної системи обліку зброї. Наявність розрізнених баз даних, обмежена взаємодія між різними органами влади, а також значна частка паперового документообігу ускладнюють оперативний доступ до інформації та знижують ефективність контролю. Це створює передумови для виникнення помилок, дублювання інформації та, у деяких випадках, втрати контролю за окремими одиницями зброї. У дослідженнях наголошується, що впровадження єдиної електронної системи реєстрації та обліку є одним із ключових напрямів удосконалення адміністративного контролю у цій сфері [4, с. 101].

Таким чином, реєстрація зброї та функціонування адміністративних реєстрів виступають важливими інструментами забезпечення прозорості та підконтрольності обігу зброї, однак їх ефективність значною мірою обмежується існуючими організаційними та технічними проблемами. Це зумовлює необхідність подальшого аналізу механізмів адміністративного впливу у випадку порушення встановлених правил, зокрема системи адміністративних санкцій та контролю за їх застосуванням.

Адміністративні санкції є важливим елементом механізму державного контролю за обігом зброї, оскільки вони сприяють забезпеченню дотримання законодавства та дисципліни серед осіб, що володіють чи використовують зброю. Санкції застосовуються у випадку порушення адміністративних норм, що регулюють обіг зброї, і мають на меті не лише покарання, а й превенцію правопорушень, сприяючи тим самим підвищенню рівня безпеки. Як зазначається у наукових дослідженнях, ефективність системи адміністративних стягнень залежить від її здатності бути гнучкою та пропорційною до вчиненого порушення [4, с. 102–103].

До основних видів адміністративних стягнень за порушення правил обігу зброї в Україні належать: попередження, штрафи, тимчасове припинення права на володіння зброєю, анулювання ліцензій та дозволів, а також кон-

фіскація зброї. Найпоширенішими санкціями є штрафи, які застосовуються за порушення вимог щодо зберігання або використання зброї без необхідних дозволів чи ліцензій. Попередження застосовується у випадках, коли порушення є незначним або не призвело до серйозних наслідків, а також у разі першого порушення без наявності обтяжуючих обставин. Тимчасове припинення права на володіння зброєю або анулювання ліцензії застосовуються у випадках, коли порушення є серйозним або повторним, що вимагає більш суворого адміністративного впливу [1, с. 49].

Практика притягнення до відповідальності з приводу порушень у сфері обігу зброї включає як індивідуальних осіб, так і юридичних осіб, що здійснюють діяльність у цій сфері (наприклад, магазини зброї чи виробничі підприємства). Особливо важливим є притягнення до відповідальності осіб, які порушують вимоги щодо безпечного зберігання зброї, оскільки такі порушення можуть призвести до несанкціонованого доступу третіх осіб до зброї та її незаконного обігу. Водночас важливу роль у процесі притягнення до відповідальності відіграють органи, що здійснюють контроль та перевірки, насамперед органи Національної поліції, які мають повноваження на проведення перевірок місць зберігання зброї та контролю за виконанням адміністративних вимог [3, с. 14].

Однією з основних проблем, пов'язаних із застосуванням адміністративних санкцій є питання доказування порушень та складність збору необхідної доказової бази. У багатьох випадках порушення правил зберігання або використання зброї не залишають явних слідів або відбитків, що ускладнює процес виявлення та доведення вини порушника. Наприклад, складність виникає при доказуванні несанкціонованого використання зброї або її зберігання поза місцем реєстрації. У таких випадках важливу роль відіграють такі інструменти, як перевірка документів, свідчення осіб, інспекційні перевірки, а також інші форми доказів, що дозволяють встановити факт порушення. З огляду на це, однією з основних проблем є відсутність ефективних механізмів збирання

та збереження доказів, що може призвести до помилкових рішень або неналежного застосування санкцій [6, с. 114].

Застосування адміністративних санкцій має важливе значення для забезпечення загальної дисципліни в сфері обігу зброї, однак ефективність цієї системи значною мірою залежить від належної організації доказування та правильності застосування стягнень. Це зумовлює необхідність удосконалення механізмів контролю за виконанням вимог щодо зберігання та використання зброї, зокрема шляхом впровадження сучасних інструментів моніторингу та електронних реєстрів.

У Європейському Союзі адміністративний контроль за обігом зброї базується на принципах забезпечення громадської безпеки, прав людини та ефективної боротьби з незаконним обігом зброї. Центральним аспектом є забезпечення належного обліку, контролю та стандартизації процедур на всіх етапах обігу зброї, включаючи її придбання, зберігання та використання.

Основною директивою є Директива 91/477/ЄЕС [10]. Вона встановлює мінімальні стандарти для контролю за придбанням та володінням зброєю, визначаючи вимоги до ліцензування, реєстрації та контролю зброї в країнах ЄС. Ця директива була переглянута та оновлена у 2021 році, зокрема через Директиву (ЄС) 2021/555, яка уточнює і посилює вимоги щодо контролю за обігом зброї, охоплюючи нові механізми, як цифрові реєстри та електронні системи обліку.

Європейський Суд правосуддя підтримує єдину практику застосування директив ЄС у питаннях адміністративного контролю за обігом зброї. Судовий процес зазвичай включає питання тлумачення норм, що стосуються контролю за обігом зброї, як у контексті ліцензування, так і при розгляді випадків, пов'язаних із порушеннями цих норм. Рішення Суду зазвичай сприяють уніфікації підходів у держав-членах ЄС, забезпечуючи єдність практики застосування законодавства.

У Європейському Союзі існують чіткі стандарти для видачі дозволів на обіг зброї. Заявники повинні задовольняти вимоги щодо віку, відсутності судимості, а також проходити

медичні огляди та навчання для безпечного використання зброї. Це забезпечує, що лише особи, здатні дотримуватися норм безпеки, отримують дозволи на володіння зброєю. Наприклад, відповідно до Директиви ЄС 91/477/ЄЕС, кожна країна-член має встановлювати власні, але стандартизовані вимоги до процесу отримання дозволів.

Для покращення ефективності контролю за обігом зброї, ЄС пропонує використання електронних реєстрів. Такі системи дозволяють країнам-членам централізовано реєструвати інформацію про володіння зброєю, що забезпечує прозорість та спрощує доступ до даних для контролюючих органів. Це допомагає швидше виявляти порушення та здійснювати моніторинг зброї на європейському рівні [11].

Країни ЄС також застосовують механізми для перевірки умов зберігання зброї, щоб гарантувати, що вона зберігається безпечно. Регулярні інспекції і перевірки дозволяють переконатися, що зброя зберігається в належних умовах і що її не буде використано неналежним чином. Це важливо для запобігання потрапляння зброї в незаконний обіг [12].

У ЄС встановлено обов'язковий контроль за дотриманням норм обігу зброї через регулярні інспекції. Це включає перевірки умов зберігання, обліку та використання зброї. ЄС сприяє розвитку механізмів постійного моніторингу для оперативного виявлення порушень. Наприклад, у рамках Плану дій ЄС щодо боротьби з торгівлею зброєю (2020–2025), особлива увага приділяється моніторингу незаконного обігу зброї через застосування єдиного контролю на рівні всіх держав-членів [13].

ЄС активно підтримує співпрацю між правоохоронними органами різних держав-членів для посилення контролю над обігом зброї. Обмін інформацією, координація дій та спільні операції допомагають виявляти порушення на кордонах та в країнах, що є основними маршрутами контрабанди зброї [14].

Ефективні практики включають використання електронних систем обліку зброї в деяких країнах ЄС, таких як Німеччина та Франція. Це дозволяє швидко перевіряти законність обігу зброї та забезпечує зручний доступ до

даних для державних органів. Також виділяються успішні моделі контролю в країнах, таких як Швеція, де контроль за продажем і використанням зброї є одним з найсуворіших в ЄС, що сприяє мінімізації порушень [15].

В той же час, українська практика адміністративного контролю за обігом зброї є в значній мірі схожою на європейську, оскільки в обох випадках використовується принцип прозорості та забезпечення безпеки. Водночас у ЄС значно більше уваги приділяється інтеграції цифрових технологій та електронних реєстрів, чого ще не вистачає в Україні [16]. В Україні та ЄС процедура видачі дозволів на обіг зброї є детально регульованою. Однак ЄС передбачає більш суворі та стандартизовані вимоги до обробки заявок, зокрема через використання єдиних реєстрів для перевірки кандидатів на володіння зброєю. В Україні ці процедури ще потребують удосконалення для досягнення ефективності [17]. ЄС має строгі вимоги до заявників на отримання дозволів на зброю, що включає обов'язкові перевірки кримінальної історії, медичний огляд та психологічну оцінку. В Україні ці вимоги також присутні, але їх застосування інколи є недостатньо системним [16]. Україна, маючи амбіції інтегруватися до ЄС, поступово адаптує своє законодавство до директив ЄС, зокрема директиви щодо контролю обігу зброї. Проте є деякі прогалини у повному впровадженні європейських норм, зокрема у сфері контролю за експортом і реєстрацією зброї [17]. Незважаючи на зусилля з гармонізації законодавства, Україна все ще стикається з труднощами у впровадженні стандартів ЄС, зокрема через відсутність єдиного цифрового обліку та незначну інтеграцію між національними органами [18]. Практичні обмеження полягають у відсутності ефективних механізмів контролю та моніторингу в Україні, що не дозволяє реалізувати європейські стандарти на належному рівні, зокрема в частині боротьби з контрабандою та контролем за обігом зброї [16]. В Україні існують значні адміністративні перепони для ефективного контролю за обігом зброї, такі як складні та непрозорі процедури видачі дозволів, що гальмує процеси гармонізації із стандартами ЄС [18].

Процедури контролю в Україні мають численні недоліки, включаючи відсутність сучасних електронних реєстрів, що обмежує ефективність моніторингу за обігом зброї, порівняно з більш розвиненими системами в ЄС [17]. Незважаючи на наявність нормативно-правових актів, в Україні досі відсутня централізована та ефективна система електронних реєстрів, що обмежує здатність органів контролю здійснювати постійний моніторинг [18]. Санкційна політика в Україні все ще не має достатньої ефективності через недостатнє застосування санкцій та неповну відповідальність порушників. Це порівняно з більш чіткими та послідовними санкціями в ЄС [16].

Отже, для удосконалення правової бази необхідно внести зміни до чинного законодавства, щоб адаптувати його до сучасних викликів і забезпечити ефективний контроль над обігом зброї. Це включає уточнення вимог до реєстрації, володіння та використання зброї, а також запровадження більш чітких санкцій для порушників. Важливо більш чітко прописати адміністративні процедури, що стосуються видачі дозволів на зброю, перевірки її зберігання та застосування. Ці процеси повинні бути прозорими та стандартизованими для забезпечення однакових умов для всіх громадян. Використання ризикоорієнтованих підходів дозволить зосередити увагу на потенційно небезпечних аспектах обігу зброї, таких як незаконний обіг та використання зброї, в той час як для більш безпечних категорій можна застосовувати менш строгий контроль. Для гармонізації з європейським законодавством Україна повинна імплементувати основні положення європейських директив, зокрема Директиви 91/477/ЄЕС, що стосується контролю за придбанням і володінням зброєю. Це дозволить не лише посилити контроль за обігом зброї, а й забезпечити відповідність міжнародним стандартам. Оновлення стандартів реєстрації та обліку зброї в Україні з використанням сучасних цифрових технологій, аналогічних тим, що застосовуються в ЄС, допоможе покращити прозорість та ефективність обліку, що дозволить мінімізувати випадки незаконного обігу.

Для покращення адміністративної практики ефективним може бути вдосконалення цифрових платформ для реєстрації та контролю обігу зброї дозволить значно покращити ефективність адміністративних процедур. Цифровізація також спростить процеси подачі заявок, надання дозволів та здійснення перевірок. Для більш ефективного контролю обігу зброї важлива тісна співпраця між різними державними органами, що відповідають за контроль за зброєю, митницю, правоохоронні органи та інші відповідні структури. Важливим кроком є підвищення прозорості процедур видачі дозволів та обігу зброї, що може бути досягнуто через відкриті реєстри, електронний контроль та регулярні перевірки з боку незалежних органів. Це дозволить зменшити корупційні ризики та забезпечить рівні умови для всіх заявників.

Висновки. Дослідження показало, що адміністративні процедури контролю за обігом зброї в Україні потребують вдосконалення в контексті регулювання та моніторингу. Процес видачі дозволів, облік зброї та перевірки повинні бути стандартизовані і наближені до європейських норм. Основні процедури контролю повинні включати чітке визначення прав та

обов'язків осіб, які володіють зброєю, а також періодичні перевірки.

Основні відмінності між адміністративним контролем за обігом зброї в Україні та ЄС полягають у застосуванні цифрових технологій, як-от електронні реєстри для моніторингу та обліку зброї в ЄС. Крім того, в Україні відсутні ефективні механізми контролю, що призводить до порушень у регулюванні, а санкційна політика потребує покращення.

Результати дослідження мають важливе значення для вдосконалення адміністративного регулювання обігу зброї в Україні. Вони підкреслюють необхідність зміни законодавства, стандартизації процедур та запровадження сучасних технологій для ефективного моніторингу і контролю за обігом зброї, що дозволить Україні наблизитися до європейських стандартів.

Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі і реалізації європейських практик в Україні, а також у вивченні впливу цифровізації на ефективність контролю за обігом зброї. Важливими напрямками є також дослідження взаємодії між державними органами та механізмами боротьби з корупцією в сфері контролю обігу зброї.

Список використаних джерел:

1. Літошко В. В. Правове регулювання обігу вогнепальної зброї в Україні: проблеми та перспективи (аналіз адміністративно-правових аспектів регулювання). *Нове українське право*. 2022, Вип. 6. Т. 2. С. 36–41. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.5>
2. Krüsselmann, K., Aarten P., Liem M. Firearms and violence in Europe-A systematic review. *PloS One*. 2021, 16 (4). e0248955. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0248955>
3. Bashtova O. Control of civilian firearm circulation: object composition. *Administrative law and process*. 2022. № 11. С. 10–15. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.11.03>
4. Білак М. М. Адміністративна відповідальність за порушення правил обігу цивільної вогнепальної зброї як складова державного контролю. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2024. № 83 (2). С. 96–102. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.2.20>
5. Directive (EU) 2021/555 of the European Parliament and of the Council of 24 March 2021 on control of the acquisition and possession of weapons. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9cd1c24a-967e-11eb-b85c-01aa75ed71a1>
6. Хоменко А. О. Міжнародний досвід регулювання обігу зброї: шляхи впровадження в Україні. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 2. С. 110–116. <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.2.18>
7. Єсімов С. С., Боровікова В. С. Дозвільна діяльність у сфері надання послуг електронних комунікацій. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 4 (4). С. 83–89. DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-83-89
8. Alraggad, M. M., Almahasneh, A. A. A., Borovikova, V., Zhyvko, Z., & Komissarchuk, Y. The policy of rethinking the criminal process in the national security system: The impact of digitalisation on working with electronic evidence. *Social and Legal Studios*, 2024, 7 (2), 162–170. <https://doi.org/10.32518/sals2.2024.162>
9. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

10. European Union. Directive 2021/555/EU of the European Parliament and of the Council of 24 March 2021 on standards for data protection governance in the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2021, 24 March. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021L0555>.

11. European Union. EU legislation on civilian weapons, 2021. (European Commission website). URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/organised-crime/trafficking-firearms/eu-legislation-civilian-firearms_en

12. European Union. Directive 91/477/EEC of the European Parliament and of the Council of 18 June 1991 laying down minimum standards for controlling the acquisition and possession of civilian firearms. *Official Journal of the European Union*, 1991. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1991/477/oj/eng>

13. European Commission. Joint report to the Council of the EU on combating illicit arms trafficking and smuggling. Brussels, 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0608>

14. European Nonproliferation Center. Arms Brokering Controls in the European Union: How Are They Implemented? URL: <https://nonproliferation.eu/arms-brokering-controls-how-are-they-implemented-in-the-eu/>

15. Control Arms. The European Union and the Global Arms Trade. URL: <https://controlarms.org/europe/>

16. Рада Європи. Comparative Analysis of European Practices on Public Prosecutor's Office: Criminal Justice and International Cooperation. URL: <https://rm.coe.int/council-of-europe-comparative-analysis-of-european-practices-on-public/1680aef1df> European Commission. Joint report to the Council of the EU on combating illicit arms trafficking and smuggling

17. Бакайнова Н. М., Кубаєнко А. В., Кісліцина І. О. Сучасна концепція реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів [Електронне видання] : навчально-методичний посібник (для здобувачів ступеня доктора філософії денної, вечірньої та заочної форми навчання) / Н. М. Бакайнова, А. В. Кубаєнко, І. О. Кісліцина. Одеса : Фенікс, 2021. 157 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/73254d35-ba09-458a-a402-adbc53d36b32/download>

18. Academia. Чи в усіх випадках важливо європеїзувати національне законодавство про кримінальну відповідальність? URL: https://www.academia.edu/38108929/Чи_в_усіх_випадках_важливо_європеїзувати_національне_законодавство_про_кримінальну_відповідальність

References:

1. Litoshko, V. V. (2022). Pravove rehuliuвання obihu vohnepalnoi zbroi v Ukraini: problemy ta perspektyvy (analiz administratyvno-pravovykh aspektiv rehuliuвання) [Legal regulation of the circulation of firearms in Ukraine: problems and prospects (analysis of administrative and legal aspects of regulation)]. *Nove ukrainske parvo (New Ukrainian law)*. Vyp. 6. T. 2. S. 36–41. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.5> [in Ukrainian].

2. Krüsselmann, K., Aarten, P., & Liem, M. (2021). Firearms and violence in Europe—A systematic review. *PloS one*, 16(4), e0248955. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0248955> [in English].

3. Bashtova O. (2022). Control of civilian firearm circulation: object composition. *Administrative law and process*. № 11. S. 10–15. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.11.03> [in English].

4. Bilak M. M. (2024). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia pravyl obihu tsyvilnoi vohnepalnoi zbroi yak skladova derzhavnoho kontroliu [Administrative liability for violation of the rules for the circulation of civilian firearms as a component of state control]. *Naukovyi visnyk UzhNU. Seriya: Pravo (Scientific Bulletin of UzhNU. Series: Law)*. № 83 (2). S. 96–102. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.2.20> [in Ukrainian].

5. Directive (EU) 2021/555 of the European Parliament and of the Council of 24 March 2021 on control of the acquisition and possession of weapons. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9cd1c24a-967e-11eb-b85c-01aa75ed71a1> [in English].

6. Khomenko, A. O. (2024). Mizhnarodnyi dosvid rehuliuвання obihu zbroi: shliakhy vprovadzhennia v Ukraini [International experience in regulating arms circulation: ways of implementation in Ukraine]. *Pravnychi chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa (Law Journal of Vasyl Stus Donetsk National University)*. № 2. S. 110–116. <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.2.18> [in Ukrainian].

7. Yesimov, S. S., & Borovikova, V. S. (2021). Dozvilna diialnist u sferi nadannia posluh elektronnykh komunikatsii [Licensing Activities in the Field of Provision of Telecommunications]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and Legal Studios)*. Vypusk 4 (4). S. 83–89. DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-83-89 [in Ukrainian].

8. Alraggad, M. M., Almahasneh, A. A. A. A., Borovikova, V., Zhyvko, Z., & Komissarchuk, Y. (2024). The policy of rethinking the criminal process in the national security system: The impact of digitalisation on working with electronic evidence. *Social and Legal Studios*, 7 (2), 162–170. <https://doi.org/10.32518/sals2.2024.162> [in English].

9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Information of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 1996. № 30. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].

10. European Union. Directive 2021/555/EU of the European Parliament and of the Council of 24 March 2021 on standards for data protection governance in the European Union. *Official Journal of the European Union*, 2021, 24 bereznia. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021L0555> [in English].

11. Yevropeiskyi Soiuz. Zakonodavstvo YeS shchodo tsyvilnoi zbroi [European Union. EU legislation on civilian weapons]. Sait Yevropeiskoi Komisii (European Commission website), 2021. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/organised-crime/trafficking-firearms/eu-legislation-civilian-firearms_en [in English].

12. European Union. Directive 91/477/EEC of the European Parliament and of the Council of 18 June 1991 laying down minimum standards for controlling the acquisition and possession of civilian firearms. *Official Journal of the European Union*, 1991. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1991/477/oj/eng> [in English].

13. European Commission. Joint report to the Council of the EU on combating illicit arms trafficking and smuggling. Briussel, 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0608> [in English].

14. European Nonproliferation Center. Arms Brokering Controls in the European Union: How Are They Implemented? URL: <https://nonproliferation.eu/arms-brokering-controls-how-are-they-implemented-in-the-eu/> [in English].

15. Control Arms. The European Union and the Global Arms Trade. URL: <https://controlarms.org/europe/> [in English].

16. Council of Europe. Comparative Analysis of European Practices on Public Prosecutors Office: Criminal Justice and International Cooperation. URL: <https://rm.coe.int/council-of-europe-comparative-analysis-of-european-practices-on-public/1680aef1df> [in English].

17. Bakaianova N. M., Kubaienko A. V., Kislitsyna I. O. Suchasna kontsepsiia reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv [Elektronne vydannia] : navchalno-metodychnyi posibnyk (dlia zdobuvachiv stupenia doktora filosofii dennoi, vechirnoi ta zaochnoi formy navchannia) [Modern concept of reforming the judicial system, judicial proceedings and related legal institutions [Electronic edition]: teaching and methodological manual (for candidates for the degree of Doctor of Philosophy in full-time, evening and correspondence studies)] / N. M. Bakaianova, A. V. Kubaienko, I. O. Kislitsyna. Odesa : Feniks, 2021. 157 s. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/73254d35-ba09-458a-a402-adbc53d36b32/download> [in Ukrainian].

18. Academia. Chy v usikh vypadkakh vazhlyvo yevropeizuvaty natsionalne zakonodavstvo pro kryminalnu vidpovidalnist? [Is it important in all cases to Europeanize national criminal law?]. URL: https://www.academia.edu/38108929/Chy_v_usikh_vypadkakh_vazhlyvo_yevropeizuvaty_natsionalne_zakonodavstvo_pro_kryminalnu_vidpovidalnist [in Ukrainian].

УДК 343.85:351.746.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-8>**Кушнір Ярослав Олександрович,**

доктор філософії у галузі права, доцент,
докторант відділу ад'юнктури та докторантури
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960)
вулиця Шевченка, 46, Хмельницький, 29003, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8519-5331>

Вибодовський Андрій Іванович

ад'юнкт відділу ад'юнктури та докторантури
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960)
вулиця Шевченка, 46, Хмельницький, 29003, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2764-5737>

ДЕТЕРМІНАНТИ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ДЕРЖАВНІЙ ПРИКОРДОННІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

***Анотація.** Статтю присвячено дослідженню детермінант військових адміністративних правопорушень у діяльності Державної прикордонної служби України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Актуальність теми зумовлена трансформацією характеру оперативно-службової діяльності прикордонників, зростанням рівня безпекових загроз, підвищенням психоемоційним навантаженням на особовий склад та необхідністю забезпечення належного рівня військової дисципліни особливо в умовах збройної агресії російської федерації проти України.*

У статті обґрунтовано доцільність розгляду причин і умов вчинення військових адміністративних правопорушень через узагальнюючу категорію «детермінанти», що дозволяє подолати формальне розмежування між причинами та умовами й зосередитися на чинниках, які реально впливають на формування протиправної поведінки. Методологічною основою дослідження є положення кримінологічної теорії детермінації, направлення адміністративної деліктології та системно-рівневий підхід, відповідно до якого детермінанти аналізуються на макро-, мезо- та мікрорівнях соціальної організації.

З урахуванням статистичних даних та практики діяльності ДПСУ обґрунтовано доцільність зосередження уваги на двох найбільш поширених військових адміністративних правопорушеннях: розпиванні алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживанні наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (ст. 172-20 КУпАП) та порушенні правил несення прикордонної служби (ст. 172-18 КУпАП). Доведено, що правопорушення, передбачені ст. 172-20 КУпАП, детермінуються переважно суб'єктивними чинниками мікрорівня за наявності мезорівневих організаційно-службових тригерів, тоді як порушення правил несення прикордонної служби мають виразно мезорівневий характер і зумовлюються особливостями організації оперативно-службової діяльності у підрозділах охорони державного кордону.

Зроблено висновок, що превентивний потенціал протидії військовим адміністративним правопорушенням у ДПСУ зосереджений насамперед на мезо- та мікрорівнях, де можливе цілеспрямоване управлінське та виховне втручання.

***Ключові слова:** військові адміністративні правопорушення, детермінанти правопорушень, адміністративна деліктивність, військова дисципліна, Державна прикордонна служба України, воєнний стан, профілактика правопорушень, запобігання правопорушенням, протидія правопорушенням.*

Kushnir Yaroslav, Vybodovskyi Andrii. Determinants of military administrative offences in the State Border Guard Service of Ukraine under martial law

***Abstract.** The article is devoted to the study of the determinants of military administrative offenses in the activities of the State Border Guard Service of Ukraine under the legal regime of martial law. The relevance of the topic is*

обумовлена трансформацією природи операційної та службової діяльності прикордонної охорони, зростанням рівня загроз безпеці, підвищенням психоемоційного навантаження на персонал, а також необхідністю забезпечення належного рівня військової дисципліни в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України.

Стаття обґрунтовує доцільність розгляду причин та умов військово-адміністративних правопорушень в загальному класифікаційному підході, який дозволяє подолати формальне розмежування між причинами та умовами та зосередитися на факторах, які фактично впливають на формування незаконної поведінки. Методологічною основою дослідження є положення кримінологічної детерміністської теорії, розвиток адміністративної деліктології, а також системний підхід, згідно з яким детермінанти аналізуються на макро-, мезо- та мікро-рівнях соціальної організації.

Враховуючи статистичні дані та практичну діяльність Державної прикордонної служби України, дослідження обґрунтовує доцільність зосередження на двох найбільш поширених військово-адміністративних правопорушеннях: вживанні алкогольних та слабоалкогольних напоїв, а також використанні наркотичних речовин, психотропних препаратів або їх аналогів (стаття 172-20 Кодексу України про адміністративні правопорушення), а також порушенні правил прикордонної служби (стаття 172-18 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Доведено, що правопорушення, передбачені статтею 172-20 Кодексу України про адміністративні правопорушення, переважно визначаються суб'єктивними мікро-рівневими факторами в умовах мезо-рівневої організаційної та службової ситуації, тоді як порушення правил прикордонної служби мають чітко мезо-рівневий характер та визначаються специфікою організації операційної та службової діяльності в прикордонних підрозділах.

Дослідження виводить, що профілактичний потенціал протидії військово-адміністративним правопорушенням в Державній прикордонній службі України є переважно зосереджений на мезо- та мікро-рівнях, де цілеспрямована організаційна та освітня інтервенція є можливою.

Ключові слова: військово-адміністративні правопорушення, детермінанти правопорушень, адміністративна деліквенція, військова дисципліна, Державна прикордонна служба України, воєнний закон, профілактика правопорушень, протидія правопорушенням, протидія правопорушенням.

Вступ. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України та запровадження правового режиму воєнного стану зумовили глибоку трансформацію суспільних відносин, зокрема у сфері забезпечення національної безпеки й оборони. За таких умов особливого значення набуває стабільне функціонування суб'єктів сектору безпеки і оборони, серед яких Державна прикордонна служба України (далі по тексту – ДПСУ) відіграє ключову роль у захисті державного кордону, участі у відбитті збройної агресії, протидії диверсійно-розвідувальним загрозам та забезпеченні режимних і правоохоронних функцій на прикордонних територіях. Виконання таких завдань відбувається в умовах підвищеного психоемоційного та фізичного навантаження на особовий склад, нестабільної операційної обстановки та об'єктивного звуження окремих процедур мирного часу, що істотно ускладнює забезпечення належного рівня військової дисципліни.

У цих умовах проблема військово-адміністративних правопорушень (далі по тексту – ВАП) набуває особливої актуальності. Адміністративні проступки у сфері військової служби, хоча й не досягають рівня кримінальної суспільної небезпеки, безпосередньо

впливають на стан військової дисципліни, керованість підрозділів, ефективність оперативно-службової діяльності та, зрештою, на спроможність органів охорони державного кордону виконувати покладені на них завдання. За відсутності належного реагування такі прояви деліктної поведінки здатні набувати системного характеру й створювати передумови для більш небезпечних правопорушень.

Водночас аналіз правозастосовної практики свідчить, що діяльність із протидії ВАП у прикордонному відомстві нерідко зосереджується переважно на юрисдикційному реагуванні, тоді як їх профілактичний потенціал залишається реалізованим не в повному обсязі. Це значною мірою зумовлено недостатньою увагою до причин і умов формування протиправної поведінки, а також до можливостей організаційно-управлінського впливу на них з боку посадових осіб, відповідальних за стан військової дисципліни в підрозділах.

Наукова доктрина кримінології та адміністративної деліктології традиційно розглядає протиправну поведінку як результат дії сукупності взаємопов'язаних чинників, що обумовлюють її виникнення та відтворення. У цьому контексті дедалі більшого поширення набуває

використання узагальнюючої категорії «детермінанти», яка охоплює як причини, так і умови вчинення правопорушень і дозволяє зосередитися на факторах, що мають реальний вплив на формування деліктної поведінки.

Попри наявність значного масиву наукових праць, присвячених проблемам запобігання злочинності та окремим аспектам адміністративної деліктності, питання детермінації ВАП у діяльності ДПСУ в умовах воєнного стану залишаються недостатньо систематизованими. Це зумовлює потребу у комплексному дослідженні детермінант найбільш поширених деліктів із урахуванням специфіки оперативно-службової діяльності прикордонного відомства та реальних можливостей управлінського і профілактичного впливу.

Матеріали та методи. Емпіричною та теоретичною основою дослідження слугували норми національного законодавства, що регламентує адміністративну відповідальність, а також використано статистичні матеріали щодо стану військової дисципліни та правопорядку в ДПСУ за 2024–2025 роки, аналітичні довідки та узагальнення практики притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності.

Окрім нормативно-правових та емпіричних джерел, матеріальною базою дослідження слугували положення вітчизняної кримінологічної та адміністративно-деліктної доктрини. Зокрема, використано наукові праці, у яких розкриваються теорія детермінації правопорушень, системно-рівневий підхід до аналізу протиправної поведінки, проблематика запобігання адміністративній деліктності та особливості протидії правопорушенням у сфері військової й прикордонної служби (А. П. Закалюк, О. М. Бандурка, О. І. Остапенко, Ю. Б. Курилюк, Я. І. Федорчук та ін.). Зазначені доктринальні напрацювання використано для формування теоретико-методологічної основи дослідження, обґрунтування вибору аналітичних критеріїв та інтерпретації отриманих результатів.

Додатково залучено результати попередніх наукових напрацювань авторів, присвячених проблематиці адміністративної деліктності.

У межах дослідження застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання.

Зокрема, діалектичний метод використано для з'ясування взаємозв'язку між соціальними, організаційно-службовими та особистісними чинниками формування ВАП в умовах воєнного стану. Системно-структурний і системно-рівневий методи дали змогу розглядати детермінанти правопорушень у єдності макро-, мезо- та мікрорівнів соціальної організації та визначити «точки прикладання» управлінського й профілактичного впливу.

Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення доктринальних підходів до класифікації детермінант у кримінології та адміністративній деліктології.

Статистичний метод використано для аналізу динаміки та структури ВАП у діяльності ДПСУ, що дозволило обґрунтувати вибір найбільш поширених деліктів як об'єктів детермінантного аналізу. Метод аналізу і синтезу забезпечив формування узагальнених висновків щодо характеру й механізмів дії детермінант, а також розроблення прикладних рекомендацій з удосконалення профілактичної діяльності.

Застосування зазначеного комплексу матеріалів і методів дало змогу забезпечити комплексність, наукову обґрунтованість і прикладну спрямованість дослідження, а також сформулювати висновки, орієнтовані на практичні потреби організаційно-управлінської діяльності ДПСУ в умовах дії правового режиму воєнного стану

Результати. Запровадження правового режиму воєнного стану, зумовлене деструктивною діяльністю держави-агресора, актуалізувало суспільні процеси, спрямовані на збереження державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного правового порядку. У відповідь органи державної влади й інститути громадянського суспільства консолідували зусилля для підтримання національної ідентичності. Не залишалася осторонь і наукова спільнота, активізувавши прикладні дослідження для потреб оборони держави. Особливої актуальності набувають дослідження підтримання правопорядку в умовах екстремальних правових режимів,

передусім у сфері службової діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки. Подібні умовиводи цілком корелюють із висновками колективу дослідників вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, котрі акцентують, що новий напрям наукових досліджень – кримінологія війни (воєнна кримінологія, військова кримінологія) в умовах сьогодення є особливо важливим напрямом дослідження для військових структур, правоохоронних органів та широкого загалу [1, с. 442].

Дослідження детермінант протиправної поведінки має усталений теоретико-прикладний базис у вітчизняній кримінологічній та адміністративно-деліктній доктрині. Так, у фундаментальних працях О. М. Бандурки та О. М. Литвинова обґрунтовується, що одним із ключових завдань протидії злочинності є усунення, нейтралізація та мінімізація дії детермінант, які зумовлюють протиправну поведінку, зокрема шляхом комплексних міжвідомчих заходів, спрямованих на вплив на причини та умови правопорушень [2, с. 59].

Такі висновки пройшли витримку часом і зберегли свою актуальність в умовах сьогодення. Ми переконані, що питання причинності у кримінології має принципове значення не лише в теоретичному вимірі, а й у прикладній площині, адже саме воно уможливило протидію не лише злочинності, а деліктності в цілому, використовуючи при цьому не лише правоохоронні інструменти, а й шляхом задіяння економічних, соціальних та інших регуляторних механізмів, які перебувають у розпорядженні держави та суспільства, що значно підвищує ефективність протидійної діяльності.

Більш того, теорія причинності злочинності має стійке кроссекторальне наукове обґрунтування: загальнофілософська категорія детермінізму репрезентує обумовленість буття та змін об'єктів реальності дією відповідних чинників, тобто впливом інших явищ – подій, процесів чи станів. Таке розуміння ґрунтується на уявленні про закономірний характер розвитку дійсності, оскільки сама ідея закономірності виходить із того, що все наявне та все новоутворене у світі перебуває під впливом відносно стійких і дієвих причинних факторів [3, с. 39].

Методологічно важливим є підхід академіка А. П. Закалюка, який розглядає детермінацію злочинності як сукупність взаємопов'язаних явищ, процесів і факторів, під впливом яких формується протиправна поведінка. При цьому вчений наголошує, що завдання сучасної кримінології полягає не лише у формуванні теоретичних моделей детермінації, а й у забезпеченні їх практичного застосування в діяльності з аналізу та запобігання правопорушенням [4, с. 187].

Разом із тим сучасні дослідження звертають увагу на наявні прорахунки у практичній реалізації доктринальних підходів. Так, Я. І. Федорчук констатує відсутність системного розвитку кримінологічної політики в Україні, декларативний характер запобіжної діяльності та фрагментарність впливу на причини й умови правопорушень, що зберігає свою актуальність і в умовах правового режиму воєнного стану [5, с. 120]. Зважаючи на існуючий стан протиправної діяльності, з такими умовиводами важко посперечатися.

Водночас, якщо стан протидійної діяльності злочинності та детермінації її проявам має певні прорахунки, то існування профільної діяльності у сфері запобігання адміністративним правопорушенням як самостійний напрям професійної діяльності спеціальних суб'єктів та її окреме від запобігання злочинності значення – традиційно применшувалось.

У працях представників адміністративної деліктології, зокрема О. І. Остапенка, послідовно обґрунтовується самостійне значення запобігання адміністративним правопорушенням, що не зводиться до похідного елементу боротьби зі злочинністю. Адміністративна деліктність характеризується власними механізмами формування, суб'єктним складом та превентивним потенціалом, що зумовлює необхідність цілеспрямованого впливу на її детермінанти [6, с. 11].

Подальші наукові розвідки профільних дослідників вказують, що концепція попередження адміністративної деліктності пронизує всю систему адміністративно-правових і процесуальних інститутів, які, попри їх нормативну стабільність, загалом орієнтовані на

потреби суспільства та здатні до адаптації. Водночас ефективна протидія адміністративним правопорушенням є неможливою без розв'язання ключової проблеми – профілактики адміністративної деліктності. Практичне значення такої діяльності зумовлене тим, що значна частина осіб у своїй девіантній поведінці спочатку вчиняє адміністративні проступки, які за відсутності належного реагування можуть еволюціонувати у кримінальні правопорушення. У цьому контексті профілактика адміністративних проступків спрямована на недопущення правопорушень як таких і запобігання їх переходу у площину кримінальної злочинності [7, с. 111].

Таким чином, науково обґрунтовані підходи до дослідження причинності та детермінації протиправної поведінки переконливо свідчать про доцільність розгляду запобігання адміністративним правопорушенням як самостійного напрямку протидійної діяльності, що не зводиться виключно до похідного елементу боротьби зі злочинністю. Адміністративна деліктність має власну специфіку суб'єктного складу, механізми формування протиправної поведінки та соціально-правові наслідки, що зумовлює необхідність окремого, цілеспрямоного впливу на її детермінанти.

В умовах дії правового режиму воєнного стану значення такої діяльності істотно зростає, оскільки трансформація суспільних відносин, підвищене навантаження на органи публічної влади та суб'єктів сектору безпеки і оборони, а також об'єктивне звуження окремих демократичних процедур створюють додаткові ризики поширення адміністративних правопорушень, у тому числі у сфері службової діяльності. За таких обставин адміністративні проступки можуть виступати початковою формою девіантної поведінки, що за відсутності належного реагування здатна еволюціонувати у більш небезпечні правопорушення.

У зв'язку з цим актуалізація причин і умов вчинення адміністративних правопорушень набуває ключового значення для формування ефективної системи їх профілактики та запобігання. Саме встановлення та цілеспрямоаний вплив на відповідні детермінанти до-

зволяють забезпечити превентивний характер адміністративно-правових заходів, підвищити результативність діяльності уповноважених суб'єктів і зміцнити правопорядок в умовах воєнного стану.

Запропоновані висновки знаходяться в органічній єдності з умовиводами О.І. Остапенка, який акцентує, що дослідження й інтерпретація факторів, умов і причин, що зумовлюють вчинення адміністративних правопорушень, а також аналіз особистісних характеристик правопорушника і механізму його протиправної поведінки становлять методологічну основу ефективної протидії адміністративній деліктності, насамперед у сфері профілактики правопорушень [8, с. 184–185].

У науковій доктрині традиційно розрізняють категорії «причина» та «умова» правопорушення. Причина розглядається як явище, що безпосередньо породжує протиправну поведінку [9, с. 370], тоді як умови створюють середовище, в якому реалізується причинний потенціал [9, с. 473]. Застосування законодавцем цих понять, зокрема у статтях 6 та 245 КУпАП [10], свідчить про визнання їх самостійності.

Водночас у кримінології та адміністративній деліктології переважає підхід, відповідно до якого сукупність причин і умов, що спільно зумовлюють протиправну поведінку, доцільно розглядати через узагальнюючу категорію «детермінанти» [11, с. 32]. Така позиція дозволяє уникнути формального протиставлення причин і умов та зосередитися на виявленні факторів, які мають реальний вплив на формування деліктної поведінки.

Як справедливо зазначає Ю. Б. Курилюк, універсального переліку причин і умов правопорушень не існує, оскільки їх зміст і значущість залежать від конкретного виду делікту, суб'єктного складу та умов його вчинення [12, с. 331]. Аналогічної позиції дотримуються представники адміністративної деліктології, які підкреслюють, що встановлення детермінант конкретного адміністративного правопорушення полягає у виокремленні тих факторів, які за певних обставин формують підвищену ймовірність протиправної поведінки конкретної особи [13, с. 155; 14, с. 53].

Отже, у межах цього дослідження причини та умови адміністративних правопорушень розглядаються у єдності як детермінанти, що утворюють системний комплекс чинників, вплив на який є необхідною передумовою ефективної профілактики та запобігання ВАП.

Сформовані підходи профільних дослідників вказують на необхідність вибору конкретного об'єкта, а саме конкретного адміністративного правопорушення, детермінанти якого ми б хотіли розкрити у своїй роботі. Як наслідок, керуючись законами дедукції необхідно виокремити конкретні ВАП, протидія яким викликає практичний інтерес для потреб ДПСУ.

Справедливо буде зауважити, що ВАП – це категорія юридичної науки, яка не знайшла свого нормативного закріплення, на противагу, скажімо військовому кримінальному правопорушенню. Для заповнення такої нормативної прогалини пропонуємо таке розуміння базової категорії «військового адміністративного правопорушення», яке цілком узгоджується із положеннями статті 9 КУпАП [10]: військовим адміністративним правопорушенням визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, учинена військовослужбовцем, військовозобов'язаним або резервістом під час проходження зборів, яка посягає на встановлений законодавством порядок несення та проходження військової служби, військову дисципліну, внутрішній порядок у військових формуваннях, а також на пов'язані з ними суспільні відносини, і за яку передбачено адміністративну відповідальність.

Нормативне закріплення юридичних складів ВАП у чинному законодавстві здійснено, зокрема, у Главі 13-Б КУпАП [10]. Юридична конструкція Глави 13-Б КУпАП [10] відносить до кола ВАП різноманітні за змістом і механізмами вчинення делікти, що посягають на військову дисципліну, порядок несення служби, належне виконання владних і службових повноважень, збереження військового майна та безпеку військової діяльності. Зокрема, вони охоплюють відмову від виконання законних вимог командира, самовільне залишення військової частини або місця служби, необережне знищення чи пошкодження військового май-

на, а також порушення правил поведінки зі зброєю, боєприпасами та іншими джерелами підвищеної небезпеки.

Окрему групу становлять правопорушення, пов'язані зі зловживанням владою або службовим становищем, перевищенням службових повноважень, недбалістю ставленням до військової служби та бездіяльністю військової влади, які характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпеки з огляду на суб'єктний склад і можливі наслідки для функціонування військових формувань. До цього ж блоку належать делікти у сфері несення бойового чергування та прикордонної служби, що безпосередньо впливають на обороноздатність і безпеку держави.

Самостійне місце займають правопорушення, пов'язані з вживанням алкогольних напоїв, наркотичних чи психотропних речовин, а також з неналежним реагуванням командирів на такі факти, які поєднують адміністративний і превентивний виміри.

Таким чином, різноманітність видів ВАП, відмінність їх об'єктивної та суб'єктивної сторін, специфіка суб'єктів і умов вчинення свідчать про неможливість формування універсального переліку детермінант, придатного для всіх деліктів одночасно. Це зумовлює необхідність диференційованого підходу до виявлення причин і умов вчинення кожного виду ВАП, особливо в умовах дії правового режиму воєнного стану, коли суспільна шкідливість таких діянь лише загострюється.

Для конкретизації конкретних видів ВАП, необхідно звернутися до стану військової дисципліни та правопорядку, що дозволить визначити, яке з діянь є найбільш поширеним у практиці прикордонного відомства, відтак забезпечує «опрацювання» запиту від посадових осіб, які відповідальні за стан військової дисципліни у конкретному підрозділі.

Аналіз статистичних даних вказує, що загалом адаптація особового складу прикордонного відомства до реалій правового режиму воєнного стану та виконання якісно-нового спектру службових обов'язків (йдеться про виконання бойових (спеціальних) завдань, що для переважної більшості особового складу

ДПСУ до широкомасштабного вторгнення було атиповим) потягнула за собою зменшення кількості військових адміністративних правопорушень, що мали місце у 2022–2023 роках. Тим не менш, до показників, які мали місце до 24.02.2022 року – ще досить далеко. Так, аналіз стану військової дисципліни та правопорядку свідчить, що загальна кількість ВАП у 2024 році зменшилась на 29 % порівняно із 2023 роком (2024–4032, 2023 – 5672 в/сл.) [15]. Основними ВАП у 2024 році були:

1) діяння, передбачені статтею 172-20 КУпАП – 64 % від масиву усіх ВАП, допущених особовим складом ДПСУ, хоча загальна кількість правопорушень, передбачених цією статтею загалом зменшилась на 37 %, в порівнянні із 2023 роком (2024 – 2565 в/сл., 2023 – 4073 в/сл.) [15];

2) діяння, передбачені статтею 172-18 КУпАП – складають 20 % від усіх ВАП, що мали місце в ході оперативно-службової діяльності прикордонників у 2024 році, проте як і з попереднім випадком, прослідковується динаміка щодо зменшення кількості таких проступків у порівнянні з 2023 роком – також на 20 % (2024 – 820 в/сл., 2023 – 1022 в/сл.) [15].

2025 рік в оперативно-службовій діяльності ДПСУ ознаменувався продовженням тенденції щодо зменшення кількості ВАП на 19 % (2025 – 3274, 2024 – 4032 в/сл.). Хоча видове вираження найбільш поширених ВАП залишилось незмінним – діяння, передбачені статтею 172-20 КУпАП складають 63 % від масиву усіх ВАП, допущених особовим складом ДПСУ, тоді як на діяння, передбачені статтею 172-18 КУпАП припадає 23% [16].

Таким чином, для надання цьому дослідженню не лише теоретичного, а й прикладного змісту – вважаємо за доцільне визначити актуальні детермінанти для двох найбільш поширених ВАП, а саме: розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (172-20 КУпАП) [10] та порушення правил несення прикордонної служби (172-18 КУпАП) [10].

Для встановлення детермінант конкретних ВАП вважаємо за доцільне звернутися до на-

працювань вітчизняної правової доктрини щодо їх класифікації з метою адаптації існуючих підходів до завдань цього дослідження. Однією з найбільш системних є класифікація детермінант злочинності, запропонована О. М. Бандуркою, який диференціює їх за рівнем функціонування, територіальною, часовою та природно-кліматичною ознаками, а також за природою виникнення, сутністю, змістом і механізмом впливу на поведінку правопорушника [2, с. 180–181].

Водночас у кримінології та адміністративній деліктології широкого поширення набув поділ детермінант на об'єктивні та суб'єктивні, запропонований, зокрема, А.Ф. Зелінським. Суб'єктивні чинники пов'язуються з особистісними характеристиками та свідомістю особи, тоді як об'єктивні відображають умови соціального середовища, що існують незалежно від волі конкретного суб'єкта [17, с. 44–46]. Такий підхід корелює з сучасними доктринальними позиціями щодо пріоритетності суб'єктивних чинників у механізмі формування девіантної поведінки за наявності відповідних об'єктивних умов [18, с. 14].

У контексті прикордонної сфери заслуговує на увагу класифікація детермінант адміністративної деліктності, запропонована Ю. Б. Курилюком, який виокремлює соціально-економічні, соціально-політичні, організаційно-управлінські, правові та соціально-психологічні чинники, що впливають на вчинення правопорушень у сфері охорони державного кордону [12, с. 356]. Доповнює зазначені підходи системно-рівнева модель Я. І. Федорчука, відповідно до якої детермінанти поділяються на державні (макрорівень), галузеві (мезорівень) та індивідуальні (мікрорівень), що дозволяє врахувати різну «точку прикладання» їх впливу на протиправну поведінку [5, с. 119].

У попередніх напрацюваннях одного з авторів уже було здійснено аналіз детермінант адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 172-20 КУпАП, із застосуванням поділу на об'єктивні та суб'єктивні чинники з огляду на відмінність їх природи та можливостей впливу на них з боку суб'єктів протидії.

До об'єктивних детермінант було віднесено наслідки повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, що зумовили зростання безпекових загроз у прикордонних регіонах, розширення спектра завдань ДПСУ, неукомплектованість підрозділів і порушення раціонального режиму служби та відпочинку. У сукупності ці чинники сприяють фізичному й психоемоційному виснаженню особового складу та зниженню ефективності профілактичного впливу [19, с. 156–157]. До цієї ж групи віднесено соціокультурні стереотипи щодо нормалізації вживання алкоголю, а також підвищену доступність алкогольних напоїв і психоактивних речовин [19, с. 156–157].

Суб'єктивні детермінанти пов'язані з особистісними характеристиками військовослужбовців, зокрема рівнем правової культури, професійної мотивації, деонтологічної відповідальності та психоемоційним станом, що в умовах бойового стресу, переважно й відсутності належної системи психологічного відновлення підвищує ймовірність протиправної поведінки [19, с. 156–157].

Водночас зазначені напрацювання були зосереджені переважно на детермінантах макрорівня, вплив на які з боку посадових осіб, уповноважених на забезпечення військової дисципліни, є обмеженим. Це, своєю чергою, не дозволяє повною мірою реалізувати превентивний потенціал адміністративно-правових заходів. З огляду на це у межах цього дослідження акцент зроблено на детермінантах мезо- та мікрорівня, нейтралізація яких перебуває у площині управлінських і виховних повноважень посадових осіб ДПСУ.

З урахуванням наведених доктринальних підходів до розуміння та класифікації детермінант правопорушень, а також специфіки обраних для дослідження ВАП, вбачається методологічно доцільним застосування диференційованого підходу до їх кваліфікації. Такий підхід має виходити не лише з теоретичної багатовимірності детермінант, а й із практичних можливостей впливу на них з боку уповноважених суб'єктів протидії ВАП серед особового складу прикордонного відомства.

Саме тому універсальні або надмірно розгалужені класифікаційні моделі, хоча й мають значну наукову цінність, не завжди дозволяють досягти прикладного результату.

Запропонований у дослідженні підхід ґрунтується на поєднанні двох взаємодоповнювальних критеріїв класифікації детермінант. Перший критерій відображає їх природу та механізм впливу і передбачає поділ на об'єктивні та суб'єктивні чинники. Об'єктивні детермінанти пов'язані з зовнішніми щодо конкретної особи умовами функціонування служби та соціального середовища, що формують фон і можливості для вчинення проступку; суб'єктивні – з особистісними якостями, установками, мотивацією, психоемоційним станом та рівнем правової культури військовослужбовця.

Другий критерій відображає рівень соціальної організації, на якому реалізується дія детермінант, і відповідає системно-рівневій моделі: макрорівень (державні та загальносуспільні процеси), мезорівень (галузеві та організаційно-службові умови функціонування відомства і підрозділів), мікрорівень (індивідуальні характеристики та поведінкові механізми конкретної особи). Таким чином, поділ на об'єктивні/суб'єктивні та розмежування макро / мезо / мікро не конкурують між собою, а утворюють єдину аналітичну рамку, що дозволяє точніше ідентифікувати детермінанти за їх походженням і за «точкою прикладання» впливу.

З огляду на прикладну мету дослідження, пріоритетним є виявлення саме тих детермінант, на які реально може впливати управлінський та профілактичний ресурс посадових осіб ДПСУ у повсякденній службовій діяльності. Тому макрорівневі чинники, хоча й визначають загальний контекст воєнного стану, у межах цієї роботи розглядаються як фонові та такі, що лише частково підлягають нейтралізації відомчими інструментами. Натомість основна увага зосереджується на мезорівні (організація служби, управлінські рішення, режим навантаження, контроль, морально-психологічне забезпечення) та мікрорівні (психоемоційний стан, дисциплінованість, мотивація, індивідуальні ризики), оскільки саме на цих рівнях можливе цілеспрямоване коригування

умов і поведінкових моделей, що безпосередньо впливають на вчинення ВАП.

З урахуванням обраного підходу, детермінанти правопорушення, передбаченого статтею 172-20 КУпАП, доцільно аналізувати насамперед на мезо- та мікрорівні, оскільки саме на цих рівнях зосереджені реальні можливості управлінського й профілактичного впливу з боку посадових осіб ДПСУ, на яких покладено обов'язок забезпечення військової дисципліни. У цьому контексті детермінація зазначеного адміністративного правопорушення має комплексний характер і формується на перетині організаційно-службових умов функціонування підрозділу та особистісних характеристик військовослужбовця.

Водночас визначальну роль у механізмі вчинення правопорушень, передбачених статтею 172-20 КУпАП, відіграють саме суб'єктивні чинники мікрорівня, які набувають підвищеної значущості за наявності відповідних мезорівневих тригерів. До таких чинників належать рівень правової культури, сформованість внутрішньої дисципліни, стресостійкість, наявність стійких шкідливих звичок або схильності до адиктивної поведінки, які актуалізуються в умовах перевтоми, порушення режиму служби й відпочинку, формального характеру морально-психологічного забезпечення та недостатнього контролю з боку командирів.

На мезорівні ключовими детермінантами виступають особливості організації служби в конкретних підрозділах, зокрема відсутність збалансованого режиму служби й відпочинку, тривале перебування особового складу у стані підвищеної бойової готовності, несистемність індивідуально-виховної роботи та формалізація морально-психологічного забезпечення. За таких умов уживання алкоголю або інших психоактивних речовин набуває характеру компенсаторної моделі поведінки, що не завжди своєчасно виявляється або припиняється на рівні підрозділу.

На мікрорівні детермінанти цього правопорушення пов'язані з особистісними характеристиками військовослужбовця, насамперед рівнем правової культури, внутрішньої дисципліни, професійної ідентичності та психо-

емоційної стійкості. Особливу роль відіграє контингент мобілізованих осіб, які нерідко прибувають до підрозділів зі сформованими шкідливими звичками або зниженим рівнем деонтологічної відповідальності, що в умовах бойового стресу та фізичного й емоційного виснаження істотно підвищує ймовірність вчинення адміністративного делікту.

У системному вимірі механізм формування правопорушень, передбачених статтею 172-20 КУпАП, має чітко виражений причинно-наслідковий характер: організаційні прорахунки на мезорівні зумовлюють накопичення психоемоційного напруження, яке на мікрорівні трансформується у зниження самоконтролю та використання алкоголю або психоактивних речовин як компенсаторної поведінкової моделі, що зрештою реалізується у вчиненні ВАП.

Детермінація порушень правил несення прикордонної служби, передбачених статтею 172-18 КУпАП, має виразно мезорівневий характер, оскільки безпосередньо пов'язана з організацією оперативно-службової діяльності у конкретних підрозділах охорони державного кордону. Водночас порушення правил несення прикордонної служби мають низку специфічних детермінант, зумовлених особливостями оперативно-службової діяльності ДПСУ, що відрізняє їх від аналогічних правопорушень у діяльності інших військових формувань. Насамперед йдеться про пряму залежність «якості» несення служби від стану інженерного облаштування державного кордону, рівня технічної забезпеченості підрозділів, функціонування засобів спостереження, зв'язку та сигналізаційних систем. Недостатність або пошкодження таких елементів, особливо в умовах активних бойових дій, об'єктивно підвищує навантаження на особовий склад і знижує спроможність повного дотримання встановлених правил несення служби.

Додатковим детермінуючим чинником є змішаний характер завдань, які виконують прикордонники в період дії правового режиму воєнного стану. Поєднання класичних функцій охорони державного кордону з виконанням бойових (спеціальних) завдань, участю у відбитті збройних атак, протидії диверсійно-

розвідувальним групам та застосуванню противником безпілотних літальних апаратів формує ситуацію постійної зміни оперативної обстановки. За таких умов нормативно визначені процедури несення прикордонної служби нерідко зазнають спрощення або ситуативної адаптації, що підвищує ризик допущення адміністративних проступків.

Крім того, динамічний характер загроз на окремих ділянках державного кордону, зокрема раптові обстріли, застосування ударних БПЛА та ризику проникнення диверсійних груп, призводить до перевантаження особового складу та зміщення акцентів з формального дотримання правил на оперативне реагування. У таких умовах порушення вимог несення прикордонної служби часто набувають не умисного, а ситуаційно-організаційного характеру, що має враховуватися під час визначення детермінант цього виду ВАП.

Отже, порушення правил несення прикордонної служби, передбачені статтею 172-18 КУпАП, формуються за детермінантним сценарієм, у якому домінують організаційно-службові чинники мезорівня. Саме вони створюють умови, за яких психофізіологічні обмеження військовослужбовця на мікрорівні (перевтома, зниження пильності, емоційне виснаження) трансформуються у відхилення від нормативно визначених правил несення служби. Така взаємодія чинників обумовлює переважно ситуаційний, а не умисний характер більшості правопорушень цього виду.

Узагальнюючи викладене, ключові детермінанти порушень правил несення прикордонної служби концентруються у площині організаційно-службових умов підрозділу (навантаження, неукомплектованість, формальна завчасна та безпосередня підготовка до несення служби у різних видах прикордонних нарядів, поверхнева система ступеневого контролю, технічна забезпеченість) та психофізіологічних обмежень військовослужбовця (перевтома, зниження пильності, емоційне виснаження). Саме їх взаємодія формує підвищений ризик ситуаційних відхилень від нормативно визначених правил несення служби й обумовлює переважно неумисний

характер більшості проступків, передбачених статтею 172-18 КУпАП.

Отримані результати дозволяють дійти висновку, що превентивний потенціал протидії ВАП зосереджений насамперед на мезо- та мікрорівнях організації служби. Критичними індикаторами ризику є порушення режиму служби й відпочинку, формалізація виховної та контрольної діяльності, а також ознаки психоемоційного виснаження особового складу. Виявлення та нейтралізація таких детермінант на ранніх стадіях дозволяє розглядати адміністративно-правові заходи не лише як реактивний, а й як превентивний інструмент забезпечення військової дисципліни в умовах правового режиму воєнного стану.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що ВАП у діяльності ДПСУ в умовах дії правового режиму воєнного стану формуються під впливом системи взаємопов'язаних детермінант, які мають різну природу та реалізуються на макро-, мезо- та мікрорівнях соціальної організації. Обґрунтовано, що використання узагальнюючої категорії «детермінанти» дозволяє комплексно охопити як причини, так і умови протиправної поведінки, уникнувши їх формального розмежування та зосередившись на чинниках, що мають реальний вплив на механізм вчинення ВАП.

У межах дослідження доведено, що для найбільш поширених ВАП у діяльності ДПСУ: розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (ст. 172-20 КУпАП) та порушення правил несення прикордонної служби (ст. 172-18 КУпАП) – визначальними є детермінанти мезо- та мікрорівнів. Саме на цих рівнях зосереджено основний превентивний потенціал, оскільки вони безпосередньо перебувають у сфері організаційно-управлінського та виховного впливу посадових осіб прикордонного відомства.

Встановлено, що правопорушення, передбачені статтею 172-20 КУпАП, детермінуються переважно суб'єктивними чинниками мікрорівня (рівень правової культури, дисциплінованості, стресостійкості, наявність адиктивних

схильностей), які актуалізуються за наявності відповідних організаційно-службових тригерів мезорівня. Водночас порушення правил несення прикордонної служби, передбачені статтею 172-18 КУпАП, мають переважно мезорівневу детермінацію і зумовлюються особливостями організації оперативно-службової діяльності підрозділів, рівнем технічної забезпеченості, навантаженням на особовий склад та динамікою бойової обстановки.

Прикладний зміст отриманих результатів полягає у можливості їх безпосереднього використання у практичній діяльності посадових осіб ДПСУ, відповідальних за забезпечення військової дисципліни та правопорядку. Виявлені детермінанти дозволяють орієнтувати управлінські рішення не лише на реагування на вже вчинені правопорушення, а й на їх

попередження шляхом оптимізації режиму служби й відпочинку, підвищення ефективності морально-психологічного забезпечення, посилення індивідуально-виховної роботи, удосконалення внутрішнього контролю та врахування психофізіологічного стану особового складу під час організації служби.

Таким чином, результати дослідження свідчать, що адміністративно-правові заходи у сфері протидії ВАП мають розглядатися не лише як інструмент юрисдикційного реагування, а як елемент системної превентивної діяльності, інтегрованої в організаційно-управлінську практику ДПСУ. Реалізація такого підходу сприятиме підвищенню рівня військової дисципліни, зниженню ризиків деліктної поведінки та зміцненню правопорядку в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Ковальов І. В., Сокурєнко В. В., Гладкова Є. О., Шатрава С. О., Кріцак І. В. Тактики і стратегії протидії злочинності як перспективний напрям наукових досліджень О. М. Бандурки та О. М. Литвинова: духовно-ціннісні аспекти проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12/2022. С. 442–446. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/104>
2. Бандурка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. Харків : Золота миля, 2012. 318 с.
3. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн.: Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. 424 с.
5. Федорчук Я. І. Запобігання кримінальним правопорушенням в оборонно промисловому комплексі України : дис...канд. юрид. наук. Київ, 2024. 234 с.
6. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія : автореф. дис. ... наук. ступ. доктора юрид. наук. Київ : НАВСУ, 1997. 43 с.
7. Герасименко Є. С. Питання реформування інституту адміністративної відповідальності : дис... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 192 с.
8. Остапенко О. І. Про сучасні правові засади протидії вчиненню адміністративних правопорушень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». Львів, 2017. № 876. С. 182–188.
9. Словник української мови: у 11 т./ АН УРСР, Ін-т мовознавства. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 9. 916 с.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України, Кодекс від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 24.01.2026).
11. Нежурбіда С. І. Кримінологічне вчення про причинність злочинності : автор. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. 32 с. 28.
12. Курилюк Ю. Б. Державний кордон і правопорядок (законодавство, теорія, практика) : монографія. Київ : Дакор, 2020. 446 с.
13. Дембіцька С. Л. Адміністративний делікт як небезпека зростання правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5/2019. С. 154–156. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/3>
14. Надобко Т. Адміністративно-деліктологічна характеристика правопорушень, що вчиняються у громадських місцях (на прикладі дрібного хуліганства). *National Law Journal: Theory and Practice*. Februarie, 2016. С. 52–56.
15. Про стан правопорядку та військової дисципліни у 2024 році та основні завдання на перше півріччя 2025 року : наказ АДПСУ від 13.01.2025 № 39-АГ. Київ : Адміністрація Державної прикордонної служби України, 2025. 7 с.

16. Про стан правопорядку та військової дисципліни у 2025 році та основні завдання на перше півріччя 2026 року : наказ АДПСУ від 14.01.2026 № 73-АГ. Київ : Адміністрація Державної прикордонної служби України, 2025. 7 с.

17. Зелінський А. Ф. Кримінологія: курс лекцій: підручн. / за ред А. Ф. Зелінського. Харків : «Прапор», 1996. 260 с.

18. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 1999. 19 с. 30.

19. Кушнір Я. О., Царук А. В., Адамчук С. В. Протидія адміністративному правопорушенню, передбаченому статтею 172-20 Кодексу України про адміністративні правопорушення серед особового складу Держприкордонслужби України. *Закон і кордон*. 2024. № 1 (3). С. 143–175. DOI 10.32453/law_border.v3i1.166

References:

1. Kovalov, I. V., Sokurenko, V. V., Hladkova, Ye. O., Shatrava, S. O., & Kritsak, I. V. (2022). Takyky i stratehii protydii zlochynnosti yak perspektyvnyi napriam naukovykh doslidzhen O. M. Bandurky ta O. M. Lytvynova: dukhovno-tsinnisni aspekty problemy [Tactics and strategies for combating crime as a promising area of research by O. M. Bandurka and O. M. Lytvynov: spiritual and value aspects of the problem]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (12), 442–446. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/104> [in Ukrainian].

2. Bandurka, O. M., & Lytvynov, O. M. (2012). Stratehiia i taktyka protydii zlochynnosti [Strategy and tactics of combating crime]. Kharkiv : Zolota mylia [in Ukrainian].

3. Holina, V. V., Holovkin, B. M., Valuiska, M. Yu., et al. (2014). Kryminolohiia [Criminology]. (V. V. Holina & B. M. Holovkin, Eds.). Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

4. Zakaliuk, A. P. (2007). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice] (Book 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky [Theoretical foundations and history of Ukrainian criminological science]). Kyiv : In Yure [in Ukrainian].

5. Fedorchuk, Ya. I. (2024). Zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam v oboronno-promyslovomu kompleksi Ukrainy [Prevention of criminal offences in the defence-industrial complex of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Ostapenko, O. I. (1997). Administratyvna deliktolohiia [Administrative delictology]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv : NAVSU [in Ukrainian].

7. Herasymenko, Ye. S. (2001). Pytannia reformuvannia instytutu administratyvnoi vidpovidalnosti [Issues of reforming the institute of administrative liability]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

8. Ostapenko, O. I. (2017). Pro suchasni pravovi zasady protydii vchynenniu administratyvnykh pravoporushen [On modern legal foundations for counteracting the commission of administrative offences]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnik"*. Seriia: "Yurydychni nauky", (876), 182–188 [in Ukrainian].

9. Akademiia nauk URSR, Instytut movoznavstva. (1978). Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 9). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

10. Verkhovna Rada of Ukraine. (1984, December 7). Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offences] (No. 8073-X). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed January 24, 2026) [in Ukrainian].

11. Nezhurbida, S. I. (2015). Kryminolohichne vchennia pro prychnnist zlochynnosti [Criminological doctrine on the causality of crime]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

12. Kuryliuk, Yu. B. (2020). Derzhavnyi kordon i pravoporiadok (zakonodavstvo, teoriia, praktyka) [State border and law and order (legislation, theory, practice)]. Kyiv : Dakor [in Ukrainian].

13. Dembitska, S. L. (2019). Administratyvnyi delikt yak nebezpeka zrostannia pravoporushen [Administrative delict as a danger of increasing offences]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (5), 154–156. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/3> [in Ukrainian].

14. Nadobko, T. (2016, February). Administratyvno-deliktolohichna kharakterystyka pravoporushen, sheho vchyniaiutsia u hromadskykh mistsiakh (na prykladi dribnoho khulihanstva) [Administrative-delictological characteristics of offences committed in public places (on the example of petty hooliganism)]. *National Law Journal: Theory and Practice*, 52–56 [in Ukrainian].

15. Administratsiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. (2025, January 13). Pro stan pravoporiadku ta viiskovoi dystsypliny u 2024 rotsi ta osnovni zavdannia na pershe pivrichchia 2025 roku [On the state of

law and order and military discipline in 2024 and the main tasks for the first half of 2025] (Nakaz No. 39-AG). Kyiv : Administration of the State Border Guard Service of Ukraine [in Ukrainian].

16. Administratsiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. (2026, January 14). Pro stan pravoporiadku ta viiskovoi dystsypliny u 2025 rotsi ta osnovni zavdannya na pershe pivrichchia 2026 roku [On the state of law and order and military discipline in 2025 and the main tasks for the first half of 2025] (Nakaz No. 73-AG). Kyiv : Administration of the State Border Guard Service of Ukraine [in Ukrainian].

17. Zelinskyi, A. F. (Ed.). (1996). Kryminolohiia: kurs leksii [Criminology: a course of lectures]. Kharkiv : Prapor [in Ukrainian].

18. Nevmerzhytskyi, Ye. V. (1999). Koruptsiia yak sotsialno-politychne yavyshe: osoblyvosti proiaviv i mekhanizmy podolannia v suchasni Ukraini [Corruption as a socio-political phenomenon: features of manifestation and mechanisms of overcoming in modern Ukraine]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

19. Kushnir, Ya. O., Tsaruk, A. V., & Adamchuk, S. V. (2024). Protydiia administratyvnomu pravoporushenniu, peredbachenommu statteiu 172-20 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia sered osobovoho skladu Derzhprykordonsluzhby Ukrainy [Counteracting the administrative offence under Article 172-20 of the Code of Ukraine on Administrative Offences among the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine]. *Zakon i kordon*, 1 (3), 143–175. DOI 10.32453/law_border.v3i1.166 [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 26.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.04.2026

УДК 342.9:351.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-9>

Назар Юрій Степанович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8059-4413>

ДО ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ У МЕХАНІЗМІ НАДАННЯ СТАТУСУ ДИТИНИ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

***Анотація.** У статті проаналізовано проблеми дотримання принципу правової визначеності у механізмі надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.*

Наголошено, що принцип правової визначеності як один з основних елементів верховенства права у сучасних умовах має стати «дорожньою картою» для правотворчості та правозастосування з метою забезпечити передбачуваність ситуацій і правовідносин, а також стабільність правового становища особи.

Відзначено, що неузгодженість норм законів, які регулюють одну і ту ж сферу, колізії норм права в нормативно-правових актах різної юридичної сили, їх вплив на правозастосовну практику призводять до недотримання в окремих випадках принципу правової визначеності під час надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Необхідним є внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» і Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, якими було б усунуто неузгодженість і невідповідність між нормами права у цих актах та Законі України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат» (Закон № 3999-IX).

*Однак, ще до внесення відповідних змін до законодавства, принцип правової визначеності дає можливість використовувати пріоритет застосування норми з найбільш сприятливим для особи тлумаченням (*in dubio pro tributario*). Органи опіки і піклування та суди, керуючись принципом забезпечення найкращих інтересів дитини, мають можливість для надання статусу дитини, яка постраждала від воєнних дій чи збройних конфліктів, застосовувати поняття «психологічне насильство», визначене у Законі № 3999-IX, а не в Порядку. Це дозволить захистити (шляхом надання відповідного статусу) права дітей, які зазнали моральних та психологічних страждань через те, що вони стали свідком жорстоких подій (ракетних обстрілів, травмування чи загибелі людей), спричинених збройною агресією російської федерації проти України не в населених пунктах, розташованих на територіях безпосередніх воєнних (бойових) дій.*

***Ключові слова:** правова визначеність, принципи, верховенство права, якість закону, адміністративна процедура, адміністративний суд, рішення Європейського суду з прав людини, правозастосування, дитина, психологічне насильство, захист прав дитини, статус, воєнні дії та збройні конфлікти.*

Nazar Yurii. On the issue of observing the principle of legal certainty in the mechanism of granting the status of a child affected by military operations and armed conflicts

***Abstract.** The article analyzes the problems of adhering to the principle of legal certainty within the mechanism of granting the status of a child affected by military operations and armed conflicts.*

It is emphasized that the principle of legal certainty, as one of the core elements of the rule of law in modern conditions, should serve as a “roadmap” for law-making and law enforcement to ensure the predictability of situations and legal relationships, as well as the stability of an individual’s legal standing.

The author notes that inconsistencies between legal norms governing the same sphere, conflicts of law in regulations of different legal force, and their impact on law enforcement practice lead to occasional failures to comply with the principle of legal certainty when granting the status of a child affected by military operations and armed conflicts. There is a pressing need for amendments to the Law of Ukraine “On Childhood Protection” and the Procedure for granting the status of a child affected by military operations and armed conflicts. These

amendments should eliminate inconsistencies and discrepancies between the norms of these acts and the Law of Ukraine No. 3999-IX "On Social Protection and Support for Children Affected by the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine...".

However, even before such legislative changes are enacted, the principle of legal certainty allows for the priority application of the norm with the interpretation most favorable to the person (in dubio pro tributario / in dubio pro reo logic). Guardianship authorities and courts, guided by the principle of the best interests of the child, have the opportunity to apply the definition of "psychological violence" as established in Law No. 3999-IX rather than in the Procedure. This will facilitate the protection (through the granting of relevant status) of the rights of children who have suffered moral and psychological distress due to witnessing violent events (missile strikes, injuries, or deaths) caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, even outside of settlements located in areas of direct military (combat) operations.

Key words: *legal certainty, principles, rule of law, quality of law, administrative procedure, administrative court, European Court of Human Rights rulings, law enforcement, child, psychological violence, protection of children's rights, status, military operations and armed conflicts.*

Вступ. Стабільність функціонування соціальних систем в умовах війни є чи не найважливішим завданням суспільства та держави, яке реалізується за допомогою низки чинників. Одним з ключових чинників слід вважати дотримання умов правової визначеності як складової принципу верховенства права. Адже стабільність і послідовність нормативно-правового регулювання, передбачуваність правозастосування публічною адміністрацією та адміністративними судами, врахування легітимних очікувань осіб є тією основою, на якій будуються відносини довіри між громадянами та державою, забезпечується підтримка населенням діяльності інститутів публічної влади, формується стійка структура протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам національній безпеці.

Правова визначеність має охоплювати усі сфери суспільного життя. Але умови війни виводять на перший план окремі сфери, які потребують особливої уваги. Захист однієї з найбільш вразливих категорій осіб – дітей, є однією з таких сфер, де інститути держави повинні вжити усіх заходів для забезпечення дотримання правової визначеності. На порталі «Діти війни» (платформа, яка надає актуальну та зведену інформацію про дітей, які постраждали внаслідок війни в Україні) вказано, що з 24 лютого 2022 року до 18 січня 2026 року поранено 2 334, постраждало від сексуального насильства – 23 дитини, депортовано або примусово переміщено понад 20 000 дітей [1].

Ефективний захист прав дитини в цих обставинах передбачає й розширення соціаль-

них гарантій, зокрема через механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Метою статті є здійснити аналіз дотримання принципу правової визначеності у механізмі надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, і на підставі цього аналізу сформулювати пропозиції щодо удосконалення законодавства про захист прав дітей та правозастосовної практики.

Матеріали та методи. Методологічну основу статті становить сукупність методів і прийомів наукового пізнання, об'єднаних системним підходом, що дало змогу комплексно дослідити дотримання принципу правової визначеності у механізмі надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Зокрема, метод аналізу використано для з'ясування змісту принципу правової визначеності, а також умов надання відповідного статусу дитині, формально-логічний і порівняльно-правовий методи послугували під час аналізу нормативно-правової бази, рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та українських судів у досліджуваній сфері.

Теоретичні аспекти та проблеми реалізації принципу правової визначеності, у тому числі й у сфері адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, були предметом досліджень Я. Берназюка, Л. Богачової, С. Головатого, П. Гуйвана, М. Козюбри, В. Кравчук, Т. Кравцової, Л. Луць, Ю. Матвєєвої, А. Приймака, М. Смоковича, Л. Чеханюк та інших науковців. Питання правового

захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, розглядалися у роботах Б. Л. Василюка, С. С. Єсімова, Ю. В. Іщенка, М. В. Коваліва та інших авторів. Проте наукового аналізу питання чи дотримується принцип правової визначеності у механізмі надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, здійснено не було.

Результати. Важливість для стабільності функціонування суспільства принципу правової визначеності в епоху пізнього постмодернізму із постулатами стратегічної невизначеності та пост-правди важко переоцінити. Адже, саме цей принцип є одним із провідних для забезпечення належного світопорядку, він охоплює процеси та засоби забезпечення стабільності досягнення правопорядку і на міжнародному рівні, і на національному [2, с. 21–22]. Значимість цього принципу зростає й через кризу системи вищого рівня – верховенства права як інституційного підґрунтя демократичного суспільства. World Justice Project за результатами дослідження індексу верховенства права за 2025 рік (проаналізовано 143 країни) констатує, що глобальна рецесія у сфері верховенства права прискорюється, стан верховенства права погіршується в більшості країн восьмий рік поспіль [3]. Dr. Geoffrey Swenson на початку 2025 року відзначив, що у світовому масштабі верховенство права сьогодні переживає кризу, для подолання якої критично важливим є утвердження принципу верховенства права як фундаменту для міжнародного порядку, що базується на визначеності (правилах) [4]. Українські науковці та практики також наголошують на кризових явищах і організаційно-правових проблемах у сфері верховенства права, передусім зумовлених умовами війни [5; 6, с. 177] і недовірою міжнародно-правового механізму запобігання та зупинення російської збройної агресії [7, с. 327]. При цьому правову визначеність пропонують вважати основоположним і комплексним елементом верховенства права [8, с. 14], який у сучасних умовах як елемент останнього не втрачає свого надзвичайно важливого значення, а знаходить нові, більш

сучасні підходи до розуміння та застосування верховенства права [9, с. 31].

Практика розгляду принципу правової визначеності як елемента верховенства права склалася, передусім, на підставі прецедентних рішень Європейського суду з прав людини [10; 11; 12], які своєю чергою слугували підґрунтям для висновків Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційської Комісії). У п. 41 та 46 доповіді Венеційської Комісії ухваленої на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року) зазначається, що правова визначеність як один з безумовних складників верховенства права (правовладдя) передбачає, щоб юридичні норми були зрозумілими й точними, а також, щоб їхньою метою було забезпечення передбачуваності ситуацій та правовідносин [13]. П. 44-51 цієї доповіді розкривають окремі складові принципу правової визначеності з урахуванням правотворчої чи правозастосовної сфер. Після оприлюднення доповіді практика ЄСПЛ щодо наповнення змісту цього принципу поглиблювалася. Зокрема щодо «якості закону», ролі підзаконних актів, вимог передбачуваності [14], встановлення строків для звернення як засобу правової визначеності [15], відновлення правової визначеності шляхом відновлення усталеної адміністративної практики [16], довготривалої відсутності приведення законодавчих актів у відповідність до Конституції як порушення принципу правової визначеності [17] тощо.

В українському правовому полі спочатку Конституційний, Верховний та інші суди сформулювали підхід до розуміння принципу правової визначеності як складової верховенства права, а потім й законодавець це положення закріпив у законах України «Про адміністративну процедуру» (2022 року) та «Про правотворчу діяльність» (2023 року). У них, зокрема, зазначено, що принципами адміністративної процедури є верховенство права, у тому числі законності та юридичної визначеності [18], а правотворча діяльність здійснюється відповідно до принципу верховенства права, що включає, але не виключно, принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями,

рівності перед законом та недискримінації, доступу до правосуддя [19]. Однак зміст цього принципу в інших нормах законів не розкрито.

Конституційний суд України у рішенні від 6 червня 2019 року № 3-р/2019 запропонував правову визначеність (як складову конституційного принципу верховенства права) розуміти як сукупність вимог до організації та функціонування системи права, процесів правотворчості та правозастосування у спосіб, який забезпечував би стабільність юридичного становища індивіда [20]. Верховний суд у своїх рішеннях акцентує увагу на тому, що як елемент верховенства права принцип правової визначеності передбачає, що закон, як і будь-який інший акт держави, повинен бути якісним, щоби виключити будь-який ризик свавілля [21], а на рівні правозастосування показником правової визначеності може слугувати стабільність і передбачуваність правозастосовної практики [22].

Аналіз правових позицій європейських та українських інституцій дозволяє виокремити основне спрямування принципу правової визначеності – правове регулювання та правозастосування повинне забезпечувати передбачуваність ситуацій і правовідносин та стабільність правового становища особи. Досягається це дотриманням сукупності вимог до правотворчої діяльності та правозастосування.

У наукових дослідженнях такими вимогами вважають: якість закону (чіткість, ясність, точність закону, доступність і зрозумілість норм права), правова передбачуваність, стабільність і незмінність законодавства, гарантованість правомірних (легітимних) очікувань, визначеність повноважень органів влади, обмеження їх дискреції, усталена судова практика [23, с. 92], ніякого покарання без закону, неможливість притягнення до відповідальності і покарання двічі за одне і те саме правопорушення [8, с. 14], забезпечення узгодженості правозастосовної, передовсім судової практики, повага до принципу *res judicata*, обов'язковість судових рішень та їх неухильна виконуваність [24, с. 371] тощо. Ці вимоги не є універсальними. Їх слід аналізувати залежно від конкретної правової ситуації.

Для аналізу дотримання принципу правової визначеності у механізмі надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, варто дослідити вимоги як до правотворчої, так і правозастосовної діяльності. Щодо правотворчості, то і в судових рішеннях, і в наукових дослідженнях акцентується на «якості закону» як складової принципу правової визначеності. У п. 51 рішення у справі «Шокін проти України» ЄСПЛ підтвердив сформовану правову позицію, відповідно до якої якість закону передбачає, щоб він був доступним для зацікавлених осіб, чітким та передбачуваним у своєму застосуванні, а також у п. 56 відзначив, що суперечність правових актів як підстава для різного тлумачення і відповідно протилежного підходу під час правозастосування є невідповідністю критеріям необхідної чіткості та точності і як наслідок порушує вимогу «якості закону» [25]. Тобто правові норми не повинні бути суперечливими, а мають узгоджуватися між собою.

Поняття дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, положення про те, що надання дитині відповідного статусу здійснюється органом опіки та піклування за місцем звернення або за місцем виявлення такої дитини, а також вказівка про врегулювання порядку та умов надання статусу на рівні нормативно-правового акту Кабінету Міністрів України містяться у ст.ст. 1, 30-1 Закону України «Про охорону дитинства» [26]. Поняття психологічного насильства, якого зазнала дитина внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (далі – психологічне насильство), визначено у п. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 року № 268 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» (далі – Порядок) [27].

Терміни «дитина, яка постраждала внаслідок збройної агресії російської федерації проти України» та «психологічне насильство, якого зазнала дитина внаслідок збройної агресії російської федерації проти України» містяться у ст. 2 Закону України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації».

ції проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат» (далі – Закон № 3999-IX) [28].

Обидва закони регулюють одну і ту ж сферу правовідносин – соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Як зрозуміло із їх назв, преамбул та окремих статей, якщо норми Закону України «Про охорону дитинства» визначають соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок будь-яких воєнних дій та збройних конфліктів – тобто є загальними, то приписи Закону № 3999-IX спрямовані на регулювання конкретного випадку – захист та підтримка дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. Так, Закон України «Про охорону дитинства» регулює забезпечення реалізації прав дитини на соціальний захист (преамбула закону), у тому числі дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (ст. 30-1 «Захист дітей, які перебувають у населених пунктах, розташованих на територіях активних та можливих воєнних (бойових) дій, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів»), а Закон № 3999-IX визначає правові та організаційні засади державної політики у сфері соціального захисту та підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, інструменти соціального захисту та підтримки таких дітей залежно від шкоди, завданої їм збройною агресією (преамбула закону).

Законодавець, бажаючи надати додатковий захист дітям, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, та диференціювати способи захисту залежно від завданої дітям шкоди, через недотримання правил нормопроєктування не лише не досяг цієї мети, але й розбалансував правовий механізм соціального захисту цієї категорії дітей, поставив під сумнів дотримання принципу правової визначеності у цій сфері. Проблемним є питання узгодженості норм законів, які регулюють одну і ту ж сферу, колізії норм права в нормативно-правових

актах різної юридичної сили, які впливають на правозастосовну практику, а дискусійним залишається доцільність прийняття Закону № 3999-IX як окремого законодавчого акту. Відповідно до п. 1 ч. 4 Закону України «Про правотворчу діяльність» (набув чинності, однак ще не введений у дію) нормативно-правовий акт має охоплювати всю необхідну сферу його дії. Тому доцільно було надзвичайно важливе питання соціального захисту та підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, врегулювати шляхом внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» та інших законодавчих актів. Це дозволило б і врегулювати запровадження заходів соціального захисту та підтримки дітей залежно від заподіяної їм шкоди, й одночасно уникнути узгодженості та колізійності норм.

Прикладом узгодженості норм Закону України «Про охорону дитинства» та Закону № 3999-IX є визначення дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, та дитина, яка постраждала внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. За вимогами нормопроєктування (зокрема, вимогами до змісту нормативно-правового акту) термін «дитина, яка постраждала внаслідок збройної агресії російської федерації проти України» повинен відповідати ширшому законодавчому терміну – «дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». Натомість у Законі № 3999-IX розширено критерії віднесення дитини до постраждалих – такою є не лише дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена, депортована або примусово переміщена, залучалася до участі у військових формуваннях, незаконно утримувалася, у тому числі в полоні, втратила батьків (одного з батьків), опікуна, піклувальника, позбавлена батьківського піклування внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту, але й дитина, яка: зазнала травмувань (шкоди) до народження; була внутрішньо переміщена або переміщена

за кордон, залишила своє місце проживання (перебування) з метою уникнення негативних наслідків збройної агресії російської федерації проти України; перебувала на територіях, на яких ведуться або велися бойові дії, або в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), на тимчасово окупованій території.

Очевидно, що законодавець мав на меті надати соціальний захист ширшій категорії дітей, що є цілком виправданим та необхідним. Однак спосіб реалізації цього наміру був обраний невірний. Якщо законодавець хотів диференціювати способи соціального захисту і підтримки дітей залежно від заподіяної їм шкоди (як визначено у преамбулі Закону № 3999-IX) доцільно було б виокремити категорії, яким надається захист шляхом отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, з відповідним інструментарієм та категорії дітей, які отримують соціальний захист за допомогою інших способів.

Серед колізій норм права в нормативно-правових актах різної юридичної сили, які впливають на правозастосовну практику (згідно ч. 1 ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність» такі колізії вважаються невідповідністю між нормами права у нормативно-правових актах) слід звернути увагу на невідповідність обсягу поняття психологічне насильство, закріпленого у Законі № 3999-IX та у постанові Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 року № 268 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». Крім різниці, зумовленої неузгодженістю у законодавчих визначеннях дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (збройної агресії російської федерації проти України), у Законі № 3999-IX вказані обставини, які відсутні у Порядку. Зокрема, психологічним насильством визнаються страждання, зумовлені тим, що дитина стала свідком жорстоких подій (ракетних обстрілів, травмування чи загибелі людей), спричинених збройною агресією російської федерації проти України.

У практиці правозастосування, яка складалась щодо надання статусу дитини, яка по-

страждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, у зв'язку із зазнанням психологічного насильства, основним критерієм для прийняття позитивного рішення (до внесення змін 14.05.2025 року до ст. 30-1 Закон України «Про охорону дитинства» та 01.09.2025 року до Порядку) було наявність причинно-наслідкового зв'язку між моральними, психологічними стражданнями дитини і воєнними діями, збройним конфліктом та іншими пов'язаними з цим обставинами (оскільки за попередньої редакції Порядку психологічне насильство не потребувало доведення, за чинної редакції Порядку таке доведення є необхідне). У постанові від 24.01.2023 у справі №360/3668/18 Верховний Суд наголосив на необхідності такого зв'язку між воєнними діями, збройним конфліктом на території населеного пункту, включеного до Переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та фактом настання обставин (насильство, каліцтво тощо), які мали негативний вплив на стан здоров'я та розвиток дитини, оскільки, виходячи із поняття дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, то саме внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту така дитина мала зокрема зазнати психологічного насильства [29]. Тобто наявність факту воєнних дій, збройного конфлікту як необхідної умови для надання статусу пов'язувалася з віднесенням території населеного пункту, в якому дитина зазнала психологічного насильства до закріпленого на підзаконному нормативно-правовому рівні переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії (залежно від моменту виникнення відносин такі переліки визначалися розпорядженнями Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерства розвитку громад та територій України [30; 31]).

Така практика зумовила прийняття рішень суб'єктами публічної адміністрації, правомірність яких підтвердили адміністративні суди щодо відмови у наданні статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, якщо дитина зазнала психо-

логічного насильства не в населених пунктах, внесених до відповідних переліків. У постанові Третього апеляційного адміністративного суду від 11.03.2025 у справі № 160/18185/24 зазначено, що законний представник звернувся до суб'єкта владних повноважень з метою надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, у зв'язку із зазнанням дитиною психологічного насильства під час проживання з 24.02.2022 до моменту звернення в м. Кривий Ріг. Зазначалося, що обставинами, які мали найбільший негативний вплив на стан здоров'я та розвиток дитини, є: дитина боялась вибухів, ховалися в ванній кімнаті, в тому числі кілька разів на ніч, в дитини розвинулось порушення сну, з'явилося відчуття тривоги, дитина позбавлена можливості навчатись в повну міру своїх можливостей. Суб'єкт владних повноважень прийняв рішення про відмову у наданні відповідного статусу, обґрунтовуючи це тим, що у поданому із заявою пакеті документів відсутні будь-які докази перебування (проживання) дитини на території, на якій ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окуповані російською федерацією. Відповідність рішення нормам матеріального і процесуального права підтвердили адміністративні суди першої та апеляційної інстанцій [32].

Чи зазнають моральних та психологічних страждань діти, які стали свідками ракетних обстрілів, травмування чи загибелі людей, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, не на території населених пунктів, в яких велися безпосередньо бойові дії, а в інших містах, селищах та селах країни? Позитивна відповідь на це питання зумовлена як об'єктивно встановленими фактами психотравмуючого впливу, так і соціологічними дослідженнями, і знайшла своє відображення у цитованих вище нормах Закону № 3999-ІХ. Зокрема, за результатами опитувань ЮНІСЕФ констатував поширеність психологічних наслідків війни серед дітей в Україні – половина дітей віком 13–15 років має проблеми зі сном, а кожен п'ятий потерпає від нав'язливих думок та спогадів, які є типовими симптомами посттравматичного

стресового розладу; через постійні обстріли діти в Україні майже не мають можливості оговтатися від страждань і травм, пов'язаних із війною, а кожна сирена, кожен звук вибухів приносять ще більше переживань [33].

Такі діти мають отримати правовий та соціальний захист, у тому числі за допомогою надання їм статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Підґрунтям для прийняття рішень суб'єктами владних повноважень, а також відповідних правових актів адміністративними судами може слугувати реалізація вимог принципу правової визначеності.

Роль правозастосування для реалізації принципу правової визначеності вказана у п. 65 рішення ЄСПЛ у справі «Веренцов проти України» – завжди існуватиме потреба у роз'ясненні нечітких норм або тих, що потребують пристосування до обставин, що змінюються. З іншого боку, хоча визначеність є вкрай необхідною, вона може спричинити надмірну жорсткість, а закон повинен бути здатним встигати за обставинами, що змінюються. Відповідно багато законів неминуче сформульовані у термінах, що тією чи іншою мірою є нечіткими, та тлумачення й застосування яких є питанням практики [34]. Для суб'єктів владних повноважень, які за допомогою правил адміністративної процедури прийматимуть рішення про надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, принцип правової (юридичної) визначеності вказаний у Принципах державного управління, які ґрунтуються на чинних актах *acquis* ЄС, правових інструментах ОЕСР, інших міжнародних стандартах, а також на передовій практиці держав-членів ЄС та ОЕСР (розроблених Програмою SIGMA) [35], закріплений у ст. 4 Закону України «Про адміністративну процедуру», та розтлумачений Верховним Судом як складова належного урядування в адміністративній процедурі, що є сукупністю вимог до застосування суб'єктом владних повноважень норм права у спосіб, який забезпечував би стабільність юридичного становища особи [36]. Адміністративні суди широко використовують у судових рі-

шеннях тлумачення ЄСПЛ принципу правової визначеності на підставі ч. 2 ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України – суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини.

У п. 57 рішення у справі «Щокін проти України» відзначено, що коли національне законодавство припускало неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків платників податків національні органи були зобов'язані застосувати підхід, який був би найбільш сприятливим для платника податків [25]. Узагальнюючи ці на інші правові висновки, Верховний Суд вказав, що відповідно до вимог принципу правової визначеності правозастосовчий орган у випадку неточності, недостатньої чіткості, суперечливості норм позитивного права має тлумачити норму на користь невідомого суб'єкта (якщо однією зі сторін спору є представник держави або органу місцевого самоврядування), адже якщо держава нездатна забезпечити видання зрозумілих правил, то саме вона і повинна розплачуватися за свої прорахунки. Це так зване правило пріоритету норми за найбільш сприятливим для особи тлумаченням [37]. У цьому контексті Я. Берназюк наголошує, що в Україні правовий підхід щодо незастосування судом положень правового акта, що не відповідає критерію «якість закону» (норма закону або іншого нормативного акта, виданого на основі закону, або якщо норми різних законів, або нормативних актів дозволяють неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків особи у її взаєминах із державою), та, відповідно, тлумачення такої норми права у спосіб, що є найбільш сприятливим для захисту прав та інтересів особи, ґрунтується на положеннях ч. 1 ст. 57 Конституції України («кожному гарантується право знати свої права і обов'язки»), а також (у деяких правовідносинах) на прямій вказівці на необхідності застосування правила про пріоритет норми з найбільш сприятливим для особи тлумаченням (*in dubio pro tributario*) [38].

Такий підхід дозволяє під час правозастосування використовувати закріплене у Законі

№ 3999-IX визначення психологічного насильства, зміст якого включає й страждання, зумовлені тим, що дитина стала свідком жорстоких подій (ракетних обстрілів, травмування чи загибелі людей), спричинених збройною агресією російської федерації проти України, не на території населених пунктів, в яких безпосередньо велися бойові дії. У цьому випадку пріоритет застосування норми з найбільш сприятливим для особи тлумаченням (*in dubio pro tributario*) може бути обґрунтований приписами Закону України «Про охорону дитинства» про забезпечення найкращих інтересів дитини. У преамбулі цього закону зазначено, що він встановлює основні засади державної політики у сфері охорони дитинства, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. Таким забезпеченням вважаються дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно, у тому числі, й до стану здоров'я (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»). Крім того, зміст принципу забезпечення найкращих інтересів дитини щодо дітей, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів як таких, що перебувають у складних життєвих обставинах, розкривається у ст. 23-1 цього закону. Усі дії щодо дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, спрямовуються на захист прав та інтересів дитини, усунення причин таких обставин і забезпечення безпечних умов її утримання та виховання, надання їй та її батькам комплексу необхідних послуг та соціальної допомоги.

У цьому випадку принципу забезпечення найкращих інтересів дитини будуть відповідати дії та рішення суб'єктів владних повноважень, які для надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, використовуватимуть приписи Закону № 3999-IX щодо обсягу поняття «психологічне насильство».

Висновки. Принцип правової визначеності як один з основних елементів верховенства права у сучасних умовах має стати «дорожньою картою» для правотворчості та правозастосування з метою забезпечити передбачуваність ситуацій і правовідносин, а також

стабільність правового становища особи. Його реалізація дозволяє упорядковувати суспільні відносини та досягати стійкості правової системи, що є одним з найважливіших завдань в реаліях усе зростаючої невизначеності.

Неузгодженість норм законів, які регулюють одну і ту ж сферу, колізії норм права в нормативно-правових актах різної юридичної сили, їх вплив на правозастосовну практику призводять до недотримання в окремих випадках принципу правової визначеності під час надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Необхідним є внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» і Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, якими було б усунуто неузгодженість і невідповідність між нормами права у цих актах та Законі України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат». Це стосується, передусім, узгодження понять: «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» і «дитина,

яка постраждала внаслідок збройної агресії російської федерації проти України»; «психологічне насильство, якого зазнала дитина внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» і «психологічне насильство, якого зазнала дитина внаслідок збройної агресії російської федерації проти України».

Однак, ще до внесення відповідних змін до законодавства, принцип правової визначеності дає можливість використовувати пріоритет застосування норми з найбільш сприятливим для особи тлумаченням (*in dubio pro tributario*). Органи опіки і піклування та суди, керуючись принципом забезпечення найкращих інтересів дитини, мають можливість для надання статусу дитини, яка постраждала від воєнних дій чи збройних конфліктів, застосовувати поняття «психологічне насильство», визначене у Законі № 3999-ІХ, а не в Порядку. Це дозволить захистити (шляхом надання відповідного статусу) права дітей, які зазнали моральних та психологічних страждань через те, що вони стали свідком жорстоких подій (ракетних обстрілів, травмування чи загибелі людей), спричинених збройною агресією російської федерації проти України не в населених пунктах, розташованих на територіях безпосередніх воєнних (бойових) дій.

Список використаних джерел:

1. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua>
2. Луць Л. А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 21–27. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/2>
3. The Global Rule of Law Recession is Accelerating. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>
4. Geoffrey Swenson. Rule of law in crisis: The need for a new approach. URL: <https://www.citystgeorges.ac.uk/news-and-events/news/2025/january/rule-of-law-crisis>
5. Україна представила звіт про стан верховенства права в умовах війни – Лубінець. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/335582-ukraine-predstavila-otchet-o-sostoyanii-verkhovenstva-prava-v-usloviyakh-voyny-lubinets>
6. Матвеева Ю. Права людини та верховенство права: значення в умовах війни. *Матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції 26–27 жовтня 2023 року*. Львів, 2023. С. 177–193. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2e754ee5-011a-47d5-b71d-29a9ddd2ab50/content>
7. Жукорська Я. М. Порухення міжнародно-правових зобов'язань Організацією Об'єднаних Націй у контексті здійснення збройної агресії російською федерацією проти України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 7. С. 327–322. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.61>
8. Кравчук В. М. Зміст принципу правової визначеності як необхідної складової верховенства права. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4 (20). С. 10–15. DOI: [10.35774/app2019.04.010](https://doi.org/10.35774/app2019.04.010)
9. Матвеева Ю. І. Правова визначеність: pro and contra. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 29–32. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2018.29-32>
10. Case of the Sunday Times v. the United Kingdom № 1. 26 April 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57584%22%5D%7D>

11. Case of Steel and others v. the United Kingdom. 23 September 1998. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58240%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58240%22])
12. Case of Brumarescu v. Romania. 28 October 1999. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58337%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58337%22])
13. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Report on the Rule of Law, Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session Venice, 25–26 March 2011. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)
14. Case of Magyar Kétfarkú Kutya Párt v. Hungary. 23 January 2018. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-180310%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-180310%22])
15. Case of Radomilja and others v. Croatia. 20 March 2018. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-189061%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-189061%22])
16. Case of Vegotex International S.A. v. Belgium. 3 November 2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-220415%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-220415%22])
17. Рішення ЄСПЛ у справі «Веніамін Тимошенко та інші проти України» від 02 жовтня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a44#Text
18. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
19. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та 65 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України «Про запобігання корупції», пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб» від 06 червня 2019 року № 3-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text>
21. Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2018 року у справі № 800/284/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72525458>
22. Постанова Верховного Суду від 17 лютого 2021 року у справі № 9901/56/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95849044>
23. Чеханюк Л. Принцип верховенства права та правова визначеність: співвідношення й окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2025. № 1 (29). С. 85–95. DOI: 10.33270/02252901.10
24. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
25. Рішення ЄСПЛ у справі «Щокін проти України» від 14 жовтня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text
26. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n383>
27. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : постанова Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 року № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-п#Text>
28. Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат : Закон України від 08 жовтня 2024 року № 3999-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text>
29. Постанова Верховного Суду від 24 січня 2023 року у справі №360/3668/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108594040>
30. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 № 1275-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-р#Text>
31. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією : наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 28.02.2025 № 376. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25#n16>
32. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 11 березня 2025 року у справі № 160/18185/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126004933>

33. За два роки війни в Україні діти у прифронтових районах провели понад 5000 годин, або майже 7 місяців, свого дитинства у бомбосховищах. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/ukraine-two-years>

34. Рішення ЄСПЛ у справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text.

35. The Principles of Public Administration, OECD, Paris, 2023. URL: <https://www.sigmaxweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2023-edition-UKR.pdf>

36. Постанова Верховного Суду від 15 серпня 2024 року у справі № 460/13317/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121036341>

37. Постанова Верховного Суду від 03 липня 2019 року у справі №911/1521/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82970539>

38. Берназюк Я. О. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. *Верховний Суд*. 2020. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1011199>

References:

1. Dity viiny [Children of War]. (n.d.). <https://childrenofwar.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Luts, L. A. (2023). Pryntsyp pravovoi vyznachenosti: suchasnyi stan ta perspektyvy [The principle of legal certainty: Current state and prospects]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal [Legal Scientific Electronic Journal]*, (8), 21–27. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/2> [in Ukrainian].
3. World Justice Project. (n.d.). The global rule of law recession is accelerating. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/> [in English].
4. Swenson, G. (2025, January). Rule of law in crisis: The need for a new approach. City St George's, University of London. <https://www.citystgeorges.ac.uk/news-and-events/news/2025/january/rule-of-law-crisis> [in English].
5. Lubinets, D. (n.d.). Ukraina predstavyla zvit pro stan verkhovenstva prava v umovakh viiny [Ukraine presented a report on the state of the rule of law in war conditions]. *Sud.ua*. <https://sud.ua/uk/news/ukraine/335582-ukraina-predstavila-otchet-o-sostoyanii-verkhovenstva-prava-v-usloviyakh-voyny-lubinets> [in Ukrainian].
6. Matvieieva, Yu. (2023). Prava liudyny ta verkhovenstvo prava: znachennia v umovakh viiny [Human rights and the rule of law: Significance in war conditions]. In *Proceedings of the IX (XXII) Lviv Forum of Criminal Justice* (pp. 177–193). <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2e754ee5-011a-47d5-b71d-29a9ddd2ab50/content> [in Ukrainian].
7. Zhukorska, Ya. M. (2022). Porushennia mizhnarodno-pravovykh zobov'iazan Orhanizatsiiei Ob'iednanykh Natsii u konteksti zdiisnennia zbroinoi ahresii rosiiskoiu federatsiieiu proty Ukrainy [Violation of international legal obligations by the United Nations in the context of armed aggression by the Russian Federation against Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo [Analytical and Comparative Jurisprudence]*, (7), 327–332. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.61> [in Ukrainian].
8. Kravchuk, V. M. (2019). Zmist pryntsypu pravovoi vyznachenosti yak neobkhidnoi skladovoi verkhovenstva prava [The content of the principle of legal certainty as a necessary component of the rule of law]. *Aktualni problemy pravoznavstva [Actual Problems of Jurisprudence]*, (4), 10–15. <https://doi.org/10.35774/app2019.04.010> [in Ukrainian].
9. Matvieieva, Yu. I. (2018). Pravova vyznachenist: pro and contra [Legal certainty: Pro and contra]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky [NaUKMA Academic Papers. Legal Sciences]*, 1, 29–32. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2018.29-32> [in Ukrainian].
10. European Court of Human Rights. (1979). *The Sunday Times v. The United Kingdom* (No. 1) (Application no. 6538/74). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584> [in English].
11. *Steel and Others v. The United Kingdom* (1998) (Application no. 24838/94). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58240> [in English].
12. *Brumărescu v. Romania* (1999) (Application no. 28342/95). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337> [in English].
13. Venice Commission. (2011). Report on the Rule of Law (CDL-AD(2011)003rev-e). [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e) [in English].
14. European Court of Human Rights. (2020). *Magyar Kétfarkú Kutya Párt v. Hungary* (Application no. 201/17). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180310> [in English].
15. European Court of Human Rights. (2018). *Radomilja and Others v. Croatia* (Application no. 37685/10). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189061> [in English].

16. European Court of Human Rights. (2022). *Vegotex International S.A. v. Belgium* (Application no. 49812/09). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-220415> [in English].
17. European Court of Human Rights. (2014). *Veniamin Tymoshenko and Others v. Ukraine* (Application no. 48408/12). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a44 [in English].
18. Law of Ukraine No. 2073-IX. (2022). *Pro administratyvnu protseduru* [On administrative procedure]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20> [in Ukrainian].
19. Law of Ukraine No. 3354-IX. (2023). *Pro pravotvorochu diialnist* [On law-making activity]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20> [in Ukrainian].
20. Constitutional Court of Ukraine. (2019). *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinomy podanniamy Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny ta 65 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen punktu 5 chastyny pershoi statti 3, abzatsu tretoho chastyny tretoi statti 45 Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii", punktu 2 rozdilii II "Prykintsevi polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvosti finansovoho kontroliu okremykh katehoriy posadovykh osib" vid 06 chervnia 2019 roku № 3-r/2019*. [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on constitutional submissions of the Verkhovna Rada of Ukraine Commissioner for Human Rights and 65 people's deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of paragraph 5 of part one of Article 3, paragraph three of part three of Article 45 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", paragraph 2 of Section II "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Peculiarities of Financial Control of Certain Categories of Officials" dated June 6, 2019 No. 3-r/2019]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19> [in Ukrainian].
21. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 28 liutoho 2018 roku u spravi № 800/284/17 (2018)*. [Supreme Court of Ukraine. Resolution in case No. 800/284/17]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72525458> [in Ukrainian].
22. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 17 liutoho 2021 roku u spravi № 9901/56/20 (2021)*. [Supreme Court of Ukraine. Resolution in case No. 9901/56/20]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95849044> [in Ukrainian].
23. Chekhaniuk, L. (2025). *Pryntsyp verkhovenstva prava ta pravova vyznachennist: spivvidnoshennia i okremo aspekty* [The principle of the rule of law and legal certainty: Correlation and specific aspects]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava [Philosophical and Methodological Problems of Law]*, (1), 85–95. <https://doi.org/10.33270/02252901.10> [in Ukrainian].
24. Koziubra, M. I. (Ed.). (2015). *Zahalna teoriia prava: Pidruchnyk* [General theory of law: Textbook]. Vaite [in Ukrainian].
25. *Rishennia YeSPL u spravi "Shchokin proty Ukrainy" vid 14 zhovtnia 2010 roku (2010)*. [European Court of Human Rights. *Shchokin v. Ukraine* (Applications nos. 23759/03 and 37943/06)]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858 [in Ukrainian].
26. Law of Ukraine No. 2402-III. (2001). *Pro okhoronu dytynstva* [On protection of childhood]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> [in Ukrainian].
27. *Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia statusu dytyny, yaka postrazhdala vnaslidok voiennykh dii ta zbroinykh konfliktiv : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05 kvitnia 2017 roku № 268 (2017)*. [Cabinet of Ministers of Ukraine. On approval of the Procedure for granting the status of a child who has suffered the consequences of military actions and armed conflicts: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 5, 2017 No. 268]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-n#Text> [in Ukrainian].
28. *Pro sotsialnyi zakhyst ta pidtrymku ditei, yaki postrazhdaly vnaslidok zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy, ta vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vporiadkuvannia nadannia sotsialnykh posluh ta vyplat : Zakon Ukrainy vid 08 zhovtnia 2024 roku № 3999-IX (2024)*. [For social protection and support of children who have suffered as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and to introduce amendments to certain legislative acts of Ukraine, the following shall be included in the regulation of the provision of social services and payments: Law of Ukraine dated 08 October 2024 No. 3999-IX]. <https://www.google.com/search?q=https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20> [in Ukrainian].
29. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 24 sichnya 2023 roku u spravi №360/3668/18* [Resolution of the Supreme Court of January 24, 2023 in case No. 360/3668/18]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108594040> [in Ukrainian].
30. *Pro zatverdzhennia pereliku naselenykh punktiv, na terytoriyi yakykh zdiysnyuvalasya antyterorystychna operatsiya, ta vyznannya takymy, shcho vtratyly chynnist', deyakykh rozporiadzhen' Kabinetu Ministriv Ukrayiny : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 02.12.2015 № 1275-r*. [On approval of the list of settlements on the territory of which an anti-terrorist operation was carried out, and on recognition as invalid some orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.12.2015 No. 1275-p]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-p#Text> [in Ukrainian].

31. Pro zatverdzhennya Pereliku terytoriy, na yakykh vedut'sya (velysya) boyovi diyi abo tymchasovo okupovanykh rosiys'koyu federatsiyeyu : nakaz Ministerstva rozvytku hromad ta terytoriy Ukrayiny vid 28.02.2025 № 376 [On approval of the List of territories on which hostilities are (were) conducted or temporarily occupied by the Russian Federation: order of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine dated 28.02.2025 No. 376]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25>

32. Postanova Tret'oho apelyatsiynoho administratyvnoho sudu vid 11 bereznya 2025 roku u spravi № 160/18185/24 [Resolution of the Third Administrative Court of Appeal of March 11, 2025 in case No. 160/18185/24]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126004933> [in Ukrainian].

33. Za dva roky viyny v Ukrayini dity u pryfrontovyykh rayonakh provely ponad 5000 hodyn, abo mayzhe 7 misyatsiv, svoho dytynstva u bomboskhovyshchakh [UNICEF. (n.d.). Two years of war in Ukraine: Children in front-line areas spent over 5000 hours in bunkers]. <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/ukraine-two-years> [in Ukrainian].

34. Rishennya YESPL u spravi “Vyerentsov proty Ukrayiny” vid 11 kvitnya 2013 roku [European Court of Human Rights. (2013). Vyerentsov v. Ukraine (Application no. 20372/11)]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945 [in Ukrainian].

35. OECD/SIGMA. (2023). The Principles of Public Administration. <https://www.sigmaweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2023-edition-UKR.pdf> [in English].

36. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 15 serpnia 2024 roku u spravi № 460/13317/23 [Supreme Court of Ukraine. (2024). Resolution in case No. 460/13317/23]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121036341> [in Ukrainian].

37. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 03 lypnya 2019 roku u spravi №911/1521/18 [Supreme Court of Ukraine. (2019). Resolution in case No. 911/1521/18]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82970539> [in Ukrainian].

38. Bernaziuk, Ya. O. (2020). Katehoriia “yakist zakonu” yak skladova pryntsypu verkhovenstva prava [The category of “quality of law” as a component of the rule of law principle]. Supreme Court of Ukraine. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1011199> [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 05.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.04.2026

УДК 342.25:355.244(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-10>**Шевчук Юрій Андрійович,**

аспірант кафедри поліцейської діяльності факультету № 2

Львівського державного університету внутрішніх справ.

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4942-2063>

МОБІЛІЗАЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРАВОВІ РИЗИКИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОГАЛИНИ

Анотація. У статті здійснено комплексний правовий та інституційний аналіз мобілізаційних повноважень органів місцевого самоврядування України в умовах воєнного стану та трансформацій системи публічного управління. Посилення ролі територіальних громад у забезпеченні обороноздатності держави зумовило суттєве розширення їх компетенції у сферах мобілізаційної підготовки, військового обліку, оповіщення населення, взаємодії з територіальними центрами комплектування, бронювання працівників і матеріально-технічної підтримки сил оборони. Практика реалізації зазначених повноважень продемонструвала як високий рівень адаптивності місцевого самоврядування, так і наявність низки системних труднощів.

У дослідженні уточнено дефініції мобілізації, мобілізаційної підготовки та особливого періоду, визначено місце громад у механізмі національної безпеки, розмежовано компетенцію органів місцевого самоврядування, місцевих державних адміністрацій і військових адміністрацій. Проаналізовано еволюцію нормативної бази 2022–2025 років, що спрямована на деталізацію процедур призову, цифровізацію військового обліку та посилення відповідальності посадових осіб.

Особливу увагу приділено правовим ризикам, які виникають у процесі виконання мобілізаційних завдань на місцевому рівні. Серед них виокремлено колізійність законодавства, небезпеку порушення прав громадян, імовірність зловживань, проблему надмірної персональної відповідальності та залежність ефективності рішень від якості міжінституційної координації. Водночас війна виявила інституційні прогалини, пов'язані з нестачею спеціалізованих підрозділів, кадрових ресурсів, усталених процедур взаємодії та алгоритмів передачі повноважень між військовими адміністраціями і виборними органами.

Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення нормативного регулювання, розвитку професійної спроможності громад, запровадження стандартизованих механізмів співпраці та забезпечення балансу між централізованим управлінням обороною і принципами децентралізації. Результати дослідження спрямовані на формування стійкої моделі локальної участі у загальнонаціональній системі безпеки.

Ключові слова: мобілізація, органи місцевого самоврядування, військовий облік, воєнний стан, правові ризики, інституційна спроможність.

Shevchuk Yurii. Mobilization powers of local self-government bodies: legal risks and institutional gaps

Abstract. The article provides a comprehensive legal and institutional analysis of the mobilisation powers of local self-government bodies in Ukraine under martial law and ongoing transformations of the public administration system. The growing role of territorial communities in ensuring national defence has led to a significant expansion of their competences in the fields of mobilisation preparedness, military registration, notification of citizens, cooperation with territorial recruitment centres, reservation of employees, and material and technical support to the defence forces. The practical implementation of these responsibilities has demonstrated both the high adaptive capacity of local authorities and the existence of a number of systemic challenges.

The study clarifies the definitions of mobilisation, mobilisation preparedness and the special period, determines the place of communities within the national security framework, and differentiates the competences of local self-government bodies, local state administrations and military administrations. Particular attention is paid to the evolution of the regulatory framework in 2022–2025, which aims to detail conscription procedures, introduce digital solutions in military registration, and strengthen the liability of officials.

The research focuses on legal risks arising from the implementation of mobilisation tasks at the local level. These include legislative inconsistencies, threats to citizens' rights, potential abuses, excessive personal liability of local officials, and the dependence of effectiveness on inter-institutional coordination. At the same time, the war

has revealed institutional gaps related to the lack of specialised units, insufficient human resources, undeveloped cooperation procedures, and the absence of clear algorithms for transferring authority from military administrations back to elected bodies.

The article substantiates the need for further improvement of legal regulation, enhancement of local capacities, introduction of standardised mechanisms of cooperation, and maintenance of a balance between centralised defence management and decentralisation principles. The findings contribute to shaping a sustainable model of local participation in the national security system.

Key words: mobilisation, local self-government, military registration, martial law, legal risks, institutional capacity.

Вступ. Роль органів місцевого самоврядування (ОМС) під час війни неможливо переоцінити – вони залишаються ключовим механізмом забезпечення ефективного функціонування публічної влади та обороноздатності держави. Широкомасштабна збройна агресія РФ проти України актуалізувала питання мобілізації всіх ресурсів для захисту країни. На практиці перші дні повномасштабного вторгнення продемонстрували високу здатність українських громад до самоорганізації та стійкості, чим вони доповнили зусилля центральної влади. Відтоді мобілізаційні повноваження органів місцевого самоврядування істотно розширені на законодавчому рівні з метою активного залучення громад до виконання мобілізаційних заходів на місцях. Сфера мобілізації належить до чутливих напрямів, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, тому потребує виваженого правового регулювання, збалансованого розподілу повноважень та наявності належних запобіжних механізмів.

Метою статті є комплексний аналіз мобілізаційних повноважень органів місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану через призму правових ризиків та інституційних прогалин, а також обґрунтування напрямів удосконалення нормативного регулювання і механізмів реалізації таких повноважень для забезпечення балансу між ефективністю оборонних заходів, єдністю державної політики та гарантіями місцевого самоврядування.

Матеріали та методи. Нормативну основу дослідження становлять положення чинного законодавства України у сфері місцевого самоврядування, мобілізаційної підготовки та правового режиму воєнного стану, а також підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують компетенцію органів місцевого самоврядування та їх взаємодію з органами

державної влади. Додатково використано наукові публікації з конституційного та адміністративного права, аналітичні матеріали та узагальнення практики реалізації мобілізаційних заходів на місцевому рівні.

Методологічний інструментарій сформовано із застосуванням загальнонаукових та спеціально-юридичних підходів. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу змісту правових норм і виявлення колізій та прогалин у правовому регулюванні. Системний підхід дозволив розглянути мобілізаційні повноваження органів місцевого самоврядування як складову механізму публічного управління у сфері оборони. Порівняльно-правовий метод використано для оцінки розмежування компетенції між органами місцевого самоврядування та органами державної влади. Узагальнення практики сприяло визначенню основних правових ризиків і формулюванню пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання.

Результати. Мобілізація у правовому розумінні визначається як комплекс заходів, що здійснюються для планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів і місцевого самоврядування на функціонування в умовах особливого періоду. Проведення мобілізації передбачає загальну або часткову форму та може відбуватися відкрито чи приховано. Поняття «особливий період» перебуває у безпосередньому зв'язку з мобілізаційними процесами та охоплює часовий проміжок від моменту оголошення мобілізації або введення воєнного стану до завершення демобілізації, включаючи період мобілізації та воєнний час [1]. Натомість мобілізаційна підготовка визначається як комплекс заходів, що здійснюються у мирний час для підготовки економіки, органів влади (включно з ОМС), Збройних сил

та інших сил оборони до організованого проведення мобілізації та забезпечення потреб оборони держави [2]. Отже, мобілізаційна робота охоплює як завчасні підготовчі заходи, так і безпосередньо заходи мобілізації (призов резервістів і військовозобов'язаних, переведення економіки на воєнні рейки, розгортання сил тощо) після оголошення особливого періоду.

Органи місцевого самоврядування в Україні – це сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, що представляють відповідні територіальні громади. Їх правовий статус визначено Конституцією та Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 р., який гарантує реальну здатність громад вирішувати питання місцевого значення [3]. За останнє десятиріччя, у межах децентралізаційної реформи, компетенція та ресурси громад істотно зросли: після укрупнення громад у 2020 р. їм передано ширші повноваження і збільшено частку закріплених податкових надходжень – такі зміни зміцнили інституційну та фінансову спроможність громад, що прямо вплинуло на їхню стійкість під час війни [4]. У сфері національної безпеки конституційно закріплено, що захист суверенітету й територіальної цілісності є справою всього українського народу (ст. 17 Конституції). Хоча оборона держави належить до загальнодержавних функцій, саме базовий рівень влади – громади – виявився найближчим до населення інструментом реалізації заходів безпеки і оборони на практиці [4]. Фактично, територіальні громади і їх керівники стали «осердям стійкості» України в умовах війни.

Основні повноваження ОМС у сфері мобілізаційної роботи визначені спеціальним законом – Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (1993 р. із численними змінами). У ст. 18 цього закону докладно перелічено завдання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у разі мобілізації та в ході підготовки до неї [5]. Суміжна ст. 17 визначає компетенцію місцевих органів виконавчої влади (обласних та районних державних адміністрацій, а в особливий період – також військових адміністрацій) у мобілізаційній сфері [6]. Таким чином, законодавство розрізняє

дві вертикалі відповідальних органів: з одного боку – місцеве самоврядування (організація заходів на рівні громади), з іншого – місцеві органи державної влади (координація, контроль і методичне керівництво на рівні області, району). Важливо відзначити, що органи державної влади можуть доводити мобілізаційні завдання до виконання саме органам місцевого самоврядування, передаючи їм необхідні фінансові ресурси для виконання цих завдань [6]. Така модель відповідає принципу субсидіарності: громади виконують ті мобілізаційні функції, які ефективніше реалізувати на місцях, під загальним контролем держави.

Крім базового закону, окремі аспекти мобілізаційних повноважень ОМС визначаються іншими актами. Зокрема, Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (1992 р., із змін.) у ст. 33 закріплює участь органів місцевого самоврядування у забезпеченні функціонування системи військового обліку призовників і резервістів [7]. Закони «Про правовий режим воєнного стану» [8] та «Про оборону України» [9] також окреслюють окремі обов'язки органів місцевої влади у разі запровадження особливих правових режимів. Загалом же, фундаментальні дефініції (визначення) понять «мобілізація», «мобілізаційна підготовка», «мобілізаційний план» тощо містяться у ст. 1 Закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [1]. Спираючись на ці норми, можна дати робоче визначення досліджуваного феномену: *мобілізаційні повноваження ОМС* – це закріплена у законах та підзаконних актах сукупність прав і обов'язків місцевого самоврядування щодо виконання заходів мобілізаційної підготовки та мобілізації на території відповідної громади в мирний і воєнний час.

Виконавчі органи місцевого самоврядування відповідно до закону планують, організовують і забезпечують проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації у межах своїх громад [5]. На рівні сільських, селищних і міських рад у зв'язку з цим розробляються конкретні плани та заходи на випадок проведення мобілізації. Органи місцевого самоврядування беруть участь у формуванні основних показників мобілізаційного плану держави,

а також готують довгострокові та річні програми мобілізаційної підготовки на місцевому рівні. У мирний час виконавчі органи готують свій регіон до можливого особливого періоду: визначають перелік підприємств та установ громади, які залучатимуться до виконання мобілізаційних завдань, і доводять до них відповідні розпорядження та укладають договори на випадок мобілізації. ОМС здійснюють контроль за мобілізаційною підготовкою підпорядкованих комунальних підприємств та інших організацій, стежать за створенням і збереженням мобілізаційного резерву матеріально-технічних ресурсів на цих об'єктах [10]. У разі, якщо таке підприємство ліквідується або втрачається з ним зв'язок під час війни, місцева влада має вжити заходів для передачі мобілізаційних завдань іншому виконавцю [5].

Одне з найважливіших практичних завдань ОМС – це організація оповіщення та призову громадян під час мобілізації. Закон (із квітня 2024 р.) прямо покладає на місцеві ради обов'язок своєчасно оповіщати населення та забезпечувати прибуття громадян, які залучаються до виконання військового обов'язку, на збірні пункти та у військові частини [11]. Фактично місцеві ради відповідають за вручення повісток призовникам і резервістам за місцем їх проживання, доведення відповідних наказів і розпоряджень до підприємств та населення, а також за організаційно-технічні заходи, як от транспорт для доставки мобілізованих до пунктів збору [12]. Нові зміни законодавства у 2024 р. прямо передбачили, що ОМС забезпечують призов громадян на військову службу, здійснюють виклик військовозобов'язаних і резервістів до територіальних центрів комплектування (ТЦК) та соціальної підтримки, а також оповіщення і доставку призваних осіб та техніки до визначених пунктів [11]. Для виконання цих функцій на місцях створюються спеціальні групи оповіщення, до складу яких можуть входити представники виконавчих органів ради (за розпорядженням начальника районної військової адміністрації або міської військової адміністрації) [12]. Врученню повісток має передувати видання відповідного акту виконкомом ради, а достав-

ку повісток здійснюють уповноважені особи за обов'язкової участі поліцейського – такий порядок встановлено Постановою КМУ від 16.05.2024 р. №560 [13]. Нормативні акти чітко визначають, що особа, уповноважена на вручення повісток, призначається наказом керівника та повинна мати службове посвідчення. Усунення правової невизначеності щодо суб'єктів вручення повісток сприяє запобіганню можливим зловживанням.

Наступний блок повноважень стосується ведення військового обліку на території громади. Виконавчі органи ОМС згідно з постановою Кабінету Міністрів України №1487 від 30.12.2022 р. (зі змінами) забезпечують ведення персонально-первинного обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів у громадах, де відсутній територіальний центр комплектування [14]. Іншими словами, сільська чи міська рада має власну картотеку військовозобов'язаних, стежить за постановкою на облік новоприбулих мешканців призовного віку та зняттям з обліку тих, хто вибуває. Також завданням ОМС є виявлення осіб, які проживають на території громади без постановки на військовий облік [12]. Зазначені функції набули особливої ваги після масових переміщень населення у воєнний час: громади повинні оновлювати дані про військовозобов'язаних, в тому числі внутрішньо переміщених осіб (ВПО), і передавати їх до ТЦК. За невиконання визначених правил військового обліку або неналежну організацію призову закон передбачає відповідальність посадових осіб місцевого самоврядування. Зокрема, ст. 42 Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлює адміністративну відповідальність керівників та інших посадових осіб ОМС у разі порушення правил військового обліку чи призову резервістів в особливий період [7]. Отже, закон зобов'язує місцевих керівників до належного виконання мобілізаційних завдань, підкріплюючи ці обов'язки загрозою санкцій.

Окремо слід згадати повноваження місцевого самоврядування щодо бронювання працівників на період мобілізації. Відповідно до змін 2021 р. та 2024 р., виконавчі ор-

гани рад мають забезпечувати бронювання військовозобов'язаних, які працюють у критично важливих сферах, та подавати звітність про заброньованих осіб до уповноважених органів [5]. Практично це означає, що місцева влада формує списки працівників підприємств своєї комунальної власності або інших установ на території громади, які підлягають бронюванню (наприклад, працівники сфери життєзабезпечення населення), і взаємодіє з Міністерством економіки та Міноборони щодо надання їм відстрочки від призову.

Нарешті, важливим сегментом мобілізаційної компетенції ОМС є сприяння військовим та правоохоронним органам. Закон покладає на громади обов'язок надавати допомогу територіальним центрам комплектування, регіональним органам СБУ та розвідувальним органам як у мирний час, так і в умовах особливого періоду. До такої допомоги може належати надання інформації про місцеві підприємства, зокрема щодо їх реєстрації, ліквідації чи банкрутства, а також виділення приміщень, техніки, земельних ділянок та інших матеріально-технічних ресурсів для потреб Збройних сил і сил цивільного захисту [5]. Під час воєнного стану громади тісно співпрацюють із військовим командуванням та військовими адміністраціями, забезпечують виконання на своїй території вимог законодавства про мобілізацію та оборону. На практиці багато органів місцевого самоврядування з початку війни 2022 р. активно підтримували підрозділи ЗСУ та Територіальної оборони – як шляхом фінансової допомоги, так і логістично. Проте формально до середини 2024 р. такі дії громад здійснювалися за спеціальними тимчасовими механізмами (субвенціями, благодійними внесками тощо), оскільки бюджетне законодавство не дозволяло пряме фінансування потреб оборони з місцевих бюджетів [15]. Лише з червня 2024 р. до Закону «Про місцеве самоврядування» внесено зміни, що надали громадам право спрямовувати кошти на потреби оборони [3], а у вересні 2024 р. набули чинності зміни до Бюджетного кодексу, які узаконили закупівлі за рахунок місцевих бюджетів для військових частин [15]. Такі кроки розширили мобіліза-

ційні повноваження ОМС у фінансово-матеріальній площині, дозволивши їм офіційно закупувати необхідне спорядження (наприклад, безпілотники, транспорт, амуніцію) для ЗСУ та передавати його військовим підрозділам. Раніше такі прямі закупівлі де-юре вважалися порушенням бюджетного законодавства (оскільки оборона фінансується з державного бюджету). Тепер же законодавець ліквідував цю прогалину, визнавши доцільність залучення місцевих ресурсів на потреби фронту.

Отже, сучасний обсяг мобілізаційних повноважень ОМС охоплює організаційне планування, економічну мобілізацію, оповіщення і призов людських ресурсів, ведення військового обліку, бронювання, матеріально-технічне забезпечення армії та взаємодію з військовими органами. Зауважимо, що більшість наведених функцій були присутні в законодавстві й раніше, але мали декларативний характер. Повномасштабна війна спонукала наповнити їх реальним змістом та деталізувати процедури виконання. Закон №3633-IX від 11.04.2024 р. став ключовою реформою, що чіткіше розмежувала завдання і відповідальність у сфері мобілізації та військового обліку [16]. Зміни набули чинності 18 травня 2024 р. і, серед іншого, закріпили прозоріші процедури призову, впровадили цифровізацію обліку (єдиний електронний реєстр призовників «Оберіг» та електронні військові квитки), а також посилили відповідальність за ухилення від мобілізації. Таким чином, нормативна база оперативно адаптується до викликів війни, розширюючи роль громад у мобілізаційних процесах.

Розширення залученості громад до мобілізаційних заходів висвітлює низку правових ризиків, пов'язаних з виконанням цих повноважень. По-перше, існує ризик неузгодженості та колізій у законодавстві. У перші місяці воєнного стану законодавча база щодо місцевого самоврядування і мобілізації виявилася фрагментарною, з багатьма бланкетними нормами та деклараціями. Деякі правові норми мали внутрішні суперечності й не враховували інтереси територіальних громад, що негативно вплинуло на реалізацію місцевими органами своїх повноважень [4]. Наприклад, Закон «Про

правовий режим воєнного стану» у редакції початку 2022 р. не містив чіткого механізму співпраці військових адміністрацій та діючих органів місцевого самоврядування, що породжувало правову невизначеність на місцях. Лише в червні 2023 р. законом №3137-ІХ було врегульовано порядок утворення військових адміністрацій населених пунктів, припинення повноважень місцевих рад та передачі їм функцій. Однак на практиці залишалися питання: в яких саме випадках доцільно призупиняти роботу обраних рад і чи не порушує це конституційні гарантії самоврядування. Деякі дослідники застерігають, що припинення повноважень ОМС під час війни, за винятком екстраординарних обставин (прямих загроз у зоні бойових дій чи окупації), є неправомірним кроком, що може загрожувати національній безпеці. Таким чином, законодавець змушений балансувати між військовою необхідністю та конституційними засадами децентралізації, і нечіткість норм тут породжує ризики зловживань або конфліктів між центром і місцевою владою.

По-друге, серйозний виклик становить ризик порушення прав громадян при виконанні мобілізаційних заходів на місцях. Мова йде про потенційні випадки неправомірного вручення повісток, свавільного затримання осіб для доставки до військкоматів, некоректного ведення облікових даних тощо. На тлі колосального навантаження на систему мобілізації в 2023–2025 рр. (де до початку 2025 р. Україні вже потрібно було мобілізувати близько 300 тисяч нових рекрутів для поповнення війська [17]) будь-які процедурні порушення можуть призвести до судових оскаржень та суспільного невдоволення. Показовим є випадок, коли рішенням суду було скасовано наказ про мобілізацію конкретної особи через допущені порушення процедури – прецедент, що набув резонансу [5]. ОМС, як суб'єкти вручення повісток та ведення обліку, мусять діяти бездоганно з правової точки зору, інакше мобілізаційні розпорядження можуть бути дискредитовані. Нові урядові порядки (№1487 та №560) деталізували процедури і відповідальних осіб за оповіщення, що сприяє мінімізації цього ризику [12]. Проте залишається людський

фактор: не всі посадовці на місцях достатньо обізнані з новими правилами, а деякі можуть свідомо їх ігнорувати. Відтак, ризик юридичних казусів і пов'язаних з ними затримок у мобілізації продовжує існувати, потребуючи додаткового навчання кадрів та моніторингу.

Наступний суттєвий ризик – інституційна відповідальність і персональні санкції проти представників місцевого самоврядування. Як уже зазначалося, законодавство прямо передбачає відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування за невиконання мобілізаційних завдань [12]. Наявність такої норми стимулює управлінські рішення, водночас формуючи ризик надмірної обережності або пасивності, коли через побоювання припуститися помилки й зазнати покарання окремі керівники на місцях обирають позицію очікування вказівок від органів вищого рівня. Дослідження показують, що на початку вторгнення деякі громади тимчасово призупинили надання адмінпослуг і інших функцій через розгубленість керівництва, яке чекало чітких вказівок центру [18].

Таким чином, головними правовими ризиками у сфері мобілізаційної компетенції громад є: неузгодженість законодавства (породжує правову невизначеність), порушення процедур і прав громадян (веде до оскаржень і втрати довіри), корупція та зловживання (підбивають справедливість мобілізації), а також відповідальність і санкції (створюють страх діяти або спричиняють перевищення повноважень). Усі ці ризики усвідомлюються українським урядом і парламентом – про що свідчать постійні корективи нормативної бази.

Поряд із правовими ризиками, війна виявила інституційні прогалини – тобто слабкі місця в організаційній структурі та механізмах взаємодії влади, які заважають ефективно реалізувати мобілізаційні повноваження на місцях. Однією з таких прогалин була відсутність у багатьох громадах окремих структурних підрозділів, відповідальних за оборонну і мобілізаційну роботу. До 2022 р. ці функції нерідко покладалися «за сумісництвом» на працівників інших відділів (наприклад, відділу цивільного захисту чи житлово-комунального

господарства). З початком війни навантаження різко зросло, і стало очевидно, що потрібні фахові мобілізаційні підрозділи в структурах виконкомів рад. Експерти програми U-LEAD з Європою у 2024 р. надали громадам рекомендацію утворювати окремі відділи або сектори з питань мобілізаційної роботи, визначивши їх функції та забезпечивши кадрово. На центральному рівні ще з 2006 р. діє типове положення про мобілізаційний підрозділ органу влади (затв. постановою КМУ №587 від 27.04.2006 р.), яке тепер використовується як модель для місцевих рад [12]. Таким чином, поступово виправляється організаційний недолік: громади інституційно «дорослішають» до своєї нової ролі, створюючи внутрішню інфраструктуру для виконання оборонних завдань. Проте слід врахувати, що не всі, особливо сільські, громади мають достатній кадровий потенціал та фінансові можливості для утримання таких підрозділів. Для малих громад ефективним рішенням може стати міжмуніципальна співпраця, що передбачає спільне фінансування одного фахівця з мобілізаційної роботи для кількох сусідніх територіальних громад. Реалізація такого підходу потребує належної методичної підтримки та, ймовірно, надання державних субвенцій.

Ще одним викликом є координація між різними рівнями влади під час мобілізації. Система «військкоматів» (територіальних центрів комплектування) історично була військовою вертикаллю, паралельною до місцевої влади. Тепер, коли ОМС залучені до призову та обліку, потрібна бездоганна координація «центр–регіон–громада». На практиці у 2022 р. в ряді громад виникали ситуації, коли місцева влада не мала оперативного зв'язку з військовим командуванням або з районною військовою адміністрацією, що призводило до хаотичних дій або бездіяльності на початку вторгнення [18]. Для усунення цього уряд запровадив регулярні наради за участю військових і місцевих керівників, налагодив систему донесення директив зверху донизу. Однак інституційно ця взаємодія досі значною мірою залежить від людського чинника – професіоналізму конкретних посадовців, а не від відпрацьованої процедури.

Окремо слід наголосити на питанні розмежування повноважень між військовими адміністраціями та місцевим самоврядуванням. У прифронтових і деокупованих територіях указами Президента України утворено військові адміністрації населених пунктів, на які покладено виконання функцій місцевих рад. Такий формат управління запроваджено як вимушений крок у зв'язку з відсутністю безпечних умов для діяльності обраних органів самоврядування або потребою забезпечення оперативного військового керівництва. Втім, така ситуація має тимчасовий характер. Інституційна прогалина тут полягає у відсутності детального правового алгоритму: як саме здійснюється передача справ, як співіснують паралельно ВА і рада (якщо її повноваження не припинені офіційно), за яких умов рада може бути поновлена. Представники Ради Європи наголошують на необхідності визначення чіткого порядку переходу від військових адміністрацій до цивільного самоврядування у деокупованих громадах [19]. Вирішення такого питання безпосередньо впливає на організацію мобілізаційної роботи, адже передача повноважень від військової адміністрації новообраній раді потребує забезпечення тяглості баз даних військового обліку, чинності договорів із підприємствами щодо виконання мобілізаційних завдань та збереження управлінських процедур.

Ще одним викликом є недостатня прозорість та підзвітність у прийнятті рішень з мобілізаційних питань на місцях. З огляду на воєнну секретність, багато розпорядчих документів (наприклад, рішення виконкомів про оповіщення чи про бронювання) не підлягають оприлюдненню. Відсутність інформації іноді породжує чутки і недовіру серед населення. Окремі рішення (як-от про списки критичних підприємств чи про додаткові виплати мобілізованим із місцевого бюджету) викликають суспільний резонанс та обвинувачення у нерівності [15].

Підсумовуючи, головні інституційні виклики такі: дефіцит спеціалізованих структур і кадрів на місцях (усувається створенням мобілізаційних підрозділів і навчанням),

проблеми координації та обміну інформацією між різними органами (потребують налагодження сталих процедур), неповна визначеність ролі самоврядування в умовах військових адміністрацій (вимагає правового врегулювання і планування наперед), а також забезпечення прозорості та рівномірності мобілізаційних зусиль по країні. Значна частина зазначених питань актуалізувалася раптово під впливом безпрецедентних умов воєнного часу, унаслідок чого вироблення механізмів їх урегулювання відбувається паралельно з практикою реалізації управлінських рішень. Позитивно оцінюється те, що на рівні центральної влади визнається наявність проблем у сфері розподілу компетенцій, а також підкреслюється потреба чіткого розмежування повноважень і підтримання постійного діалогу між державними інституціями та органами місцевого самоврядування навіть за умов щоденних викликів.

Висновки. Органи місцевого самоврядування є невід'ємною ланкою національної безпеки України. Децентралізація, проведена в попередні роки, фактично заклала фундамент стійкості: сильні громади взяли на себе значну частину роботи із забезпечення життєдіяльності населення і підтримки оборони, коли держава опинилася перед безпрецедентним викликом. Законодавство, реагуючи на потреби часу, значно розширило і конкретизувало

мобілізаційні повноваження місцевого самоврядування. Нині громади планують і реалізують заходи мобілізаційної підготовки, здійснюють оповіщення та ведення військового обліку, взаємодіють із військовими структурами, що свідчить про їхню фактичну інтеграцію в оборонну систему держави. Такий підхід забезпечує поширення мобілізаційних зусиль на кожний населений пункт, установу та громадянина, формуючи на місцевому рівні модель всеохопної оборони.

Отже, оптимізація мобілізаційних повноважень ОМС полягає не в їх скороченні чи надмірному контролі згори, а в наданні громадам чітких повноважень, необхідних засобів та знань для реалізації цих повноважень, встановленні прозорих критеріїв оцінки їх діяльності і відповідальності за неналежну роботу. Такий підхід відповідає як національним інтересам України, так і євроінтеграційному курсу, що передбачає зміцнення місцевої демократії та належного врядування. Українські територіальні громади вже довели свою життєздатність і внесок у спільну перемогу – від перших днів оборони міст до організації тилу і волонтерства. Завдання держави і суспільства – консолідовано вибудувати таку модель, за якої кожна громада буде надійною бойовою одиницею в загальнонаціональному строю оборони, діючи законно, злагоджено і результативно.

Список використаних джерел:

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України № 3543-ХІІ від 21 жовтня 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/ed20250912/print>
2. Бойко Б. В. Мобілізаційна підготовка та мобілізація як об'єкти публічного адміністрування: теоретико-правові питання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 515–521. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.83>
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>
4. Ковальчук В. Особливості правового регулювання функціонування органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 4. С. 37–46. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2023.2>
5. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: стаття 18. Органи місцевого самоврядування. URL: https://protocol.ua/ua/pro_mobilizatsiynu_pidgotovku_ta_mobilizatsiyu_stattya_18/
6. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: стаття 17. Місцеві органи виконавчої влади. URL: https://protocol.ua/ua/pro_mobilizatsiynu_pidgotovku_ta_mobilizatsiyu_stattya_17/
7. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

9. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
10. Білий Б. В. Адміністративні процедури у сфері мобілізації та участь в останніх органів місцевого самоврядування. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. Т. 2, № 1. С. 104–108. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.2.18>
11. Повноваження муніципалітетів щодо мобілізації та військового обліку. *Асоціація міст України*. 11 червня 2024 р. URL: <https://auc.org.ua/novyna/povnovazhennya-municipalitetiv-shchodo-mobilizatsiyi-ta-viyskovogo-obliku>
12. Мобілізація і військовий облік: експерти роз'яснили ОМС їхні повноваження та відповідальність. *Децентралізація*. 21 червня 2024 р. URL: <https://decentralization.ua/news/18251>
13. Питання проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період : постанова Кабінету Міністрів України № 560 від 16 травня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/560-2024-п#Text>
14. Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів : постанова Кабінету Міністрів України № 1487 від 30 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1487-2022-п#Text>
15. Markuts Y. Defense procurement by territorial communities: A potential reserve for supporting the defense forces or a risk of inefficient spending? *VoxUkraine*. 23 December 2024. URL: <https://voxukraine.org/en/defense-procurement-by-territorial-communities-a-potential-reserve-for-supporting-the-defense-forces-or-a-risk-of-inefficient-spending>
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11 квітня 2024 р. № 3633-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20>
17. Хеденског Я., Умланд А. Проблеми та реформи мобілізації в Україні : закон 2024 року і кадрова криза. *Українська правда*. 10 січня 2026 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2026/01/10/8015119/>
18. Darkovich A., Savisko M., Rabinovych M. Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance and decentralization reform (Policy Memo No. 855). *PONARS Eurasia*. 11 September 2023. URL: <https://www.ponarseurasia.org/explaining-ukraines-resilience-to-russias-invasion-the-role-of-local-governance-and-decentralization-reform/>
19. Valmorbida A. Resilience and recovery: Ukraine needs strong local authorities. *ALDA Europe*. 22 July 2025. URL: <https://www.ald-europe.eu/resilience-and-recovery-ukraine-needs-strong-local-authorities/>

References:

1. Pro mobilizatsiynu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy vid 21 zhovtnia 1993 roku № 3543-XII [On Mobilization Preparation and Mobilization: Law of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/ed20250912/print> [in Ukrainian].
2. Boiko, B. V. (2024). Mobilizatsiina pidhotovka ta mobilizatsiia yak obiekty publicznego administruvannya: teoretyko-pravovi pytannia [Mobilization preparation and mobilization as objects of public administration: theoretical and legal issues]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo [Analytical and Comparative Jurisprudence]*, (6), 515–521. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.83> [in Ukrainian].
3. Pro mistseve samovriaduvannya v Ukraini : Zakon Ukrainy [On Local Self-Government in Ukraine : Law of Ukraine] vid 21 travnia 1997 roku № 280/97- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-97-вп#Text> [in Ukrainian].
4. Kovalchuk, V. (2023). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання funktsionuvannya orhaniv mistsevoho samovriaduvannya v period voiennoho stanu v Ukraini [Peculiarities of legal regulation of the functioning of local self-government bodies during martial law in Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava [Ukrainian Journal of Constitutional Law]*, (4), 37–46. <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2023.2> [in Ukrainian].
5. Pro mobilizatsiynu pidhotovku ta mobilizatsiiu: stattia 18. Orhany mistsevoho samovriaduvannya [On Mobilization Preparation and Mobilization: Article 18. Local Self-Government Bodies]. (n.d.). https://protocol.ua/ua/pro_mobilizatsiynu_pidgotovku_ta_mobilizatsiyu_stattya_18/ [in Ukrainian].
6. Pro mobilizatsiynu pidhotovku ta mobilizatsiiu: stattia 17. Mistsevi orhany vykonavchoi vlady [On Mobilization Preparation and Mobilization: Article 17. Local Executive Authorities]. (n.d.). https://protocol.ua/ua/pro_mobilizatsiynu_pidgotovku_ta_mobilizatsiyu_stattya_17/ [in Ukrainian].
7. Pro viiskovy oboviazok i viiskovu sluzhbu : Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 roku № 2232-XII [On Military Duty and Military Service : Law of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> [in Ukrainian].

8. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy [On the Legal Regime of Martial Law : Law of Ukraine] vid 12 travnia 2015 roku № 389-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> [in Ukrainian].

9. Pro oboronu Ukrainy : Zakon Ukrainy [On the Defense of Ukraine : Law of Ukraine] vid 6 hrudnia 1991 roku № 1932-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> [in Ukrainian].

10. Bilyi, B. V. (2024). Administratyvni protsedury u sferi mobilizatsii ta uchast v ostannikh orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Administrative procedures in the field of mobilization and participation of local self-government bodies therein]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo [State and Regions. Series: Law]*, 2 (1), 104–108. http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/1-2_2024/20.pdf [in Ukrainian].

11. Povnovazhennia munitsypalitetiv shchodo mobilizatsii ta viiskovoho obliku [Powers of municipalities regarding mobilization and military registration]. (2024). Asotsiatsiia mist Ukrainy [Association of Ukrainian Cities]. <https://auc.org.ua/novyna/povnovazhennya-munitsypalitetiv-shchodo-mobilizatsii-ta-viiskovogo-obliku> [in Ukrainian].

12. Mobilizatsiia i viiskovyi oblik: eksperty roziasnyly OMS yikhni povnovazhennia ta vidpovidalnist [Mobilization and military registration: Experts clarified the powers and responsibilities of local self-government bodies] (2024) Detsentralizatsiia [Decentralization]. <https://decentralization.ua/news/18251> [in Ukrainian].

13. Pytannia provedennia pryzovu hromadian na viiskovu sluzhbu pid chas mobilizatsii, na osoblyvyi period : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy roku [Issues of conscription of citizens for military service during mobilization, for a special period : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 16 travnia 2024 roku № 560. <https://zakon.rada.gov.ua/go/560-2024-p#Text> [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii ta vedennia viiskovoho obliku pryzovnykiv, viiskovozoboviazanykh ta rezervistiv : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Procedure for organization and maintenance of military registration of conscripts, persons liable for military service and reservists: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 30 hrudnia 2022 roku № 1487. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1487-2022-p#Text> [in Ukrainian].

15. Markuts, Y. (2024). Defense procurement by territorial communities: A potential reserve for supporting the defense forces or a risk of inefficient spending? *VoxUkraine*. <https://voxukraine.org/en/defense-procurement-by-territorial-communities-a-potential-reserve-for-supporting-the-defense-forces-or-a-risk-of-inefficient-spending> [in English].

16. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okremykh pytan prokhodzhennia viiskovoi sluzhby, mobilizatsii ta viiskovoho obliku : Zakon Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Certain Issues of Military Service, Mobilization and Military Registration : Law of Ukraine] vid 11 kvitnia 2024 roku № 3633-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20> [in Ukrainian].

17. Hedenskog, J., & Umland, A. (2026). Problemy ta reformy mobilizatsii v Ukraini: zakon 2024 roku i kadrova kryza [Problems and reforms of mobilization in Ukraine: The 2024 year and personnel crisis]. *Ukrainska pravda [Ukrainian truth]*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2026/01/10/8015119/> [in Ukrainian].

18. Darkovich, A., Savisko, M., & Rabinovych, M. (2023). Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance and decentralization reform (Policy Memo No. 855). PONARS Eurasia. <https://www.ponarseurasia.org/explaining-ukraines-resilience-to-russias-invasion-the-role-of-local-governance-and-decentralization-reform/> [in English].

19. Valmorbida, A. (2025). Resilience and recovery: Ukraine needs strong local authorities. ALDA Europe. <https://www.aldaeurope.eu/resilience-and-recovery-ukraine-needs-strong-local-authorities/> [in English].

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛІСТИКА, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-11>

Вульчин Маркіян Володимирович,

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету № 1

Львівського державного університету внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7540-6053>

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

***Анотація.** У статті на підставі аналізу положень концепції допустимості обмежень прав і свобод людини, теорії доказування, функціонального призначення запобіжних заходів у кримінальному провадженні, їх нормативно-правової регламентації та практики застосування під час досудового розслідування в умовах воєнного стану розкриті особливості доказування підстав застосування запобіжних заходів. Визначено, що доказування підстав застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування в умовах воєнного стану здійснюється в рамках екстраординарного порядку збирання доказів та їх дослідження слідчим суддею, визначеного нормативними приписами ст. 615 КПК України, за умови неможливості здійснити такі процесуальні дії в порядку, визначеному главою 18 КПК України. Підтримана точка зору щодо неможливості застосування при оцінці фактичних даних, які можуть виступити підставами для застосування запобіжних заходів, стандарту доказування «поза розумним сумнівом». На підставі вивчення ухвал слідчих суддів щодо обрання запобіжних заходів з'ясовано, що у порівнянні з іншими процесуальними рішеннями, для визначення підстав їх застосування використовуються два стандарти доказування: «обґрунтована підозра» щодо з'ясування наявності фактичних даних, які є достатніми для переконання об'єктивного та стороннього спостерігача, що особа могла вчинити правопорушення, у якому її підозрюють; «достатня підстава» – для встановлення наявності ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою ст. 177 КПК України, а також інших обставини, які впливають на обрання виду запобіжного заходу, наведених у ст. 178 КПК України. Визначені типові підстави застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування у ситуації, пов'язаній із затриманням особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення в результаті здійснення невідкладних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, та у ситуації, коли повідомлення особі про підозру здійснюється в результаті тривалого процесу збирання доказів її провини у вчиненні кримінального правопорушення.*

***Ключові слова:** кримінальне провадження, запобіжні заходи, підстави застосування запобіжних заходів, ризики, докази, доказування, досудове розслідування, права людини, воєнний стан.*

Vulchyn Markiian. Peculiarities of proving the grounds for applying preventive measures during the pre-trial investigation under martial law

***Abstract.** The article, based on the analysis of the provisions of the concept of admissibility of restrictions on human rights and freedoms, the theory of evidence, the functional purpose of preventive measures in criminal proceedings, their regulatory and legal regulation and the practice of application during pre-trial investigation under martial law, reveals the peculiarities of proving the grounds for applying preventive measures. It is determined that proving the grounds for applying preventive measures during pre-trial investigation under martial law is carried out within the framework of the extraordinary procedure for collecting evidence and its examination by the investigating judge, determined by the*

regulatory provisions of Article 615 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, provided that it is impossible to carry out such procedural actions in the manner prescribed by Chapter 18 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine. The point of view is supported regarding the impossibility of applying the standard of proof "beyond reasonable doubt" when assessing factual data that may serve as grounds for applying preventive measures. Based on the study of the decisions of investigating judges on the selection of preventive measures, it was found that, in comparison with other procedural decisions, two standards of proof are used to determine the grounds for their application: "reasonable suspicion" to establish the presence of factual data that are sufficient to convince an objective and impartial observer that a person could have committed the offense of which he is suspected; "sufficient grounds" to establish the presence of risks that give sufficient grounds for the investigating judge, court to believe that the suspect, accused, convicted person may commit the actions provided for in Part One of Article 177 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as other circumstances that influence the selection of the type of preventive measure listed in Article 178 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Typical grounds for applying preventive measures during a pre-trial investigation have been identified in a situation related to the detention of a person on suspicion of committing a criminal offense as a result of urgent investigative (search) and other procedural actions, and in a situation where a person is notified of suspicion as a result of a lengthy process of collecting evidence of his guilt in committing a criminal offense.

Key words: criminal proceedings, preventive measures, grounds for applying preventive measures, risks, evidence, substantiation, pre-trial investigation, human rights, martial law.

Вступ. Застосування запобіжних заходів спрямоване на гарантування ефективності досудового розслідування, судового розгляду шляхом запобігання засобами кримінально-процесуального примусу ухиленню підозрюваного, обвинуваченого від кримінального переслідування або перешкоджання здійсненню процесуальних дій, реалізації процесуальних рішень. Запобіжні заходи виступають невід'ємною складовою кримінальної процесуальної діяльності, в рамках якої здійснюється доказування обставин події кримінального правопорушення та провини особи (осіб) у його вчиненні в умовах потенційної або такої що чиниться протидії кримінальному провадженню.

Концепція допустимості обмежень прав і свобод людини, сформульована на нормативно-правовому рівні у статтях 22, 23, 24, 29, 30–36, 39, 63, 64 Конституції України, виходить з уявлень, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві (ст. 29 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року). Як зазначає М. В. Савчин, звертаючи увагу на принцип верховенства права, обмеження прав людини має відповідати критеріям: 1) легітимної мети; 2) необхідності

у демократичному суспільстві; 3) пропорційності [1, с. 291–292].

Рух кримінального провадження неможливий без застосування обмежень прав і свобод людини, тому що кримінальні правопорушення вчиняються не заради того, щоб нести за них відповідальність. Одними з ключових проблем в застосуванні таких обмежень у формі запобіжних заходів є визначення у кримінально-процесуальному законі їх системи, підстав застосування та формування відповідної до закону практики застосування. Остання виступає об'єктивним мірилом дотримання або ні засади верховенства права. У конкретному кримінальному провадженні застосування запобіжного заходу має ґрунтуватися на фактичних (ч. 6 ст. 132 КПК України) та юридичних підставах (ч. 1 ст. 132 КПК України). Процес доказування наявності фактичних підстав для застосування запобіжних заходів неодноразово привертав увагу О. Н. Агакерімова, І. В. Гловок, В. А. Завтура, Д. В. Колодчина, А. В. Панової, К. О. Середи, В. І. Фаринника, Т. Г. Фоминої, О. С. Шелякіна, О. В. Шульги та інших науковців. Однак, спеціальної оцінки практики доказування підстав застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану не здійснювалося, що й обумовило визначення *такої мети нашого дослідження*.

Матеріали та методи. Методологія дослідження ґрунтується на аналізі норм КПК України, в яких реалізовані доктринальні підходи до визначення обґрунтованої підозри та

ризиків протидії кримінальному провадженню підозрюваним, обвинуваченим в умовах воєнного стану. Вона поєднує методи нормативно-правового аналізу та порівняльно-правовий метод, завдяки яким здійснено визначення системи та змісту норм кримінально процесуального законодавства, що містять приписи щодо правових підстав, а також щодо порядку одержання та доказування наявності фактичних підстав застосування запобіжних заходів. Методи вибірки, аналізу та структурно-логічний забезпечили вивчення змісту процесуальних рішень щодо застосування запобіжних заходів для визначення ризиків та обґрунтування їх фактичними даними, одержаними у кримінальному провадженні.

Результати. Пізнання обставин події кримінального правопорушення здійснюється з моменту одержання даних про подію кримінального правопорушення із заяв (повідомлень) про нього до прийняття в залежності від результатів доказування підсумкових процесуальних рішень щодо кримінального провадження або на стадії досудового розслідування, або судового розгляду. Для забезпечення якості прийняття процесуальних рішень в теорії кримінального процесу вироблені стандарти доказування. Формування таких стандартів, було обумовлене потребою забезпечити доказування у кримінальному провадженні інструментами оцінки доказів для прийняття обґрунтованих доказами законних процесуальних рішень. Доказування у кримінальному провадженні за визначенням В. Т. Нора представляє собою пізнавальну діяльність, має ретроспективний, опосередкований характер. Воно відбувається в екстремальних умовах, через те, що законодавець ставить перед суб'єктами провадження завдання, вирішення яких здійснюється в умовах «процесуальної економії» (протягом визначених строків; із обмеженими пізнавальними можливостями (тільки засобами, встановленими законом); із обмеженими, як правило, кадровими, науково-технічними, матеріальними і фінансовими ресурсами) [2, с. 7]. В теорії кримінального процесу вироблені стандарти доказування – «обґрунтована підозра», «достатня підстава»

та «поза розумним сумнівом». Перші два в основному працюють на стадії досудового розслідування, допускаючи певний рівень вірогідності у твердженнях в обґрунтування прийняття процесуального рішення. Третій – під час постановлення остаточного судового рішення та передбачає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин був вчинений і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину [3, с. 14–16; 4].

І. В. Гловюк та А. С. Степаненко в результаті аналізу практики ЄСПЛ вірно зазначають, що використання стандарту доказування «поза розумним сумнівом» зробило би практично неможливим застосування заходів кримінально-процесуального примусу як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду [3, с. 17]. Аналогічну позицію займає і В. А. Завтур [5, с. 12]. Очевидно, що стандарти доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава» широко використовуються під час досудового розслідування. Проблема полягає у тому, як вони комбінуються в процесі доказування підстав застосування запобіжних заходів, зокрема, в умовах воєнного стану? Для того, щоб це з'ясувати необхідно повернутися до наведених нами вище положень щодо природи, умов доказування у кримінальному провадженні та запрограмованих в КПК України алгоритмів застосування запобіжних заходів і обсягів фактичних даних, які можуть бути одержані на момент прийняття процесуального рішення щодо застосування запобіжного заходу.

В КПК України сформований ординарний (статті 176–206-1, 370–372, 374, 377, 392–412, 422–423 КПК України) та екстраординарний порядок застосування запобіжних заходів (статті 615, 616 КПК України). Останній містить особливі, виключно для умов воєнного стану порядки одержання доказів проведенням окремих слідчих (розшукових) дій, затримання підозрюваних, вручення повідомлення про підозру, організації та розгляду клопотань слідчого, прокурора щодо обрання запобіж-

ного заходу затриманим особам, а також додаткові підстави для продовження, зміни та скасування запобіжних заходів.

Перша типова ситуація доказування підстав застосування запобіжного заходу, пов'язана із затриманням особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення в результаті здійснення невідкладних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. В умовах воєнного стану, коли в ординарному порядку у строк, встановлений ст. 278 КПК України, вручити повідомлення про підозру не представляється за можливе він може бути продовжений з двадцяти чотирьох до сорока восьми годин (ч. 7 ст. 615 КПК України). Ці строки суттєво обмежують сторону обвинувачення в можливостях не тільки щодо збирання доказів, які є достатніми для констатації у повідомленні про підозру взаємозв'язку діянь особи з подією кримінального правопорушення та суспільно небезпечними наслідками, а й наявності ризиків вчинення затриманою «за гарячими слідами» особою дій, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України. Аналіз положень ч. 2 ст. 177 КПК України та ст. 178 КПК України дає підстави для виділення трьох груп підстав для застосування запобіжного заходу: 1) наявність обґрунтованої підозри; 2) наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою цієї статті; 3) інші обставини, які впливають на обрання виду запобіжного заходу. Відповідно збирання та оцінка одержаних доказів щодо першої групи підстав здійснюється за стандартом «обґрунтована підозра», а щодо другої та третьої – «достатня підстава», що підтверджується результатами вивчення 234 ухвал слідчих суддів судів Донецької, Харківської, Херсонської, Запорізької областей щодо обрання запобіжних заходів, постановлених протягом 2022–2026 років. На сьогодні в цілому типовою є практика відображення в таких процесуальних рішеннях окремими інформаційними блоками:

– суджень щодо обґрунтованості підозри з наведенням джерел доказів, які при їх оцінці судом можуть переконати об'єктивного та сто-

роннього спостерігача в наявності достатніх даних про те, що особа могла вчинити правопорушення, у якому її підозрюють;

– визначення судом конкретних ризиків, з числа передбачених у ч. 1 ст. 177 КПК України, для запобігання реалізації яких ухвалюється процесуальне рішення щодо застосування обраного судом запобіжного заходу, з наведенням даних, які обґрунтовують їх існування. При чому, як підтвердження реальності ризику можуть наводитися інтерпретація обставин, неведених у ст. 178 КПК України.

Узагальнення вивчених нами ухвал слідчих суддів дозволяє констатувати, що у випадках обрання запобіжного заходу особі, затриманій за підозрою у вчиненні злочину, типовим є визначення судом наявності ризиків, передбачених пунктами 1 (переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду), 3 (незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні), 5 (вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується) ч. 1 ст. 177 КПК України. Це пов'язане з тим, що наявність таких ризиків може бути встановлена під час проведення початкових слідчих (розшукових), інших дій пошуково-пізнавального характеру, які здійснюються до розгляду слідчим суддею клопотання щодо обрання запобіжного заходу – допити потерпілого, свідків, підозрюваного, особистий обшук затриманої особи, обшук житла чи іншого володіння особи, одержання інформації за запитом про притягнення затриманої особи до кримінальної, адміністративної відповідальності. Узагальнення проаналізованих нами ухвал слідчих суддів дозволяє виділити типові аргументи сторони обвинувачення щодо наявності ризиків:

– за п. 1 ст. 177 КПК України – виходячи з наявності обґрунтованої підозри у вчиненні тяжкого/особливо тяжкого злочину, у зв'язку із чим, розуміючи тяжкість понесення покарання у разі визнання підозрюваного винним у вчиненні інкримінованого злочину, за відсутності міцних соціальних зв'язків – останній може

переховуватись від органу досудового розслідування та суду з метою уникнення покарання;

– за п. 3 ст. 177 КПК України – оскільки підозрюваний, перебуваючи на свободі, усвідомлюючи, що доведення його вини буде відбуватися під час досудового розслідування здійсненням допитів потерпілого, свідків, його співучасників, для перешкоджання одержанню від них достовірних показань, може здійснити вплив на них вчиненням насильницьких дій чи погроз їх застосування;

– за п. 5 ст. 177 КПК України – в різних комбінаціях обставин: підозрюваний не має постійного джерела доходу, відсутність соціальних зв'язків, які можуть забезпечити життєві потреби особи, наявність судимостей, можливість доступу підозрюваного до знарядь вчинення кримінального правопорушення, яке було ним вчинене, за умови залишення його на свободі – що може виступити спонукою вчинити нове кримінальне правопорушення або продовжити вчинення аналогічних інкримінованому йому.

Слід зазначити, що в числі узагальнених нами ухвал слідчих суддів щодо обрання запобіжних заходів зустрічаються, хоч і в незначній кількості – 16% ухвал, у яких судом констатується при обранні запобіжного заходу підозрюваним, затриманим в порядку ст. 208 КПК України, наявність ризиків, передбачених у пунктах 1–5 ч. 1 ст. 177 КПК України. Для окремих категорій кримінальних проваджень, у яких затримання особи в порядку статті 208 КПК України відбувається в результаті документування її протиправної діяльності, наприклад, кримінальні провадження за статтями 263, 368, 309 КК України, наявність таких ризиків може бути обґрунтована матеріалами кримінального провадження. Однак, зустрічаються випадки, коли особу затримали за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення в результаті здійснення невідкладних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, наприклад, після вчинення нею злочину, наприклад, передбаченого статтями 121, 296 КК України, а в ухвалі про обрання запобіжного заходу зазначено наявність всього спектру ризиків, передбачених

ч. 1 ст. 177 КПК України, аргументи щодо наявності яких не мають взаємозв'язку з матеріалами кримінального провадження.

Друга типова ситуація, коли повідомлення особі про підозру здійснюється в результаті тривалого процесу збирання доказів її провини у вчиненні кримінального правопорушення через те, що на початку досудового розслідування або не були відомості про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або хоча відомості про особу, яка могла вчинити кримінальне правопорушення, були у сторони обвинувачення, однак не було достатніх підстав для затримання такої особи на підставі ст. 208 КПК України. Для забезпечення встановлення судом обґрунтованості підозри та наявності ризиків та інших обставин, що обумовлюють ініціювання та обрання певного виду запобіжного заходу, в сторони обвинувачення є значно більше часу та можливостей в застосуванні для цього різноманітних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. В результаті як кількісні, так і якісні параметри доказової бази збільшуються. У вивчених ухвалях слідчих суддів до джерел фактичних даних, наведених для першої ситуації в залежності від особливостей доказування обставин події певного виду кримінального правопорушення та причетності особи до неї можуть додаватися протоколи одночасних допитів двох чи більше раніше допитаних осіб, слідчого експерименту, негласних слідчих (розшукових) дій, висновки судових експертиз, тощо. Відповідно під час досудового розслідування у такій ситуації можуть бути одержані дані, які свідчать про спроби підозрюваної особи чи успішно здійснені нею дії, спрямовані на знищення, приховування або спотворення певних речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 177 КПК України). Також можуть бути одержані дані, які дають достатні підстави вважати, що особа має можливість перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином (п. 4 ч. 1 ст. 177 КПК України) – підробка документів, речей з метою спростування доказів сторони обвинувачення, використання службового становища чи особистих зв'язків для впливу на слідчого,

прокурора, слідчого суддю, організація розповсюдження через засоби масової інформації недостовірних відомостей про обставини події кримінального правопорушення, дії сторони обвинувачення, тощо.

Опційним для умов воєнного стану є проведення судових засідань в режимі відеоконференції, коли через знаходження суду в зоні ведення активних бойових дій та небезпеку доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України, не є можливим. У таких випадках суд має ухвалити відповідне процесуальне рішення, а сторона обвинувачення має забезпечити своєчасне надання стороні захисту копій клопотання щодо обрання особі запобіжного заходу та копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання, а також перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо обрання запобіжного заходу (ч. 3 ст. 184 КПК України). Зазначимо, що для забезпечення доказування підстав застосування запобіжного заходу у виключно переважній більшості випадків перед слідчим постає завдання забезпечити не тільки виготовлення та надання таких документів, а й підтвердження того, що стороні захисту, надані копії клопотання та матеріалів, якими

обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу.

Висновки. Доказування підстав застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування в умовах воєнного стану здійснюється в рамках екстраординарного порядку збирання доказів та їх дослідження слідчим суддею, визначеного нормативними приписами ст. 615 КПК України, за умови неможливості здійснити такі процесуальні дії в порядку, визначеному главою 18 КПК України.

Вивчення ухвал слідчих суддів щодо обрання запобіжних заходів свідчить, що у порівнянні з іншими процесуальними рішеннями, для визначення підстав їх застосування використовуються два стандарти доказування:

– «обґрунтована підозра» щодо з'ясування наявності фактичних даних, які є достатніми для переконання об'єктивного та стороннього спостерігача, що особа могла вчинити правопорушення, у якому її підозрюють;

– «достатня підстава» – для встановлення наявності ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою ст. 177 КПК України, а також інших обставин, які впливають на обрання виду запобіжного заходу, наведених у ст. 178 КПК України.

Список використаних джерел:

1. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : Рік-У, 2018. 440 с.
2. Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. №2. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtpr.pdf>
3. Гловік І. В., Степаненко А. С. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Правова позиція*. 2018. № 1 (20). С. 13–20.
4. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 31 липня 2024 року у справі № 742/3620/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120860282>.
5. Завтур В. А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 251 с.

References:

1. Savchyn, M. V. (2018). Suchasni tendentsii konstytutsionalizmu u konteksti hlobalizatsii ta pravovoho pliuralizmu [Modern trends in constitutionalism in the context of globalization and legal pluralism] : monohrafiia. Uzhhorod : Rik-U, pp. 440. [in Ukrainian].
2. Nor, V. T. (2010). Istyna u kryminalnomu sudochynstvi: ideia, dohma prava, realizatsiia [Truth in criminal proceedings: idea, legal dogma, implementation]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Seriiia "Pravo". № 2. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtpr.pdf> [in Ukrainian].

3. Hloviuk, I. V., Stepanenko, A. S. (2018). Standart dokazuvannia "obgruntovana pidozra" u kryminalnomu provadzhenni [The standard of proof is "reasonable suspicion" in criminal proceedings]. *Pravova pozytsiia*. № 1 (20). pp. 13–20 [in Ukrainian].

4. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 31 lypnia 2024 roku u spravi № 742/3620/21 [Resolution of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court of July 31, 2024 in case No. 742/3620/21]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120860282> [in Ukrainian].

5. Zavtur, V. A. (2018). Osoblyvosti dokazuvannia pry rozghliadi ta vyrishenni slidchym suddeiu ta sudom klopotan pro zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia [Peculiarities of evidence when considering and deciding by the investigating judge and the court on applications for the application of measures to secure criminal proceedings]. *Doctor's thesis*. Odesa. p. 251. [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 30.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.04.2026

УДК 343.123.6 + 343.211.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-12>

Навроцька Віра Вячеславівна,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3407-7984>

ВИРІШЕННЯ ПОЗОВНИХ ВИМОГ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ УПУЩЕНОЇ ВИГОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ¹

Анотація. Констатовано неприйнятність залучення арсеналу сил та засобів кримінального процесу для вирішення питань відшкодування упущеної вигоди при розгляді цивільного позову. Доведено, що упущена вигода – це доходи потенційні, які лише можуть бути отримані за певних умов. Обґрунтовано неможливість встановлення умислу щодо упущеної вигоди як обставини, якої не існувало, чи наявності якої не доведена на момент вчинення інкримінованого особі діяння. Вказано, що розмір неодержаних доходів зазвичай залежить не від поведінки фактично винного, а, передусім, від заходів вжитих чи не вжитих постраждалим, діяльності органів, що ведуть кримінальний процес. Водночас розмір наслідків, завданих кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням, не повинен бути обумовлений недоліками у роботі органів держави, котрі повинні розкривати та розслідувати такі діяння. Обґрунтовано, що упущена вигода не є шкодою, завданою кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням. А відтак, на працівниках органів, що ведуть кримінальний процес, і не лежить тягар доказування відповідної обставини. Її не слід встановлювати у кримінальному процесі навіть тоді, коли цивільний позивач готовий повністю брати тягар доказування неодержаних доходів на себе. Констатовано, що матеріальні, часові та інші ресурси у кримінальному провадженні слід застосовувати раціонально – для встановлення лише тих обставин провадження, що входять до предмету доказування.

Ключові слова: міжнародні стандарти, відшкодування шкоди, потерпілий, цивільний позивач, упущена вигода, неодержані доходи, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, цивільний позов тягар доказування, предмет доказування, кримінально-правова кваліфікація.

Navrotska Vira. Resolution of claims for compensation for lost profits in criminal proceedings

Abstract. It has been established that it is unacceptable to use the arsenal of forces and means of criminal proceedings to resolve issues of compensation for lost profits in civil proceedings. It has been proven that lost profits are potential income that can only be obtained under certain conditions. The impossibility of establishing intent with regard to lost profits as a circumstance that did not exist or whose existence was not proven at the time of the commission of the act incriminated to the person has been substantiated. It is stated that the amount of lost income usually depends not on the behaviour of the actual perpetrator, but primarily on the measures taken or not taken by the victim and the activities of the authorities conducting the criminal proceedings. At the same time, the extent of the consequences caused by a criminal offence or other socially dangerous act should not be determined by shortcomings in the work of state authorities responsible for detecting and investigating such acts. It is justified that lost profits are not damages caused by a criminal offence or other socially dangerous act. Therefore, the burden of proving the relevant circumstances does not lie with the employees of the authorities conducting the criminal proceedings. It should not be established in criminal proceedings even if the civil claimant is prepared to bear the entire burden of proving lost income. It has been established that material, time and other resources in criminal proceedings should be used rationally – to investigate only those circumstances of the proceedings that are subject to proof.

Key words: international standards, compensation for damage, victim, civil claimant, lost profits, lost income, criminal offence, criminal proceedings, civil claim, burden of proof, subject matter of the evidence, criminal law classification.

¹ Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору та не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (ЕАСЕА). Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (ЕАСЕА) не можуть нести за них відповідальність.

Вступ. Іноді у рамках кримінального провадження фактично існує можливість встановлення певних обставин та фактів, при цьому чимало правозастосувачів чомусь переконані у тому, що такі обставини мають кримінально-правовий характер та значення, однак це не відповідає дійсності, а тому залучення арсеналу сил та засобів кримінального процесу для встановлення й доказування відповідних обставин видається геть недоцільним. І якби подібні ситуації були рідкісними, мали поодинокий характер, то, можливо, на них і не варто було б зосереджувалася. Проте, на жаль, їх можна охарактеризувати як системну проблему, становище, яке необхідно виправляти та долати, коли правозастосувачам потрібно дати чіткий орієнтир щодо правильного підходу до її вирішення. Вказане стосується, зокрема, вирішення у кримінальному судочинстві питань відшкодування упущеної вигоди.

Матеріали та методи. Методологія статті включає філософські, загально-наукові та спеціально-наукові підходи. Перший з них полягає в застосуванні, насамперед, діалектичного методу, відповідно до якого проблема упущеної вигоди розглядається як динамічне явище, що характеризується комплексом взаємопов'язаних елементів, зокрема, акцентується увага на взаємозв'язку та взаємопроникненості норм й інститутів цивільного та кримінального (матеріального і процесуального) права. Онтологічний метод як складова філософського підходу передбачає дослідження норм чинного законодавства та їх застосування у практиці органів, що ведуть кримінальний процес. Застосування антропологічного методу полягає у тому, що відповідні положення законодавства та правозастосовної практики розглядаються під кутом зору їх відповідності концепції прав людини.

Загально-науковий підхід виразився в урахуванні того, як специфіка абстрагування, індукції та дедукції, аналізу й синтезу, системного підходу, ідеалізації відобразилася в урахуванні предмета дослідження – феномену упущеної вигоди.

Нарешті, спеціально-науковий підхід проступив у використанні методів, специфічних

для юридичних досліджень, з поміж-яких метод порівняльного правознавства, догматичний, вивчення правозастосовної практики, правового прогнозування.

Вказані та інші методи в цьому дослідженні використовуються в взаємозв'язку, вони доповнюють один одного. Це дозволило різнобічно розглянути проблему упущеної вигоди та тягря її доказування, доцільності врахування її як ознаки складу кримінального правопорушення з позиції чинного законодавства.

Питання відшкодування упущеної вигоди (неодержаних доходів) в рамках кримінального провадження не обійдено увагою в юридичній літературі. Різним аспектам цієї проблеми присвячували свої праці як дослідники у сфері матеріального кримінального права, так й процесуалісти, зокрема, Н. О. Антонюк, П. С. Берзін, М. І. Гошовський, М. І. Демура, О. П. Кучинська, М. О. Мельничук, В. В. Навроцький, В. Т. Нор тощо. Втім, єдності думок з вказаного питання так і не досягнуто. Відповідна правозастосовна практика теж вкрай суперечлива. З огляду ж на те, що ключові міжнародні документи (як-от, резолюції Генеральної Асамблеї ООН, Римський статут Міжнародного кримінального суду, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод) вказують на необхідність всілякого врахування й обстоювання інтересів жертв злочинів та інших суспільно-небезпечних діянь (зокрема, надання їм з боку працівників правоохоронних органів максимальної допомоги та сприяння у відшкодуванні завданої шкоди), чіткий та однозначний підхід до розв'язання цієї дискусії має важливе та принципове значення.

Результати. На практиці при пред'явленні з'єднаного (цивільного) позову із вимогою про відшкодування упущеної вигоди, судді практично одностайні: цивільний позивач вправі ставити таку вимогу у кримінальному провадженні. Зазначимо, що наше твердження про майже 100% суддівську однозначність, про те, що вони пліч-о-пліч стоять «по один бік барикад» в обстоюванні такого підходу, аж ніяк не «підриває» той факт, що одні із них приймають рішення про задоволення позовів про відшкодування упущеної вигоди, інші ж –

навпаки, відмовляють у цьому. Адже у першому випадку судді вважають, що цивільний позивач самостійно довів підставність своїх вимог [1; 2], а в іншому – просто не спромігся це зробити [3; 4].

При цьому в обох ситуаціях просто таки настирливим рефреном звучить:

– посилання на ст. 22 ЦК України, із якої випливає, що особа, котрій завдано збитків (до яких належать як реальні збитки, так й упущена вигода) в результаті порушення її цивільного права, вправі розраховувати на їх відшкодування [5];

– вказівка на те, що упущена вигода є неотриманим запланованим та очікуваним прибутком, що його особа точно б отримала, якби не виникли незалежні від неї обставини (зокрема, якби не було вчинене протиправне діяння), та що така шкода має базуватися на документах, які беззастережно засвідчують реальну можливість отримання потерпілим грошей чи інших цінностей у разі, якби порушення не було б вчинене.

Наприкінці ж слідує грізне нагадування цивільному позивачу про:

– його обов'язок самостійно довести ту обставину, що неодержані доходи не є абстрактними, що вони дійсно могли б бути одержаними, якби інша сторона конфлікту не вчинила б протиправних дій;

– те, що у протилежному випадку йому годі й розраховувати на позитивне для нього рішення у вигляді задоволення позовних вимог.

Таке мало не тотальне правозастосовне однострумство видається ледь не ідилією. Певно, що мало хто заперечуватиме тезу, відповідно до якої єдність правозастосовної практики це, взагалі-то, добре. Проте за одним маленьким, але дуже важливим уточненням: це добре лише тоді, коли усі правозастосувачі ще й однаково *правильно* застосовують закон чи положення іншого акту. А от чи так воно є в описаних ситуаціях, ще слід розбиратися та з'ясувати.

З-поміж наведених вище рішень, такими, що явно вибиваються із загального ряду, є такі вкрай поодинокі та рідкісні, де констатується, що:

а) позаяк упущена вигода не впливає на кримінально-правову кваліфікацію скоєного,

то у судді немає іншого вибору, як залишити позовні вимоги без розгляду та роз'яснити цивільному позивачеві його право на звернення із ними в порядку цивільного судочинства в межах строків позовної давності [6];

б) упущена вигода у розглядуваній ситуації жодним чином не впливає на кваліфікацію, та й цивільний позивач не довів підставність своїх вимог, проте оскільки обвинувачений виявився порядним та свідомим – повністю визнав позов, упущену вигоду відшкодував, а цивільний позивач із таким визнанням та відшкодуванням цілком згоден, то й цивільний позов підлягає повному задоволенню (оскільки, як зазначається, «визнання позову не суперечить закону») [7].

Варто звернути особливу увагу на оці два останні варіанти. У них прийняття рішення про задоволення цивільного позову із вимогою про відшкодування упущеної вигоди ставиться у пряму залежність від з'ясування того, чи впливає така упущена вигода на кримінально-правову кваліфікацію скоєного, чи ні. Щоправда, у першому варіанті про це говориться гранично чітко та зрозуміло, суддя тут займає максимально принципову позицію, у другому ж суддівський підхід уже не настільки ясний та однозначний, але усе-одно можна зрозуміти, що така ідея в цілому там також поділяється й підтримується.

Переконані, що ті, хто, принаймні, замислюються над тісним та нерозривним зв'язком процедурного рішення й попереднього вирішення питання, що має суто матеріально-правовий характер, роблять це геть не даремно. Адже однією із обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні є, з-поміж іншого, й вид та розмір шкоди, завданої саме *кримінальним правопорушенням* – п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України (очевидним «промахом» у цьому приписі є залишення поза увагою того факту, що у кримінальному провадженні підлягає доказуванню ще й шкода, завдана *іншим суспільно небезпечним діянням* (суспільно-небезпечним діянням неосудного чи неповнолітнього, котрий не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність). Якщо такий вид шкоди

таки впливає на кримінально-правову кваліфікацію вчиненого (а далі це питання якраз і з'ясовуватиметься), то, логічно, що й відповідні позовні вимоги підлягають розгляду та вирішенню у рамках кримінального судочинства. У протилежному випадку це видається неможливим й недоцільним. Адже кримінальні процесуальні засоби не повинні задіюватися для вирішення того, що може бути розв'язане «силами» інших галузей права – інакше поділ права (та законодавства) на галузі позбавлений будь-якого сенсу.

Позитивна ж відповідь на поставлене питання, як видається, неухильно тягне за собою й висновок про те, що тягар доказування відповідних фактів та обставин лежить саме на працівниках правоохоронних органів. А тому перекладати його на плечі учасників кримінального судочинства, що у ньому обстоюють свої приватні інтереси, не можна (про це теж детальніше згодом).

Отож, з приводу того, чи впливає упущена вигода на кримінально-правову кваліфікацію скоєного та який вплив, це, своєю чергою, має на вирішення питання про тягар доказування у кримінальному судочинстві, і в літературі, і на практиці, склалися такі основні позиції:

1) прибічники однієї з них вказують на те, що упущена вигода впливає на кваліфікацію скоєного, але тягар доказування лежить на кредиторі – обвинуваченому, при цьому як аргумент посилаються на положення ч. 2 та 3 ст. 22, ч. 1 ст. 1166 ЦК України [8; 9];

2) близьким до вищенаведеного є аналогічний підхід про покладення обов'язку доказування такої шкоди на цивільного позивача (доводи є аналогічними вищенаведеним), при цьому їх автори утримуються, або, принаймні, прямо не висловлюють свою думку щодо впливу упущеної вигоди на кваліфікацію кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) [10, с. 196; 11, с. 310, 312];

3) прихильники іншої точки зору впевнено стверджують, що при вчиненні окремих діянь (а це стосується деяких «службових» злочинів та злочинів у сфері господарської діяльності) упущена вигода таки має бути врахована при

кримінально-правовій кваліфікації. А, відтак, логічним, на їх думку, видається те, що й постраждалі від таких діянь вправі розраховувати на відшкодування цієї шкоди у кримінальному процесі на загальних підставах (зокрема, й очікувати на відповідну допомогу та сприяння у доказуванні з боку працівників правоохоронних органів) [12, с. 59–61];

4) їх противники не мають сумніву у протилежному: вони свято переконані в тому, що упущена вигода на кримінально-правову кваліфікацію та інші питання кримінально-правового характеру точно не впливає, що така шкода є наслідком не кримінального правопорушення, а має цивільно-правовий чи господарсько-правовий характер. А тому їх дивує: чому ж це раптом органи, які ведуть кримінальний процес, повинні докладати зусиль для доведення обставин, що не мають жодного кримінально-правового значення? Водночас вони вважають прийнятною та допустимою ситуацію, за якої цивільний позивач повністю бере на свої плечі тягар доказування факту заподіяння такої шкоди, її розміру, вини порушника та інших обставин [13; 14, с. 74];

5) є й п'ята група дослідників – найбільш категоричних (до яких себе відносить себе і авторка цієї статті), котрі, з одного боку, цілком згодні із представниками щойно наведеної точки зору (відповідно до якої упущена вигода при кримінально-правовій кваліфікації враховуватися не може і не повинна) та які, водночас, не згодні «мириться» із запропонованим проміжним варіантом доведення у рамках кримінального судочинства такої шкоди навіть тоді, коли сам цивільний позивач повністю береться за це, або ж тоді, коли особа, що має нести відповідальність у зв'язку із заявленим цивільним позовом, реалізує своє право на визнання позовних вимог.

У науці голосливо стверджувати про правильність або хибність будь-якої точки зору не прийнято. А тому потрібно проаналізувати аргументи кожної із сторін дискусії. Зокрема, для оцінки погляду, згідно з яким упущена вигода є наслідком кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), слід зважити відповідні правозастосовні рішення,

доводи як тих, хто підтримує таку теоретичну позицію, так і тих, хто їм опонує, а також висловити власні аргументи з цього приводу.

Отже, загальновідомим є положення про дві форми, у яких можливе заподіяння майнової / матеріальної шкоди:

а) зменшення вартості майна, що уже наявне в постраждалого. Через це фізична або юридична особа, держава, «біднішають» на суму завданої шкоди. Цю шкоду прийнято називати реальною чи прямо дійсною шкодою;

б) неотримання доходів, що їх постраждалий від кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) одержав би, якби це порушення не було вчинене. У такому разі маса наявного у нього майна не зростає, а він – не збагачується. Така шкода іменується упущеною чи втраченою вигодою або ж неотриманими (неодержаними) доходами.

Ніколи й ніким не піддавалося сумніву та не заперечувалося те, що першу із вказаних форм заподіяння матеріальної шкоди потрібно враховувати як наслідки кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння). Питання ж про врахування як таких наслідків неотриманих доходів, вирішується куди складніше. Єдиної узгодженої позиції стосовно того, чи треба упущену вигоду враховувати як наслідки кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), у науці кримінального права так і не склалося.

Певно, першим «серйозним» рішенням на рівні Верховного суду (далі – ВС), яке більш-менш поклато край масовим дискусіям (остаточно вони не припинилися й досі) про те, чи впливає упущена вигода на кваліфікацію службових злочинів, стала постанова Судової палати у кримінальних справах ВС у постанові від 27 жовтня 2016 р. у справі № 5-99ксл6 [15] (справа харківських міліціонерів Д., М., С., Ф., обвинувачених, зокрема, за нерестрацію виявленого злочину та непритягнення до кримінальної відповідальності особи, затриманої за придбання наркотичних засобів). У постанові сформульована правова позиція, відповідно до якої має бути чітко встановлено і доведено, що саме вчинення того чи іншого службового злочину стало причиною відповідних

наслідків. Обчислення їх розміру також має бути належним чином підтверджено (у т. ч. цивільним позовом, як підтвердження факту та розміру *реальної майнової шкоди* (виділено мною – В. Н.) та не викликати сумніву. Слід зауважити, що в аналізованій постанові ВС акцентується увага на необхідності врахування уже завданої, реальної шкоди, а не можливого доходу. На цю правову позицію ВС неодноразово посилалася вища судова інстанція та інші суди України при розгляді кримінальних проваджень про зловживання владою або службовим становищем.

У виданнях, що були опубліковані до формування позиції ВС у щойно згадуваній справі № 5-99ксл6, стосовно злочинів у сфері господарської діяльності неодноразово вказувалося на те, що ці наслідки включають і пряму дійсну шкоду, і упущену вигоду. Так, про те, що ця шкода охоплює й неотримані доходи, вели мову стосовно таких злочинів як: а) протидія незаконній господарській діяльності (ст. 206 КК України), б) посягання, пов'язаних із банкрутством (ст.ст. 218-1 – 219 КК України), в) шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України), г) незаконне використання знаку для товарів та послуг (ст. 229 КК України), д) дій, спрямованих щодо комерційної чи банківської таємниці (ст.ст. 231, 232 КК України).

На врахуванні упущеної вигоди як наслідку злочину орієнтувалася й правозастосовна практика. Так, у постанові Пленуму Верховного суду України (далі – ВСУ) від 16.12.2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» (абз. 4 п. 6) вказувалося, що вирішуючи питання про те, чи є істотною заподіяна шкода, слід враховувати неотриманий дохід [16]. У постанові Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25.04.2003 р. № 3 [17] це питання прямо не розкрито. Проте у п. 26 роз'яснювалося, що матеріальна шкода може бути, зокрема, завдана шляхом використання дотацій, субвенцій, субсидій або кредитів не за їхнім цільовим призначенням, непо-

вернення отриманого кредиту або несплати по них відсотків, ухилення від сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів – отже, до такої шкоди відносили й доходи, що їх міг отримати постраждалий.

Існують непоодинокі кримінальні провадження, які розпочиналися у зв'язку з тим, що констатувалися можливі втрати від неправильної господарської чи службової діяльності. Хоча відповідні правозастосовні рішення переважно приймалися в минулі роки, до опублікування правової позиції ВСУ, сформульовані у справі № 5-99кц16, проте й зараз їх можна знайти без якихось особливих складнощів та проблем [18; 19].

Водночас, доводи прибічників точки зору, відповідно до якої наслідками кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) є й неодержані доходи, можуть бути спростовані. І, навпаки, аргументи, згідно з яких майновою шкодою є тільки пряма дійсна шкода, є переконливими та такими, що заслуговують на увагу.

Передовсім доцільно критично оцінити доводи, на які спираються прихильники віднесення упущеної вигоди до складу матеріальної (майнової) шкоди:

1) головний аргумент, згідно з якого неодержані доходи мають бути враховані як вид наслідків кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), повторюється усіма прибічниками такої позиції. Вони, головним чином, покликаються на цивільно-правове поняття шкоди [20, с. 104–108; 21, с. 571–580; 22; 23; 24, с. 89–90; 25]. За поширеним у цивілістичній літературі підходом (ст. 22 ЦК України [5]), грошовий (вартісний) вираз майнової шкоди – це втрати, що їх особа зазнала у зв'язку із пошкодженням чи знищенням речі, витрати, які особа зробила / повинна зробити задля відновлення свого порушеного права (реальні збитки), а також доходи, що їх можна було б реально одержати за звичних обставин, якби це право не порушили (упущена вигода);

2) також висловлюється твердження про те, що із тексту КК України буцімто випливає, що «під збитками законодавець розуміє і реальну шкоду, і упущену вигоду» [20, с. 106]. Дій-

сності воно геть не відповідає. У жодній статті вітчизняного КК не вказується, що як наслідки кримінального правопорушення можна враховувати неодержані доходи – те, чого не існує на момент його вчинення;

3) Окрім того, вказується й наступне: «коли законодавець вважає, що під час кваліфікації діяння потрібно враховувати лише реальну шкоду, на це є вказівка у відповідній статті КК (наприклад, ст. 270 КК України)». Така теза теж іде врозрід із тим, про що говориться у тексті цього Кодексу:

а) адже у ч. 2 ст. 270 КК сказано про діяння, що завдало «майнову шкоду у великому розмірі», а у ч. 3 ст. 270 цього ж Кодексу – про те, що спричинило «майнову шкоду в особливо великому розмірі. А у примітці до цієї статті використано поняття «прямі збитки» (а не, як вказується у вищезгаданій цитаті, «реальна шкода» або «реальні збитки» (про що йдеться у п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України));

б) термін «реальні збитки» свого часу використовувався законодавцем лише у примітці 3 до ст. 289 КК – цей, більш вдалий з погляду прихильників критикованої позиції, приклад чомусь не наводився. Зараз же примітка 3 до ст. 289 КК України виключена на підставі Закону України № 275-ІХ від 3 вересня 2020 р., що зайвий раз підтверджує недоречність апеляції до тексту КК України у намаганні обґрунтувати позицію про те, що неодержані доходи можуть враховуватися як наслідки кримінального правопорушення;

в) у деяких статтях КК України (наприклад, у п. 2 ч. 1 ст. 66, ст. 46, 45 цього Кодексу) поняття «збитки» та «шкода», навпаки, різняться;

г) у КК України поняття «збитки» вжито і в тих статтях, де безсумнівно та однозначно йдеться тільки про пряму дійсну шкоду. Так, відсутні правозастосовні рішення чи теоретичні підходи, згідно з якими при визначенні того, чи є, до прикладу, значною шкода, завдана крадіжкою (примітка 2 до ст. 185 цього Кодексу) враховувалися б неотримані потерпілим доходи;

г) вживання у деяких статтях КК термінів «реальні збитки» (раніше – у ст. 289 КК України) чи «прямі збитки» (ст. 265 та 270 цього Кодексу) можна пояснити намаганням правотворця

звернути увагу на потребу врахування тільки найближчих наслідків протиправного діяння. Це, водночас, не дає підстав для тверджень, що у тих статтях КК, в яких відсутні відповідні уточнення, до збитків потрібно відносити також упущену вигоду;

д) термін «майнові збитки» (п. 4 ч. 2 ст. 105 КК України), «матеріальні збитки» (наприклад, минулі редакції до ст. 361 КК України) використовується законодавцем для вказівки на матеріальний зміст завданої шкоди, звернення уваги на те, що шкода може бути й іншого характеру – організаційною, моральною тощо. Водночас термін «збитки», вжитий у низці статей КК сам по собі аж ніяк не означає, що ним охоплюються й упущена вигода.

4) також як аргумент на користь такої позиції вказується на те, що на кредиторів лежить обов'язок доказування розміру і прямої дійсної шкоди, й неотриманих доходів [20, с. 107]. Тяжко зрозуміти: як це доводить тезу, згідно з якою упущену вигоду слід враховувати як наслідок злочину, чому це працівники органів, що ведуть кримінальний процес, зобов'язані доводити те, що (з огляду на викладене у ст. 623 ЦК України) мав би робити кредитор самостійно? Зроблене посилання на вказаний нормативний акт стосується відносин приватно-правового (цивільного) характеру, де діє положення про повне відшкодування завданих збитків. Водночас воно на кримінально-правові (публічні) відносини не поширюється. Одержання доходу певним кредитором – це його приватний інтерес, що його цілком може бути обстоювано у рамках цивільно-правових відносин. Водночас перед кримінальним правом постають куди вужчі завдання охорони публічного інтересу від кримінальних правопорушень (та інших суспільно небезпечних діянь);

5) для обґрунтування своєї позиції (що неотдержані доходи є видом злочинного наслідку) посилаються й на припис ч. 3 ст. 226 ГК України [26], де, начебто, йдеться про те, що якщо інша сторона вчасно попередила кредитора про неможливість виконання зобов'язання, то останній втрачає право на відшкодування збитків. З цього робиться висновок, що у такому випадку мають бути вра-

ховані заходи, вжиті кредитором задля унеможливлення настання збитків [20, с. 107]. Передусім, варто зауважити, що при цьому неточно відтворюється зміст законодавчої норми. Адже там мова йде не просто про боржника та кредитора, а про сторін господарського зобов'язання. Окрім того, там сказано не про розмір відшкодування упущеної вигоди, а про цілковиту відмову у задоволенні відповідної вимоги. У цій нормі передбачено не врахування заходів, до яких вдається кредитор, щоб попередити збитки, а, точніше, про абсолютну втрату права на відшкодування тоді, коли особу належно та завчасно було повідомлено про те, аби вона своїми діями запобігла виникненню для неї збитків, проте цього так і не зробила. Тобто, ГК України категоричний: у ньому передбачено не більше або менше відшкодування з огляду на поведінку кредитора, а цілковиту відмову в такому відшкодуванні за умови неналежної активності «потерпілого». Як справедливо зазначає В. О. Навроцький, згадувана норма ГК України, навпаки, підтверджує протилежну позицію, згідно з якою навіть у господарсько-правових й цивільно-правових відносинах неотдержані доходи відшкодовуються із певними застереженнями [27, с. 312]. При такій інтерпретації, – продовжує В. О. Навроцький, – залишаються поза увагою суттєві відмінності господарсько-правових та цивільно-правових відносин (особливо договірних) з одного боку, та відносин, котрі виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, – з іншого. Бо якщо у перших від боржника можна очікувати того, що він належно повідомить кредитора про неможливість виконання зобов'язання, а уже потім залежно від відсутності чи наявності цього попередження – треба визначати і розмір завданих збитків, що мають бути відшкодовані через невиконання зобов'язання, то у відносинах кримінально-правових це просто неможливо припустити. Адже, по суті, це буде ні що інше, як покладення на порушника зобов'язання рапортувати про вчинене ним же ж кримінальне правопорушення та завдану шкоду потерпілого, аби той, у свою чергу, вжив заходів для відвернення можливих для нього у майбутньому

наслідків (принаймні, неодержаних доходів), що у разі неповідомлення (слідуючи з логіки того, про що говорить Н. О. Антонюк), мало б погіршувати правове становище винного. Водночас, КК України оцінює з'явлення із зізнанням як обставину, що пом'якшує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 66 цього Кодексу), проте ніколи не надавав протилежного значення неповідомленню про кримінальне правопорушення.

Отже, вищенаведене спростовує аргументи тих, котрі виступають за врахування як наслідків кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) упущеної вигоди.

При визначенні змісту та форми злочинних наслідків слід виходити із аксіоматичного положення, згідно з яким злочинний наслідок – це зміни в об'єкті посягання. Тому як наслідок кримінального правопорушення можна враховувати лише шкоду, яка лежить у площині об'єкта, полягає у негативних змінах об'єкту конкретного кримінального правопорушення, а не іншим соціальним цінностям, які є об'єктами інших посягань або знаходяться поза межами кримінально-правової охорони.

Чи не найбільш очевидною ілюстрацією наведеної тези є невіднесення до значної шкоди потерпілому від злочинів проти власності (наслідок злочинів, передбачених ч. 3 ст. 185, ч. 3 ст. 186, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 190 КК України) будь-яких, навіть найглибших моральних страждань, спричинених, наприклад, викраденням унікальної фотографії.

Упущена вигода в існуючій законодавчій регламентації є наслідком неналежного виконання господарсько-правового чи цивільно-правового зобов'язання. За їх невиконання у чинному законодавстві передбачено відповідну відповідальність – господарсько-правову чи цивільно-правову.

Окрім того, аргументованим видається твердження В. О. Навроцького, згідно з яких наслідки, котрі, з одного боку, полягають у реальній шкоді, а з іншого – мають форму неотриманих доходів, різняться за суспільною небезпекою. Безсумнівно, що при однакових розмірах, реальна шкода є куди більш небезпечною, ніж втрачена вигода. А тому не слід виходити із

однакових кількісних критеріїв при визначенні розміру шкоди, що достатня для притягнення до кримінальної відповідальності. В. О. Навроцький нагадує, що О. Я. Светлов – один із adeptів визнання злочинними наслідками втраченої вигоди – прямо про це говорив, причому запропоновані останнім критерії стосовно реальної (прямої дійсної) шкоди та упущеної вигоди відрізнялися аж втричі. Водночас, у вітчизняному КК тоді, коли там названо вартісні критерії шкоди (у багатьох примітках до статей Особливої частини цього Кодексу) не диференційовано їх з огляду на форму заподіяння шкоди. А це було б необхідним, якби законодавець сам був би переконаним у тому, що наслідки, завдані кримінальним правопорушенням (чи іншим суспільно небезпечним діянням), полягають і у прямій дійсній шкоді, і в упущеній вигоді. У новітній юридичній літературі прибічники визнання упущеної вигоди одним із наслідків кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) теж зовсім не зосереджуються на питанні про те, у чому повинна полягати її відмінність за розмірами від прямої дійсної шкоди. У зв'язку з цим В. О. Навроцький задає риторичне запитання: а чи не обумовлено це тим, що у такому разі виявляється погрішності такого підходу? [27, с. 314].

Отже, вищенаведене вказує на непереконливість аргументів дослідників, котрі виступають за врахування як наслідків кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) неодержаних доходів. При цьому можна навести ще й додаткові міркування на користь протилежного підходу, відповідно до якого майнова / матеріальна шкода від такого діяння – це тільки пряма дійсна шкода. Передусім, неодержані доходи є можливим, потенційним, а не реальним результатом суспільно небезпечного діяння. Водночас наслідок кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) – це шкода, що уже заподіяна, це те, що вже настало – це те, що вже настало, шкода, яка вже заподіяна. У літературі віддавна зазначалося, що зарахування до структури майнового збитку упущеної вигоди створює, по суті, фікцію щодо можливості злочинного

впливу на матеріальні цінності, які ще реально не існують. Тоді ж, коли законотворець вважає за доцільне передбачити відповідальність не тільки за фактично завдані наслідки, а й за створення небезпеки їх настання, у диспозиціях статей Особливої частини КК України ним використовуються терміни: «створило небезпеку», «могло заподіяти» тощо. Та й створення небезпеки відображає реальні, такі, що фактично настали, зміни в оточуючому світі, створення обстановки, яка загрожує привести до реалізації загрози.

Варто наголосити й на тому, що наявність настання шкоди у виді вигляді неодержаних доходів, розмір цього неодержаного зазвичай залежить не від поведінки фактично винного, а, передусім, від заходів вжитих (чи не вжитих постраждалим, діяльності органів, що ведуть кримінальний процес, та інших факторів. Це прямо передбачено цивільним та господарським законодавством, про що вже йшлося вище. Якщо припустити, що неодержаний дохід повинен враховуватися як злочинний наслідок (наприклад, істотна шкода щодо ч. 1 ст. 364 КК України, тяжкі наслідки щодо ч. 2 цієї ж статті), то величина (розмір, грошовий вираз) наслідку прямо залежить від того, наскільки своєчасно правоохоронні органи виявили зловживання та швидко присікли правопорушення. Разом із тим очевидно, що розмір наслідків, завданих кримінальним правопорушенням (чи іншим суспільно небезпечним діянням), не повинен бути обумовлений недоліками у роботі органів держави, які повинні розкривати та розслідувати такі діяння. Окрім того, не існує якихось однозначних підходів до визначення того, що дохід, не одержаний протягом якого часу, має братися до уваги при визначенні розмірів відповідних наслідків.

В одних випадках його обмежують періодом від вчинення діяння до спливу строку позовної давності, в інших – до виявлення відповідного факту правоохоронними органами, ще в інших – до початку кримінального провадження й т.д. А залежно від часу неотримання доходу залежить і їх розмір, що, у свою чергу, прямо впливає на встановлення ознаки складу кримінального правопорушення.

В. О. Навроцький для ілюстрації відповідного твердження наводить наступний приклад із своєї практики як показовий. Свого часу головою однієї із селищних рад не було вжито заходів для переукладення договору оренди нежитлового приміщення. Це призвело до того, що орендар без оплати та без договору продовжив ним користуватися. В ході прокурорської перевірки, кілька років потому це було з'ясовано, і винного притягнули до кримінальної відповідальності. При цьому йому інкримінували наслідки неотриманих доходів. Вони були визначені як розмір попередньо встановленої орендної плати за час від спливу дії цього договору оренди до дня пред'явлення обвинувачення.

На що сторона захисту резонно запитувала (логічної, адекватної відповіді на такі питання не було отримано) таке:

– на чому ґрунтується припущення, що орендна плата (з огляду на знос приміщення) мала б зберігатися у попередньому розмірі?

– чому прокуратура переконана, що у цьому населеному пункту виявився б хтось бажуючий взяти таке приміщення в оренду й сплачувати за нього хоча б якісь кошти (кажучи іншими словами, що ті доходи могли хоча б гіпотетично бути одержані)?

– якщо б перевірка була проведена прокуратурою раніше, то чи не призвело б це до того, що вигода не була б узагалі втрачена, або ж, принаймні, розмір неотриманих доходів був би незрівнянно меншим?

– чому розмір упущеної вигоди повинен включати ще й період затягування слідства (у тому провадженні слідство тривало приблизно півтора роки), чому особа повинна, по суті, відповідати за неналежну роботу прокуратури? [28, с. 63].

Свого часу М. І. Гошовський та О. П. Кучинська – прибічники відшкодування упущеної вигоди у кримінальному провадженні - зазначали, що реальна реалізація можливості вирішення у кримінальному процесі цивільних позовів з вимогою відшкодування упущеної вигоди залежить, передусім, від судової практики та посилалися при цьому на випадки позитивного вирішення таких вимог. Так,

вони згадували при цьому один із вироків Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області, яким було засуджено гр-ку К. за самовільне захоплення земельної ділянки гр-на С. Вказаним вирокі суд одночасно задовольнив цивільний позов про стягнення на користь останнього із засудженого майнової шкоди, що становила вартість неoderжаного врожаю [29, с. 28–29]. Передусім, слід звернути увагу на те, що можливість здійснення будь-якого права залежить (чи, принаймні, повинна залежати), звичайно ж, не від наявності або навпаки, відсутності відповідної судової практики, як на це вказують згадувані науковці, а від того, чи передбачена така можливість законом. По-друге, потрібно проаналізувати, чи ґрунтувався на законі такий вирок; якими міркуваннями керувався суд, визначивши, конкретну суму упущеної вигоди. А приймаючи це рішення, суд виходив з того, яку продукцію вирощував С. та які доходи від подібної діяльності він міг би отримати, реалізувавши її. Однак припустімо, що на той час, коли відбулося самовільне зайняття земельної ділянки, потерпілий вирощував не картоплю та моркву, як зазвичай, а, наприклад, тропічні фрукти в теплицях, розводив би хутрових тварин, чи займався будь-якою іншою діяльністю, яка приносила б йому незрівнянно більший прибуток, аніж зазвичай. Відповідно, й сума неoderжаних ним прибутків була б більшою. Але в такому разі виходить, що розмір шкоди у вигляді упущеної вигоди залежатиме не від поведінки винної особи, а від заходів, яких вжив (чи не вжив) потерпілий.

Вочевидь, при цьому підході особа, котра заподіяла такого роду шкоду, нестиме кримінальну відповідальність з огляду й на чужу поведінку та недогляд, а за тільки за власну вину. А тому притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, що призвели до неoderжання доходу, суперечить принципам індивідуальної (персональної, особистої) та винної відповідальності, що визнаються у кримінальному праві беззаперечно.

Усі злочини, з проводу яких ведуться / велися дискусії про те, чи є їх наслідком (а це діяння, передбачені ст. 364, 206, 218¹, 219,

222, 229, 231 та 232 КК України) – ті, ознакою складу яких є наявність умислу (у всіх вказаних випадках – прямого умислу (а деколи має ще й бути встановлено відповідну мету), окрім діяння, передбаченого ст. 229 КК України, що може бути вчинено і з прямим, і з непрямым умислом. Отже, при їх вчиненні мають бути встановлені ознаки умислу, вказані у ст. 24 КК України. Як при прямому, так і при непрямому умислі, потрібне відповідне ставлення до суспільно-небезпечних наслідків, вказаних у диспозиції відповідної статті. Слід звернути увагу, що ознакою умислу є передбачення особою *настання наслідків*, а не *можливості настання наслідків* (як це має щодо неoberежності у виді самовпевненості). Тобто, це означає, що особа точно, достовірно знає, що наслідки настануть, кому та яка шкода буде заподіяна вчиненим діянням. У той же час, упущена вигода – це доходи можливі (ймовірні, потенційні, очікувані, бажані), які лише можуть бути отримані за певних умов, що не є неминучими. Тому неможливо встановити відповідно до положень ст. 24 КК України умисел щодо упущеної вигоди – тієї обставини, якої не існувало (чи, принаймні, наявність якої не доведена) на момент вчинення інкримінованих діянь. Умисел встановлюється щодо реальних фактів, а не щодо припущень про їх можливість, у тому числі й можливість одержання доходу. Упущена вигода у разі вчинення умисного кримінального правопорушення навряд чи може бути для винного результатом, настання якого він намагався добитися.

Викладене вище дає підстави для констатації того, що розмір неoderжаного доходу (як й сам факт його отримання), ґрунтується на здогадці, що такий дохід буде отримано. Водночас, принципова позиція вищих судових органів та теорії зводиться до того, що в основу обвинувачення мають бути покладені достовірні факти, що воно на припущеннях базуватися не може [30, с. 165–183; 31, с. 9].

Висновки. Із викладених вище проміжних висновків випливає один загальний (генеральний): упущена вигода не може бути врахована при визначенні розміру завданої шкоди як наслідок кримінального правопорушення (чи

іншого суспільно небезпечного діяння). До речі, вказаний підхід цілком та повністю підтримують й розробники нового Проекту КК 2019–2026 років. Адже у загальному глосарії поняття такої шкоди (щоправда, там воно викладене «навпаки»: не як «майнова шкода», а як «шкода майнова») сформульоване так: «шкода майнова: а) майнові втрати, яких особа, держава чи територіальна громада зазнала внаслідок вчинення щодо неї кримінального правопорушення; б) майнові витрати, які особа, держава чи територіальна громада зробила чи мусить зробити для відновлення свого речового права або права інтелектуальної власності, порушеного кримінальним правопорушенням» (п. 66 ч. 2 ст. 1.1.1. Проекту) [32].

Отож, якщо упущена вигода не є шкодою, завданою кримінальним правопорушенням (чи іншим суспільно небезпечним діянням), а відтак, і не є обставиною, згаданою у ст. 91 КПК України, то й працівники правоохоронних органів не зобов'язані доводити відповідну обставину. Вона не повинна встановлюватися у кримінальному процесі навіть тоді, коли ци-

вільний позивач готовий повністю брати тягар доказування упущеної вигоди на себе. Адже у будь-якому разі для встановлення того, що була завдана така шкода, доведеться витратити: а) певний час (а оскільки складність доведення факту та розміру неодержаних доходів, як правило, перевершує складність доведення того, що постраждалому було завдано пряму дійсну шкоду, то й часу на це потрібно затратити більше) і самого судді та прокурора, і допоміжних учасників кримінального судочинства, б) матеріальні ресурси (зокрема, на зарплату професійним учасникам кримінального процесу, освітлення та опалення приміщень, де відбувається судовий розгляд, фіксацію процесу технічними засобами тощо), які могли б бути використані раціонально – для розслідування інших кримінальних проваджень чи встановлення обставин цього ж самого провадження, але тих, що входять до предмету доказування. Відшкодування упущеної вигоди в рамках цивільного судочинства – цілком допустиме та прийнятне, у кримінальному ж провадженні це – прояв процесуального марнотратства.

Список використаних джерел:

1. Ухвала Полтавського апеляційного суду від 14.05.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119172376> (дата звернення: 27.01.2026).
2. Вирок Обухівського районного суду Київської області від 19.04.2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110319574> (дата звернення: 27.01.2026).
3. Вирок Старокостянтинівського районного суду від 18.03.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117699744> (дата звернення: 27.01.2026).
4. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 13.02.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116944394> (дата звернення: 27.01.2026).
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 27.01.2026).
6. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 29 січня 2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71886368> (дата звернення: 27.01.2026).
7. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 18.10.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77199745> (дата звернення: 27.01.2026).
8. Окрема думка судді Касаційного кримінального суду Верховного суду А. Буценка до постанови Верховного Суду від 27.09.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100993127> (дата звернення: 27.01.2026).
9. Морозов Є. Упущена вигода: тягар доказування і склад правопорушення. URL: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/upushhena-vygoda-sklad-pravoporushennya-ta-tyagar-dokazuvannya> (дата звернення: 27.01.2026).
10. Кримінальний процес : підручник / за ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одісей, 2013. 1104 с.
12. Бортник О. Г. Укладення мирової угоди та відмова від позову в кримінальному судочинстві. *Право і безпека*. 2004. № 3. С. 58–62.

13. Окрема думка судді Касаційного кримінального суду Верховного суду О. Яновської до постанови Верховного Суду від 27.09.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109399> (дата звернення: 27.01.2026).
14. Навроцький В. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
15. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27.10.2016 р. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/62692636> (дата звернення: 27.01.2026).
16. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму Верховного суду України від 16.12.2003 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text> (дата звернення: 27.01.2026).
17. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності : Постанова Пленуму Верховного суду України від 25.04.2003 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03#Text> (дата звернення: 27.01.2026).
18. Вирок Вищого Антикорупційного суду від 01.03.2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109314712> (дата звернення: 27.01.2026).
19. Постанова Верховного суду України від 26.08.2021 р. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/99297934?_ga=2.12513207.2088906791.1727499887-761435664.1671602686#_gl=1*12acb0b*_gcl_au*MzYxMDU2MTM4LjE3MjU0NDgwNDU (дата звернення: 27.01.2026).
20. Антонюк Н. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою. Львів : ПАІС, 2008. 216 с.
21. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія. Київ : Дакор, 2009. 736 с.
22. Демчук П. Чи можна «наздогнати» упущену вигоду кримінальним провадженням. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/19/702366/> (дата звернення: 27.01.2026).
23. Баконіна О. Відшкодування упущено вигоди у кримінальному провадженні: ВС вказав, які докази необхідно надати. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/206547_vdshkoduvannya-upushcheno-vigodi-u-krimnalnomu-provadzhenn-vs-vkazav-yak-dokazi-neobkhdno-nadati (дата звернення: 27.01.2026).
24. Демура М. І. Щодо відшкодування неодержаних доходів (упущеної вигоди) у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матер. Всеукр. наук.-пркт. конфер. (21 квітня 2017 р., м. Одеса). Одеса, 2017. С. 88–91.
25. Демчук П. Чому суди розглядають справи про упущену вигоду в рамках кримінальних проваджень? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/19/702366/> (дата звернення: 27.01.2026).
26. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 27.01.2026).
27. Навроцький В. О. Наскрізнi кримінально-правові поняття : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
28. Навроцький В. О. Про можливість врахування неодержаних доходів як наслідків злочинів у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності* : матеріали наук.-практ. конф (5–6 жовтня 2005 р., Харків). Харків : ТОВ «Кроссруд», 2006. С. 61–64.
29. Гошовський М. І., Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 192 с.
30. Навроцька В. В. Взаємозв'язки й колізії кримінального процесуального та кримінального законодавства України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2025. 491 с.
31. Навроцька В. В. Взаємозв'язки й колізії кримінального процесуального та кримінального законодавства України : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2025. 36 с.
32. Проєкт КК України URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/01/21/kontrolnyj-proyekt-kk-19-12-2025.pdf> (дата звернення: 27.01.2026).

References:

1. Ukhvala Poltavs'koho apelyatsiynoho sudu vid 14.05.2024 r. [Resolution of the Poltava Court of Appeal dated 14.05.2024]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119172376> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
2. Vyrok Obukhivs'koho rayonnoho sudu Kyuyivs'koyi oblasti vid 19.04.2023 r. [Verdict of the Obukhiv District Court of Kyiv Region dated April 19, 2023]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110319574> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

3. Vyrok Starokostyantynivsk'oho rayonnoho sudu vid 18.03.2024 r. [Verdict of the Starokostyantynivskiy District Court dated March 18, 2024]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117699744> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
4. Vyrok Pervomays'koho mis'krayonnoho sudu Mykolayivsk'oyi oblasti vid 13.02.2024 r. [Verdict of the Pervomaiskiy City District Court of Mykolaiv Region dated February 13, 2024]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116944394> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
5. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 16.01.2003 r. № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
6. Vyrok Ordzhonikidzevsk'oho rayonnoho sudu m. Mariupolya Donets'koyi oblasti vid 29 sichnya 2018 r. [Verdict of the Ordzhonikidzevskiy District Court of Mariupol, Donetsk region, dated January 29, 2018]. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71886368> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
7. Vyrok Saksahansk'oho rayonnoho sudu m. Kryvoho Rohu Dnipropetrovsk'oyi oblasti vid 18.10.2018 r. [Verdict of the Saksahanskiy District Court of Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, dated October 18, 2018]. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77199745> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
8. Okrema dumka suddi Kasatsiynoho kryminal'noho sudu Verkhovnoho sudu A. Bushchenka do postanovy Verkhovnoho Sudu vid 27.09.2021 r. [Separate opinion of the judge of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court A. Bushchenko to the resolution of the Supreme Court of September 27, 2021]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100993127> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
9. Morozov, Ye. (2024) Upushchena vyhoda: tyahar dokazuvannya i sklad pravoporushennya. Retrieved from: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/upushchena-vygoda-sklad-pravoporushennya-ta-tyagar-dokazuvannya> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
10. Kryminal'nyy protses: pidruchnyk [Criminal process: textbook] (2018) / za red. O. V. Kaplinoyi, O. H. Shylo. Kharkiv : Pravo. 584 s. [in Ukrainian].
11. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: Naukovo-praktychnyy komentar (2013). [Criminal Procedure Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary] / vidp. red.: S. V. Kivalov, S. M. Mishchenko, V. Yu. Zakharchenko. Kharkiv : Odisey. 1104 s. [in Ukrainian].
12. Bortnyk, O. H. (2004). Ukladennya myrovoyi uhody ta vidmova vid pozovu v kryminal'nomu sudochynstvi [Conclusion of a settlement agreement and waiver of a claim in criminal proceedings]. *Pravo i bezpeka*. 3, 58–62. [in Ukrainian].
13. Okrema dumka suddi Kasatsiynoho kryminal'noho sudu Verkhovnoho sudu O. Yanovsk'oyi do postanovy Verkhovnoho Sudu vid 27.09.2021 r. [Separate opinion of the judge of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court A. Bushchenko to the resolution of the Supreme Court of September 27, 2021]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109399> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
14. Navrots'kyi, V. (2019). Koruptsiyni skhemy: yikh kryminal'no-pravova kvalifikatsiya i dosudove rozsliduvannya [Corruption schemes: their criminal legal qualification and pre-trial investigation]. Kyiv : Moskalenko O. M. 464 s. [in Ukrainian].
15. Postanova Sudovoyi palaty u kryminal'nykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 27.10.2016 r. [Resolution of the Judicial Chamber in Criminal Cases of the Supreme Court of Ukraine dated October 27, 2016]. Retrieved from: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/62692636> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
16. Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevshchennya vlady abo sluzhbovykh povnovazhen': Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrayiny [On judicial practice in cases of abuse of power or official authority: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine] vid 16.12.2003 r. № 15. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
17. Pro praktyku zastosuvannya sudamy zakonodavstva pro vidpovidal'nist' za okremi zlochyny u sferi hospodars'koyi diyal'nosti: Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrayiny [On the practice of applying legislation by courts on liability for certain crimes in the sphere of economic activity: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine] vid 25.04.2003 r. № 3. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03#Text> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
18. Vyrok Vyshchoho Antykoruptsiynoho sudu vid 01.03.2023 r. [Verdict of the Supreme Anti-Corruption Court dated 01.03.2023]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109314712> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
19. Postanova Verkhovnoho sudu Ukrayiny vid 26.08.2021 r. [Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated 08/26/2021]. Retrieved from: https://verdictum.ligazakon.net/document/99297934?_ga=2.12513207.2088906791.1727499887-761435664.1671602686#_gl=1*12acb0b*_gcl_au*MzYxMDU2MTM4LjE3MjU0NDgwNDU (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

20. Antonyuk, N. (2008). Kryminal'na vidpovidal'nist' za zapodiyannya maynovoyi shkody shlyakhom obmanu abo zlovzhyvannya doviroyu [Criminal liability for causing property damage through fraud or breach of trust]. L'viv : PAIS, 216 s. [in Ukrainian].

21. Berzin, P. S. (2009). Zlochynni naslidky: ponyattya, osnovni riznovydy, kryminal'no-pravove znachennya : monohrafiya [Criminal consequences: concept, main types, criminal-legal significance : monograph]. Kyiv : Dakor. 736 s. [in Ukrainian].

22. Demchuk, P. (2023) Chy mozhna "nazdochnaty" upushchenu vyhodu kryminal'nym provadzhennyam? [Is it possible to "catch up" lost profits through criminal proceedings?]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/19/702366/> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

23. Bakonina, O. (2021). Vidshkoduvannya upushchenu vyhody u kryminal'nomu provadzhenni: VS vказav, yaki dokazy neobkhdno nadaty. Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/news/206547_vdshkoduvannya-upushchenu-vigodi-u-krimnalnomu-provadzhenn-vs-vkazav-yak-dokazi-neobkhdno-nadati (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

24. Demura, M. I. (2017) Shchodo vidshkoduvannya neoderzhanykh dokhodiv (upushchenoyi vyhody) u kryminal'nomu protsesi [Regarding the compensation of unearned income (lost profit) in criminal proceedings. Current problems of improving criminal procedural legislation]. *Aktual'ni problemy udoskonalennya kryminal'noho protsesual'noho zakonodavstva* : mater. Vseukr. nauk.-prkt. konfer. (pp. 88–91). Odesa. [in Ukrainian].

25. Demchuk, P. (2023). Chomu sudy roz'hlyadayut' spravy pro upushchenu vyhodu v ramkakh kryminal'nykh provadzen'? [Why do courts consider cases of lost profits within the framework of criminal proceedings?]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/19/702366/> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

26. Hospodars'kyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy [Commercial Code of Ukraine : Law of Ukraine] vid 16.01.2003 r. № 436–IV: Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

27. Navrots'kyi, V. O. (2023). Naskrizni kryminal'no-pravovi ponyattya : navch. posib. [Cross-cutting criminal law concepts: a teaching manual]. Kyiv : Yurinkom Inter, 2023. 376 s. [in Ukrainian].

28. Navrots'kyi, V. O. (2006). Pro mozhyvist' vrakhuvannya neoderzhanykh dokhodiv yak naslidkiv zlochyniv u sferi hospodars'koyi diyal'nosti. Vidpovidal'nist' za zlochyny u sferi hospodars'koyi diyal'nosti : materialy nauk.-prakt. konf. (pp. 61–64.) Kharkiv. [in Ukrainian].

29. Hoshovs'kyi, M. I. & Kuchyns'ka, O. P. (1998.) Poterpilyy u kryminal'nomu protsesi Ukrainy [Victim in the Criminal Process of Ukraine]. Kyiv : Yurinkom Inter. 192 s. [in Ukrainian].

30. Navrots'ka, V. V. (2025). Vzayemozv'yazky y koliziyi kryminal'noho protsesual'noho ta kryminal'noho zakonodavstva Ukrainy [Interrelations and collisions of criminal procedural and criminal legislation of Ukraine] *Doctor's thesis*. Lviv State University of Internal Affairs, Lviv. 491 p. [in Ukrainian].

31. Navrots'ka, V. V. (2025). Vzayemozv'yazky y koliziyi kryminal'noho protsesual'noho ta kryminal'noho zakonodavstva Ukrainy [Interrelations and collisions of criminal procedural and criminal legislation of Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Lviv State University of Internal Affairs, Lviv. 36 p. [in Ukrainian].

32. Proyeckt KK Ukrainy [Draft Criminal Code of Ukraine] (2025). Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/01/21/kontrolnyj-proyeckt-kk-19-12-2025.pdf> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-13>

Петрик Василь Тарасович,

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7728-3632>

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

***Анотація.** У статті досліджується оперативно-розшукова характеристика незаконного обігу вогнепальної зброї як цілісного та динамічного процесу, що включає сукупність взаємопов'язаних етапів злочинної діяльності. Актуальність теми зумовлена сучасними безпековими викликами, пов'язаними з поширенням зброї в умовах воєнного стану та активізацією злочинних мереж. На відміну від традиційних підходів, обґрунтовується необхідність аналізу незаконного обігу зброї як комплексного явища, орієнтованого на практичні потреби оперативно-розшукової діяльності.*

Доведено, що незаконний обіг вогнепальної зброї є не окремим злочином, а сукупністю взаємопов'язаних дій, які можуть кваліфікуватися за різними нормами кримінального законодавства. Це дозволяє розглядати його як процес із різними стадіями, кожна з яких має власні ознаки, способи вчинення та суб'єктний склад. Інтегративний характер оперативно-розшукової характеристики пояснюється поєднанням кримінально-правових, криміналістичних і кримінологічних підходів.

Метою дослідження є визначення структури та змісту оперативно-розшукової характеристики незаконного обігу зброї. До її основних елементів віднесено: предмет незаконного обігу, оперативно значущу поведінку та осіб – носіїв такої поведінки. Предметом визначено вогнепальну зброю і боєприпаси, що виступають об'єднуючим чинником усіх етапів незаконної діяльності.

Центральним елементом є оперативно значуща поведінка, яка охоплює дії суб'єктів на всіх етапах обігу. Запропоновано виокремлення таких етапів: отримання зброї, її інфільтрація у незаконний обіг, реалізація або придбання, виготовлення чи ремонт, утримання, переміщення та утилізація. Наголошено, що ці етапи не є жорстко послідовними та можуть комбінуватися залежно від умов і можливостей злочинців.

Охарактеризовано основні джерела надходження зброї, способи її маскуванню, канали збуту, включаючи використання Інтернету та посередників, а також сучасні технології виготовлення і перероблення. Підкреслено, що складність ідентифікації зброї зумовлена поєднанням легальних і нелегальних каналів її обігу.

Значну увагу приділено особам – носіям оперативно значущої поведінки, яких класифіковано залежно від етапів незаконного обігу. Встановлено, що вони можуть виконувати різні ролі – від первинного заволодіння зброєю до її транспортування, реалізації чи легалізації, що свідчить про гнучкість злочинних схем.

Акцентовано вплив воєнного стану на масштаби незаконного обігу зброї, що пов'язано з доступністю зброї та недоліками контролю. Зроблено висновок, що запропонована характеристика має комплексний характер і може бути використана для підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії незаконному обігу зброї.

***Ключові слова:** вогнепальна зброя, незаконний обіг, злочини, оперативно-розшукова характеристика, елементи.*

Petryk Vasyl. Operational and investigative characteristics of illegal trafficking of firearms

***Abstract.** The article examines the operational and investigative characteristics of the illicit trafficking of firearms as an integral and dynamic process comprising a set of interrelated stages of criminal activity. The relevance of the topic is обусловлена contemporary security challenges associated with the proliferation of weapons under martial law and the intensification of criminal networks. In contrast to traditional approaches, the study substantiates the necessity of analyzing illicit arms trafficking as a complex phenomenon oriented toward the practical needs of operational and investigative activities.*

It is demonstrated that the illicit trafficking of firearms does not constitute a single offense, but rather a set of interrelated acts that may be classified under various provisions of criminal law. This makes it possible to consider it as a process with multiple stages, each characterized by its own features, methods of commission, and range of

actors. The integrative nature of the operational and investigative characteristic is explained by the combination of criminal law, forensic, and criminological approaches.

The purpose of the study is to determine the structure and content of the operational and investigative characteristics of illicit arms trafficking. Its principal elements include: the object of illicit trafficking, operationally significant behavior, and the persons who are carriers of such behavior. The object is defined as firearms and ammunition, which serve as the unifying factor across all stages of illicit activity.

The central element is operationally significant behavior, encompassing the actions of actors at all stages of trafficking. The following stages are identified: acquisition of weapons, their infiltration into illicit circulation, distribution or procurement, manufacture or repair, possession, transportation, and disposal. It is emphasized that these stages are not strictly sequential and may be combined depending on the conditions and capabilities of offenders.

The study characterizes the main sources of weapons supply, methods of concealment, channels of distribution – including the use of the Internet and intermediaries – as well as modern technologies of manufacturing and modification. It is highlighted that the complexity of weapon identification is обусловлена the combination of legal and illegal channels of circulation.

Considerable attention is paid to the persons who are carriers of operationally significant behavior, classified depending on the stages of illicit trafficking. It is established that such persons may perform various roles – from the initial acquisition of weapons to their transportation, distribution, or legalization – demonstrating the flexibility of criminal schemes.

The impact of martial law on the scale of illicit arms trafficking is emphasized, particularly in connection with increased accessibility of weapons and deficiencies in control mechanisms. It is concluded that the proposed characteristic is comprehensive in nature and may be used to enhance the effectiveness of operational and investigative activities in countering illicit arms trafficking.

Key words: firearms, illicit trafficking, crimes, operational and investigative characteristics, elements.

Вступ. Незаконний обіг зброї існує у вигляді пов'язаних між собою етапів, хоча виявляється у вигляді конкретного злочину. Зброя зникає з офіційних і законно існуючих запасів унаслідок недотримання встановленої практики інвентарного контролю, її кількості у нелегальному обігу сприяють крадіжки, корупція і недбалість, потрапляє в обіг як з місць бойових дій, деокупованих територій так і шляхом перевезення демобілізованим бійцями (які в умовах інтенсивних бойових дій користуються як офіційно виданою так і трофейною зброєю, що прихована від обліку). Злочинні дії готуються (плануються) задовго до надходження зброї до кінцевого «користувача» і у різних варіантах поєднуються у злочинні схеми, змінюючись залежно від мети злочинців і їх можливостей. У раніш проведених дослідженнях основна увага науковців була сконцентрована на наданні характеристики окремих злочинів, предметом яких є вогнепальна зброя. Відповідно інформація систематизувалася з точки зору потреб юридичних наук у контексті вчинення окремих злочинів, пов'язаних з обігом зброї. Виокремлені у процесі теоретичних розробок елементи складу злочинів (що вчинюються у процес і незаконного обігу зброї) розглядалися з точки зору різних наук.

Зокрема характеристика об'єктивної сторони (як елемент кримінально-правової характеристики) частково дублювалася елементами криміналістичної характеристики, але із суттєвими розбіжностями: у кримінально-правовій характеристиці спосіб вчинення злочину представлено в загальному вигляді (наприклад, незаконне перероблення зброї), а для криміналістики в межах способу вчинення злочину має значення конкретика того чи іншого способу, механізм прийомів, що застосовують злочинці, характеристика засобів тощо.

Узагальнюючи в цілому підхід науковців до характеристики злочинів, що вчинюються у процесі незаконного обігу зброї вважаємо за можливе висловити судження про те, що системність такого обігу і вчинення у його процесі ряду злочинних дій, які кваліфікуються за різними статтями КК України (та розділами КК України) обумовлює необхідність надання оперативно-розшукової характеристики не окремих злочинів а саме незаконного обігу зброї як певного процесу, що вимагає системності та комплексності використання оперативно-розшукових можливостей з врахуванням оперативно-розшукової характеристики окремих груп злочинів, оскільки будь-яка діяльність передбачає знання об'єктів впливу.

Таку можливість надає оперативно-розшукова характеристика, інтегративний характер якої зумовлений спектром тактичних завдань, які вирішуються оперативними підрозділами при виявленні, попередженні та розкритті злочинів, і необхідністю результативного застосування сил, засобів і методів ОРД з метою ефективної боротьби з найбільш небезпечними з них. Тому ми надаємо оперативно-розшукову характеристику з урахуванням можливостей вчинення різних видів злочинів, на різних етапах незаконного обігу зброї.

Аналізуючи теоретичні напрацювання, необхідно розглядати два напрями – власне ті дослідження, у яких увага приділялася характеристиці окремих злочинів, що вчиняються у процесі незаконного обігу зброї, а також роботи, присвячені проблемним питанням визначення елементів і змісту оперативно-розшукової характеристики як елемента теорії оперативно-розшукової діяльності. Науковці розглядали характеристику злочинних дій з точки зору різних правових наук: Р. Е. Велієв надав криміналістичну характеристику злочинів у сфері незаконного обігу зброї, учинених організованими групами та злочинними організаціями [1, с. 117–125]. Р. Д. Кіт дослідив особливості кримінально-правової характеристики викрадення зброї у контексті відповідальності за ці дії військовослужбовців [2, с. 65–74]. С. А. Перетятко визначив способи учинення незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування [3, с. 22–30]. О. М. Сопіна визначила особливості та надала характеристику незаконного обігу вогнепальної зброї як об'єкту адміністративно-правового впливу [4, с. 301–307]; Р. Л. Яремчук визначив типові способи умисних вбивств, вчинених з використанням вогнепальної зброї в умовах дії правового режиму воєнного стану [5, с. 146–160]. Тобто, у комплексі – у контексті характеристики незаконного обігу зброї дослідження не здійснювалися.

Що стосується поняття оперативно-розшукової характеристики та змісту її елементів, то найбільш ґрунтовно в сучасних реаліях їх визначив О.С. Тарасенко [6, с. 155–163].

Мета статті – визначити основні елементи та зміст оперативно-розшукової характеристики незаконного обігу зброї.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, застосування яких зумовлено метою статті – визначення змісту та елементів оперативно-розшукової характеристики незаконного обігу вогнепальної зброї як цілісного процесу.

Емпіричну та теоретичну базу дослідження склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінального права, кримінології, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, у яких розкриваються питання протидії незаконному обігу зброї, а також підходи до визначення сутності та структури оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень. Особливу увагу приділено дослідженням, присвяченим характеристиці окремих злочинів у сфері незаконного обігу зброї, способам їх вчинення, а також науковим підходам до визначення оперативно значущої поведінки.

Нормативну основу дослідження становлять положення кримінального законодавства України, зокрема норми, що передбачають відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами, а також інші нормативно-правові акти, які регулюють обіг зброї та діяльність правоохоронних органів у цій сфері. У дослідженні також враховано положення підзаконних актів і узагальнення судової практики, що дозволило конкретизувати правозастосовчі аспекти кваліфікації відповідних правопорушень.

Методологічний інструментарій дослідження включає: діалектичний метод, який використано для розгляду незаконного обігу зброї як динамічного, багаторівневого процесу, що розвивається під впливом соціальних, правових та безпекових факторів; системно-структурний метод, що дозволив виокремити основні елементи оперативно-розшукової характеристики та встановити взаємозв'язки між ними; формально-юридичний метод, застосований для аналізу норм кримінального законодавства та визначення правової приро-

ди відповідних діянь; порівняльно-правовий метод, використаний для зіставлення різних наукових підходів до характеристики незаконного обігу зброї та уточнення їх змісту; логіко-семантичний метод, що забезпечив уточнення понятійного апарату, зокрема категорій «оперативно-розшукова характеристика» та «оперативно значуща поведінка»; узагальнення та систематизація, які застосовано для формування класифікації етапів незаконного обігу зброї та відповідних категорій осіб.

Окремо використано елементи функціонального підходу, що дозволило розглядати незаконний обіг зброї крізь призму ролей та функцій суб'єктів на різних етапах злочинної діяльності. Це дало змогу відійти від традиційного аналізу окремих складів злочинів і перейти до комплексного бачення процесу незаконного обігу.

У межах дослідження також застосовано метод моделювання, за допомогою якого сформовано узагальнену структуру оперативно-розшукової характеристики незаконного обігу вогнепальної зброї, що включає предмет обігу, оперативно значущу поведінку та осіб – носіїв такої поведінки.

Застосування зазначених методів у їх сукупності забезпечило всебічність, об'єктивність і наукову обґрунтованість отриманих результатів, а також дозволило сформулювати узагальнену концепцію оперативно-розшукової характеристики незаконного обігу вогнепальної зброї.

Результати. Оперативно-розшукова характеристика обирає серед сукупності особливостей злочину з точки зору інших наук ті, що необхідні для оперативного пошуку та фіксації фактів злочинів. Серед елементів оперативно-розшукової характеристики неможливо визначити «класичні», які притаманні всім злочинам, оскільки кожному із видів злочинів (чи групі злочинів, об'єднаних за певними критеріями) притаманні певні елементи оперативно-розшукової характеристики, які є превалюючими саме для цього виду злочинів (у нашому випадку – злочинів, що вчинюються у процесі незаконного обігу вогнепальної зброї).

Одним з основних елементів оперативно-розшукової характеристики є оперативно зна-

чуща поведінка, що відображає: об'єктивну сторону злочину з точки зору кримінального права; способи підготовки, вчинення та маскування злочину з точки зору криміналістики. Оперативно-розшукова характеристика визначає ознаки особи можливого злочинця на підставі кримінологічної характеристики, але кримінологічна характеристика – вихідний етап для оптимізації процесу розроблення та реалізації заходів профілактики злочинів. Водночас як завданням ОРД є також вивчення та розкриття злочинів, тому оперативно-розшукова характеристика оптимізує процес встановлення особи злочинця з урахуванням ознак, що визначають дослідження у контексті запобігання незаконному обігу зброї і використовує інший термін – особа як носій оперативно значущої поведінки.

Кожному етапу незаконного обігу зброї притаманна певна оперативно значуща поведінка, яка конфігурується та вибудовується злочинцями у залежності від обраної моделі злочинної поведінки, яка у свою чергу залежить від можливостей вчення злочинних дій певним способом. Так само на кожному з етапів можливості вчення незаконного обігу можуть залежати від професійних вмінь (у тому числі і кримінальних), доступу до зброї, або службового становища особи, яка планує та вчинює певні незаконні дії зі зброєю.

Тобто незаконний обіг складається з відносно незалежних за змістом етапів, які функціонують у різних конфігураціях. Основне, що їх об'єднує – це предмет обігу, зокрема власне вогнепальна зброя.

Тому до елементів оперативно-розшукової характеристики незаконного обігу вогнепальної зброї ми відносимо власне зброю, яка відноситься до такої за ознаками, у відповідності до яких предмет матеріального світу можна віднести до поняття вогнепальна зброя, як предмет незаконного обігу. Невід'ємною складовою незаконного обігу зброї є боєприпаси (та їх складові), які вже неодноразово класифікувалися науковцями та не потребують окремого теоретичного обґрунтування щодо віднесення їх до предмету незаконного обігу зброї.

Що стосується інших елементів, то для оперативно-розшукової характеристики незаконного обігу ї зброї системоутворюючим елементом є оперативно значуща поведінка. Для вирішення завдань ОРД недостатньо слідів, що залишає злочинець під час підготовки, вчинення та приховування злочину. Оперативних працівників у межах визначення способу злочину цікавить уся система взаємопов'язаних та взаємообумовлених дій, за допомогою яких злочинець досягає своєї мети, тому для оперативно-розшукової характеристики необхідно виокремлювати не власне спосіб, а оперативно значущу поведінку осіб, які готують, вчинюють або вчинили злочин.

На нашу думку, етапи незаконного обігу не вибудовуються у чіткій послідовності, оскільки не обов'язково всі вони відбуваються в кожному з варіантів незаконного обігу зброї. Тому ми виокремлюємо всі можливі етапи оперативно значущої поведінки осіб у процесі незаконного обігу зброї.

Злочинні дії, спрямовані на отримання зброї у розпорядження осіб – носіїв оперативно значущої поведінки.

Щодо співвідношення основних джерел надходження вогнепальної зброї у незаконний обіг, то частина науковців, вважають, що це крадіжки з військових частин МОУ; зловживання посадових осіб, відповідальних за ліквідацію надлишків зброї в Україні (непрозорість та засекреченість цих дій); перепродаж бойових припасів особами, що мають дозвіл на придбання вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, особам, що такого дозволу не мають; контрабанду зброї з інших країн (у тому числі місць військових конфліктів); крадіжки з інших органів та організацій, на обліку яких перебувають зброя, бойові припаси, вибухові речовини та пристрої; перероблення зброї на вогнепальну з газової, гладкоствольної мисливської тощо; розкопки зброї та боєприпасів, що збереглися з часів Великої Вітчизняної війни, кустарне виготовлення зброї [7, с. 106–107]. Інші науковці вважають, що в Україні існують два основні джерела незаконного постачання стрілецької зброї та боєприпасів: перепродаж

внутрішніх запасів і транскордонна торгівля. Тільки після початку конфлікту на Сході України в 2014 р. окремі особи та їх групи розграбували частину складів зброї та боєприпасів СБУ, МВС, МОУ [8, с. 5]. Дійсно, в структурі незаконного обігу значну частку також становлять злочини, що пов'язані з розкраданням зброї. Практика свідчить, що зброєю незаконно заволодівають в основному шляхом викрадень та розбійних нападів. Значний відсоток цих злочинів припадає на крадіжки з об'єктів дозвільної системи, стрілових тирів, військових частин (втому числі і тих, що знаходяться на території де відбуваються бойові дії) та інших режимних об'єктів. Особливу небезпеку становлять розбійні напади на працівників поліції, військовослужбовців, інкасаторів, а також на квартири громадян, які зберігають вогнепальну зброю вдома (зброя, викрадається з об'єктів, де, як правило, порушуються правила її обліку і зберігання, а, ті, хто незаконно зберігав зброю, в разі злочину не звертаються до поліції). Також до шляхів надходження зброї у незаконний обіг відносяться розтрата (незаконна втрата зброї військовою особою, якій воно було ввірене на законних підставах), шахрайство (викрадення зброї шляхом обману). Відповідно на цьому етапі незаконного обігу дії злочинців можуть бути кваліфіковано як: привласнення, викрадення (ч. 1, ч. 2 ст. 262, ст. 410 КК України); розбій (ч. 3 ст. 262, ч. 4 ст. 410 КК України); вимагання (ч. 1, ч. 3 ст. 262, ст. 410 КК України); зловживання, використання службовим становищем (ч. 2 ст. 201, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 410 КК України); шахрайство (ч. 1 ст. 262, ст. 410 КК України) [9].

Злочинні дії, спрямовані на інфільтрацію зброї у незаконний обіг.

Вогнепальна зброя виготовляється та реалізується як у легальному, так і в нелегальному секторі, що значно ускладнює процес її ідентифікації та простеження. Особливо проблематично те, що значна частина зброї спочатку надходить на ринок цілком легально, а згодом опиняється в тіньовому обігу [10, с. 51]. Цьому сприяє ряд дій, які спрямовані на маскування джерел надходжень зброї. До таких дій відно-

сяться діяння у формі ненанесення виробником зброї належного за законом маркування (найменування виробу, країни або місця виготовлення, серійного номера) на основні частини вогнепальної зброї або пристосування для змін режимів ведення вогню або дії з видалення особою такого маркування [3, с. 24]. Маркування поряд з відомостями про виробника, вид, марку, модель, маркування, калібр та рік випуску зброї є ідентифікаційними ознаками зброї. Маркування – це унікальне позначення зброї в процесі виготовлення шляхом нанесення на зброю найменування виготовлювача, країни або місця виготовлення, серійного номера, або будь-якого іншого зручного у використанні позначення, яке складається з простих геометричних символів у сполученні з цифровим та (або) буквено-цифровим кодовим позначенням та яке дозволяє швидко визначити, ідентифікувати зброю. Фальсифікація маркування – це повна або часткова зміна маркування, нанесеного виробником. Видалення особою маркування з основних частин вогнепальної зброї або її протиправне ненанесення виробником на основні частини вогнепальної зброї, безсумнівно, ускладнює функції контролю за вогнепальною зброєю з боку держави. Видалення маркування полягає в його знищенні будь-яким способом, у результаті чого унеможлиблюється швидка ідентифікація зброї. Відповідно на цьому етапі незаконного обігу дії злочинців можуть бути кваліфіковано як: фальсифікація, видалення чи зміна маркування (ст. 263-1 КК України) [9].

Злочинні дії, спрямовані на реалізацію або придбання зброї.

Незаконна реалізація (збут) вогнепальної зброї полягає в умисній передачі їх іншій особі поза встановленим порядком шляхом продажу, обміну, дарування, сплати боргу [11, с. 190]. Збут вогнепальної зброї здійснюється шляхом: передачі вогнепальної зброї покупцеві особисто після виконання ним заздалегідь визначених умов оплати під час особистої зустрічі; передачі основних частин вогнепальної зброї (окремо одна від одної) у декілька етапів, різними особами чи способами, у різних місцях; залишення замовленої покупцем вогнепальної

зброї (або її основних частин) в обумовленому місці («закладка»), яку він має самостійно забрати після виконання умов оплати; поштового відправлення за підробленими документами; дистанційно керованими чи некерованими пристроями; використання підземних споруд [12, с. 43–48]. Форми оперативно-значимої поведінки під час реалізації ми класифікуємо за наступними критеріями: за місцем реалізації; за способом реалізації; за участю суб'єкта (безпосереднє постачання, опосередковане – з розміщенням пропозиції продажу, домовленістю телефоном та послідувачим пересиланням поштою або кур'єром, дистанційна реалізація з використанням мережі Інтернет); за об'єктом кінцевих одержувачів з фактом незаконності обігу; за суб'єктом придбання.

Придбання – умисні дії, пов'язані з набуттям зброї всупереч передбаченому законом порядку – в результаті купівлі, обміну, привласнення знайденого, одержання як подарунок, на відшкодування боргу тощо [13, с. 90–91]. Придбання відбувається шляхом: придбання деактивованих зразків, макетів, основних частин з подальшим ремонтом, переробкою; покупка за підробленими документами; покупка на «чорному» ринку; покупка через Інтернет-сайти тощо.

Відповідно на цьому етапі незаконного обігу зброї дії злочинців можуть бути кваліфіковано як: придбання, передача, збут (ст. 263, ст. 440 КК України) [9].

Злочинні дії, спрямовані на виготовлення (перероблення), ремонт зброї здійснюється у наступних формах:

– виготовлення (у тому числі і перероблення) зброї – дії по її створенню чи переробленню, внаслідок чого вони набувають відповідних характерних властивостей. Такими діями, зокрема, є перероблення ракетниці, стартового, будівельного, газового пістолета, інших пристроїв, пристосованих для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, у зброю, придатну до стрільби, або мисливської (у тому числі гладкоствольної) рушниці – в обріз [14]. Виготовлення вогнепальної зброї відбувається також

з використанням окремих частин і вузлів від заводської і кустарно виготовленої вогнепальної зброї; зброя збирається саморобним способом із заводських вузлів і деталей [7, с. 101–102], зброя або її окремі вузли виготовляються за допомогою 3D-принтерів [15]. Незаконне перероблення вогнепальної зброї – внесення безповоротних технічних змін у її конструкцію, внаслідок чого змінюються її тактико-технічні характеристики, при цьому зберігаються вражаючі властивості вогнепальної зброї або придатності основних її частин, як і вищезазначених пристроїв, для використання в певних видах зброї;

– незаконний ремонт зброї – дії, що спрямовані на вчинення певних маніпуляцій з відновлення вражаючих властивостей зброї, що суперечать чинному законодавству (усунення несправностей, лагодження або заміна окремих запчастин тощо) [11, с. 138–139]. До способів ремонту зброї відноситься відновлення характерних властивостей зброї шляхом заміни або реставрації зношених чи непридатних частин, механізмів, усунення дефектів, помилок чи пошкоджень, налагодження нормального функціонування різних частин і механізмів, унаслідок якого ці предмети стають придатними до використання за цільовим призначенням [14]. За відсутності у особи дозволу на виготовлення або ремонт зброї, комплектуючих деталей до неї, незалежно від умов (кустарне виробництво або заводське) вчинення зазначених дій є незаконним. Відповідно, власник вогнепальної зброї має право, наприклад, ремонтувати тільки таку вогнепальну зброю, якою він володіє, має дозвіл на її використання [11, с. 129–130].

Відповідно на цьому етапі незаконного обігу зброї дії злочинців можуть бути кваліфіковано як: виготовлення, переробка, ремонт, розроблення, виробництво (ч. 2 ст. 263, ст. 263-1, ст. 265-1, ст. 440 КК України) [9].

Злочинні дії, спрямовані на утримання зброї, здійснюється у наступних формах:

– зберігання – умисні дії, які полягають у володінні (незалежно від тривалості в часі) без відповідного дозволу або із простроченням його дії будь-яким із зазначених предметів, що знаходиться не при особі, а в обраному нею місці. Зберігання вогнепальної зброї здійснюється у заздалегідь визначених місцях із

вжиттям заходів конспірації, зокрема в: орендованих гаражних боксах; покинутих або безхозних об'єктах; за місцем проживання (роботи) осіб; третіх осіб; схованці; автомобілі; при собі та ін. [16, с. 65–67];

– носіння – умисні дії з переміщення особою безпосередньо при собі (в руках, одязі, сумці, спеціальному футлярі, транспортному засобі тощо), вчинені без передбаченого законом дозволу [14].

Відповідно на цьому етапі незаконного обігу зброї дії злочинців можуть бути кваліфіковано як: незаконне зберігання (ч. 1 ст. 263, ст. 440 КК України); порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення (ст. 267 КК України) [9].

Злочинні дії, спрямовані на переміщення зброї, здійснюється у наступних формах:

– пересилання зброї – це переміщення у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або іншим способом з одного місця в інше в межах України (вважається закінченим з моменту оформлення і відправлення посилки, багажу, бандеролі незалежно від того, отримав їх адресат чи ні);

– перевезення зброї – це умисне переміщення її будь-яким видом транспорту або об'єкта, що використовується у вигляді перевізного засобу, з однієї території на іншу в межах України, транспортування залізничним, морським або повітряним транспортом, коли зброя ретельно приховується серед вантажу – у спеціально обладнаних тайниках або в важкодоступних частинах транспортного засобу; особисте переміщення. Зокрема, в ручній поклажі, валізах, під одягом чи в предметах-схованках (коробках тощо);

– переміщення зброї через митний кордон України з приховуванням від митного контролю (з використанням тайників (спеціально, з метою вчинення контрабанди, виготовлених або обладнаних схованок у транспортних засобах, устаткуванні, тарі, предметах одягу тощо) [17, с. 91–92]; легальне увезення на територію України з послідувочою незаконною реалізацією, контрабандне увезення запчастин (складових) зброї;

– застосування можливостей мережі Інтернет для організації або здійснення переміщення;

– зміна її місцезнаходження без належного дозволу будь-яким способом (на територію держави, з її території, в межах держави або транзитом через неї, зокрема через митний кордон України з обходом митного контролю або із приховуванням від нього).

Відповідно на цьому етапі незаконного обігу зброї дії злочинців можуть бути кваліфіковано як: незаконне переміщення: носіння, транспортування, перевезення, пересилання, передача, переміщення (ст.ст. 201, 263, 269, 333, 440 КК України) [9].

Злочинні дії, пов'язані з утилізацією зброї, полягають у повторному введенні в обіг вже списаної (утилізованої) зброї, але їм можуть передувати ряд дій спрямованих на приведення зброї у негодний вигляд та отримання таким чином підстав для її списання.

Відповідно на цьому етапі незаконного обігу зброї дії злочинців можуть бути кваліфіковано як: порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення (ст. 267 КК України); необережне знищення або пошкодження (ст. 412 КК України); втрата або зіпсування (ст. 413 КК України); порушення правил поводження (ст. 414 КК України) [9].

Наступним елементом оперативно-розшукової характеристики є особи – носії оперативно значущої поведінки. На нашу думку, для потреб оперативно-розшукової характеристики зазначений елемент повинен надавати можливість виокремити серед всіх категорій осіб (що є суб'єктами ринку зброї) саме тих, в яких наявне прагнення і є можливість реалізувати бажання вчинювати незаконний обіг зброї. Тому зазначені категорії ми виокремлюємо з врахуванням кожного з етапів незаконного обігу зброї.

У процесі отримання зброї у розпорядження осіб – носіїв оперативно значущої поведінки до таких категорій ми відносимо:

– військовослужбовців, зокрема таких, що: звільнені з військової служби; добровольці; військовослужбовці [18, с. 72] (ключовою особливістю військовослужбовця – суб'єкта таких дій є можливість використання ним свого становища, яке визначають загальні, посадові та спеціальні обов'язки у своїй сукупності);

– виробників зброї та боєприпасів (представники компаній-виробників зброї та державні оборонні підприємства);

– «чорні археологи». Особи знаходять задоволення не тільки у пошуку зброї, її придбанні, обміні, а і у ремонті, а також виготовленні [13, с. 74–78];

– особи, що спеціалізуються на «придбанні» вогнепальної зброї, наприклад, викрадення (розбій, грабїж), купівлі на воєнізованих складах, у інших ОЗУ або у зоні бойових дій.

У процесі інфільтрації зброї у незаконний обіг ми виокремлюємо наступні категорії осіб:

– організаторів злочинної діяльності (які здійснюють підбір, співучасників, що виконують допоміжні або технічні функції);

– осіб, які обізнані з особливостями державного контролю обігу зброї, її маркуванням тощо, її реєстрації та сертифікації.

У процесі реалізації або придбання зброї ми виокремлюємо наступні категорії осіб:

– посередники в обігу зброї та боєприпасів, покупці такого товару [17, с. 130];

– особи, які готують вчинення злочину, що пов'язаний з використанням зброї;

– особи, які здійснюють пошук клієнтів серед осіб, зацікавлених у придбанні зброї;

– особи, які забезпечують організацію переміщення зброї (в тому числі через ланцюг посередників з метою забезпечення обмеженого доступу сторонніх осіб до місця нелегального виготовлення);

– особи, які забезпечують легальними документами зброю, що транспортується до місця кінцевого збуту;

– особи, які безпосередньо переміщують вогнепальну зброю (кур'єри – безпосередні виконавці, співвиконавці) до місця схованки або продажу (передачі).

У процесі виготовлення (перероблення), ремонту зброї ми виокремлюємо наступні категорії осіб:

– осіб, які здійснюють придбання інструменту, обладнання, частин зброї тощо для її подальшого обігу;

– осіб, які вибирають та пристосовують місця (або створюють легальний статус під-

приємству, де здійснюється легальний ремонт зброї) для виготовлення зброї.

У процесі утримання зброї ми виокремлюємо наступні категорії осіб:

– «колекціонери», до можна віднести осіб, для яких мотивом вчинення злочину є саме інтерес до зброї як до предмета, яким вони володіють («любов» до зброї) [13, с. 74–78];

– особи, які зберігають зброю «про всяк випадок» з метою самооборони (військовослужбовці, що проходять або завершили службу у зоні бойових дій; волонтерів, які за родом своєї діяльності перебувають на небезпечних територіях; громадяни, що проживають поряд із лінією розмежування тимчасово окупованих районів, інших громадян, для яких характерним є почуття небезпеки, підвищена тривожність, бажання захистити себе та своїх близьких [13, с. 74–78].

У процесі переміщення зброї ми виокремлюємо наступні категорії осіб:

– постачальники зброї та боєприпасів (департаменти урядів різних країн та спеціалізовані підприємства) [17, с. 130];

– особи, які забезпечують проходження зброї без належного митного контролю шляхом встановлення корупційних зв'язків з керівниками митних органів;

– особи, які безпосередньо здійснюють транспортування зброї через кордон;

– посадові особи митних органів, які здійснюють безперешкодне проходження зброї через кордон;

– особи, які безпосередньо здійснюють транспортування зброї (з врахуванням того, що

зазначені особи можуть бути не обізнаними з фактом її участі у незаконному обігу в, а вважають, що виконують замовлення – наприклад, працівники сторонньої транспортної компанії).

У процесі утилізації зброї ми виокремлюємо наступні категорії осіб:

– особи, які відповідають за оформлення відповідних документів щодо «списання» зброї;

– особи, до функцій яких відноситься збереження та безпосередня утилізація «списаної» зброї.

Зрозуміло, що ці категорії можуть дублюватися на різних етапах незаконного обігу зброї. Але ми для кожного з етапів виокремили саме тих осіб, оперативно значуща поведінка яких є притаманною саме цьому етапу незаконного обігу зброї.

Висновки. Таким чином нами виокремлено основні елементи оперативно-розшукової характеристики незаконного обігу вогнепальної зброї до яких відносяться: предмет незаконного обігу (до якого відносяться вогнепальна зброя, боєприпаси (та їх складові); оперативно-значуща поведінка у процесі незаконного обігу зброї (етапами якої є: отримання зброї у розпорядження осіб – носіїв оперативно значущої поведінки; інфільтрація зброї у незаконний обіг; реалізація або придбання зброї; виготовлення (перероблення), ремонт зброї; утримання зброї; переміщення зброї; утилізація зброї); особи – носії оперативно значущої поведінки (оперативно значуща поведінка яких є притаманною конкретному етапу незаконного обігу зброї).

Список використаних джерел:

1. Велієв Р. Е. Криміналістична характеристика злочинів у сфері незаконного обігу зброї, учинених організованими групами та злочинними організаціями. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 117–125. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.11>
2. Кіт Р. Д. Кримінальна відповідальність за військові кримінальні правопорушення як правозастосовчий комплекс: досвід міжнародного правового дослідження. *Публічне право*. 2023. № 1 (49). С. 65–74. DOI: [10.32782/2306-9082/2023-49-8](https://doi.org/10.32782/2306-9082/2023-49-8)
3. Перетятко С. А. Спосіб учинення незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 4 (121). С. 22–30. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211214.22>
4. Сопіна О. М. Сутність та особливості незаконного обігу вогнепальної зброї як об'єкту адміністративно-правового впливу. *Європейські перспективи*. 2023. № 3. С. 301–307. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2023.3.42>

5. Яремчук Р. Л. Типові способи умисних вбивств, вчинених з використанням вогнепальної зброї в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2024. № 4 (30). С. 146–160. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2024.4.14>
6. Тарасенко О. С. Поняття та зміст оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Випуск 2. С. 155–163. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.25>
7. Клименко О. С. Запобігання незаконному поводженню з вогнепальною зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 261 с.
8. Мартинюк А. Дослідження незаконних потоків зброї. Україна. Звіт. Small arms survey, 2017. 8 с.
9. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
10. Велієв Р. Е. Методика розслідування злочинів у сфері незаконного обігу зброї, учинених організованими групами та злочинними організаціями : дис. ... доктора філософії : 081 «Право», Київ, 2025. 256 с.
11. Павленко Л. М. Кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї, зміни її маркування, незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (стаття 263-1 КК України) : дис. ... доктора філософії : 081 «Право», Одеса, 2023. 306 с.
12. Тарасенко О. С. Способи незаконного поводження з вогнепальною зброєю, що вчиняється злочинними об'єднаннями. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2015. № 2. С. 43–48.
13. Кізіменко Є. В. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами: кримінологічна характеристика та запобігання (ст. 263 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 229 с.
14. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квіт. 2002 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS02020?an=13>
15. Зброя з України для європейського криміналітету? Деталі дослідження. URL: <https://www.dw.com/uk/honka-ozbroien-abo-ia-k-zbroia-z-ukrainy-orupniaietsia-u-ievropi-a-60149957/a-60149957>
16. Тарасенко О. С. Розслідування незаконного поводження з вогнепальною зброєю, що вчиняється злочинними об'єднаннями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2017. 283 с.
17. Міняйло Н. Є. (Скулиш Н. Є) Транснаціональна злочинна діяльність у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 255 с.
18. Мовчан Р. В. Розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2023. 247 с.

References:

1. Veliiev, R. E. (2024). Kryminalistychna kharakterystyka zlochniv u sferi nezakonnoho obihu zbroi, uchynenykh orhanizovanymy hrupamy ta zlochnynymy orhanizatsiiamy [Forensic characteristics of crimes in the field of illegal arms trafficking committed by organized groups and criminal organizations]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4 (107), 117–125. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.11> [in Ukrainian].
2. Kit, R. D. (2023). Kryminalna vidpovidalnist za viiskovi kryminalni pravoporushennia yak pravozastosovchyi kompleks: dosvid mizhnarodnoho pravovoho doslidzhennia [Criminal liability for military criminal offenses as a law enforcement complex: experience of international legal research]. *Publichne pravo – Public law of internal affairs*, 1, 65–74. DOI: 10.32782/2306-9082/2023-49-8 [in Ukrainian].
3. Peretiatko, S. A. (2021). Sposib uchynennia nezakonnoho vyhotovlennia, pererobky chy remontu vohnepalnoi zbroi abo falsyfikatsii, nezakonnoho vydalennia chy zminy yii markuvannia abo nezakonnoho vyhotovlennia boiovykh pryypasiv, vybukhovyykh rehovyn chy vybukhovyykh prystroiv [The method of committing the illegal manufacture, alteration or repair of firearms or falsification, illegal removal or alteration of their marking or illegal manufacture of ammunition, explosives or explosive devices]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4 (121), 22–30. DOI: <https://doi.org/10.33270/0119113> [in Ukrainian].
4. Sopina, O. M. (2023). Sutnist ta osoblyvosti nezakonnoho obihu vohnepalnoi zbroi yak ob'ektu administratyvno-pravovoho vplyvu [The essence and features of illegal trafficking in firearms as an object of administrative and legal influence]. *Yevropeyski perspektyvy – European perspectives*, 3, 301–307. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2023.3.42> [in Ukrainian].

5. Yaremchuk, R. L. (2024). Typovi sposoby umysnykh vbyvstv, vchynenykh z vykorystanniam vohnepalnoi zbroi v umovakh dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Typical methods of intentional murders committed with the use of firearms under the legal regime of martial law]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 4 (30), 146–160. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2024.4.14> [in Ukrainian].
6. Tarasenko, O. S. (2022). Poniattia ta zmist operatyvno-rozshukovoi kharakterystyky kryminalnykh pravoporushen [The concept and content of operational-detective characteristics of criminal offenses]. *Naukovyi visnyk publicznego ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 2, 155–163. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.25> [in Ukrainian].
7. Klymenko, O. S. (2012). Zapobihannia nezakonnomu povodzhenniu z vohnepalnoiu zbroieiu, boiovymy pryypasamy abo vybukhovymy rechovynamy [Prevention of illegal handling of firearms, ammunition or explosives]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 261 s. [in Ukrainian].
8. Martyniuk, A. (2017). Doslidzhennia nezakonnnykh potokiv zbroi [Illicit Arms Flows Survey]. *Ukraina Zvit Small arms survey – Ukraine Report Small arms survey*. 8 s. [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 5 kvit. 2001 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2001. № 25–26. St. 131. [in Ukrainian].
10. Veliiev, R. E. (2025). Metodyka rozsliduvannia zlochyniv u sferi nezakonnogo obihu zbroi, uchynenykh orhanizovanyimi hrupamy ta zlochynnymi orhanizatsiiami [Methodology of investigation of crimes in the field of illegal arms trafficking committed by organized groups and criminal organizations]. *PhD's thesis*. Kyiv. 256 s. [in Ukrainian].
11. Pavlenko, L. M. (2023). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne vyhotovlennia, pererobku chy remont vohnepalnoi zbroi, zminy yii markuvannia, nezakonne vyhotovlennia boiovykh pryypasiv, vybukhovnykh rechovyn chy vybukhovnykh prystroiv (stattia 263-1 KK Ukrainy) [Criminal liability for illegal manufacture, processing or repair of firearms, changes in their marking, illegal manufacture of ammunition, explosives or explosive devices (Article 263-1 of the Criminal Code of Ukraine)]. *PhD's thesis*. Odesa. 306 s. [in Ukrainian].
12. Tarasenko, O. S. (2015). Sposoby nezakonnogo povodzhennia z vohnepalnoiu zbroieiu, shcho vchyniaetsia zlochynnymi obiednanniami [Methods of illegal handling of firearms by criminal groups]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) – Combating organized crime and corruption (theory and practice)*, 2, 43–48. [in Ukrainian].
13. Kizimenko, Ye. V. (2019). Nezakonne povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy pryypasamy abo vybukhovymy rechovynamy: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia (st. 263 KK Ukrainy) [Illegal handling of weapons, ammunition or explosives: criminological characteristics and prevention (Article 263 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Candidate's thesis*. Kharkiv. 229 s. [in Ukrainian].
14. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vykradennia ta inshe nezakonne povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy pryypasamy, vybukhovymy rechovynamy, vybukhovymy prystroiami chy radioaktyvnymi materialamy : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy [On judicial practice in cases of theft and other illegal handling of weapons, ammunition, explosives, explosive devices or radioactive materials : Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine] № 3 vid 26 kvit. 2002 r. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS02020?an=13>. [in Ukrainian].
15. Zbroia z Ukrainy dlia yevropeiskoho kryminalitetu? Detali doslidzhennia [Weapons from Ukraine for European crime? Research details.]. URL: <https://www.dw.com/uk/honka-ozbroien-abo-iaak-zbroia-z-ukrainy-opyniaetsia-u-ievropi-a-60149957/a-60149957>
16. Tarasenko, O. S. (2017). Rozsliduvannia nezakonnogo povodzhennia z vohnepalnoiu zbroieiu, shcho vchyniaetsia zlochynnymi obiednanniami [Investigation of illegal handling of firearms committed by criminal organizations]. *Candidate's thesis*. Dnipro. 283 s. [in Ukrainian].
17. Miniailo, N. Ye. (Skulysh N. Ye) (2012). Transnatsionalna zlochynna diialnist u sferi nezakonnogo obihu vohnepalnoi zbroi: kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia [Transnational criminal activity in the field of illegal trafficking of firearms: criminal law and criminological research]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 255 s. [in Ukrainian].
18. Movchan, R. V. (2023). Rozsliduvannia nezakonnogo povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy pryypasamy, vybukhovymy rechovynamy ta vybukhovymy prystroiami [Investigation of illegal handling of weapons, ammunition, explosives and explosive devices]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 247 s. [in Ukrainian].

УДК 342.951:351.75

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-14>**Серкевич Ірина Ростиславівна,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7678-0291>

Лісіцина Юлія Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5631-9297>

ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ЗАЛІЗНИЦІ

***Анотація.** У статті з позиції комплексного системного підходу досліджено спеціальні знання, що застосовуються в розслідуванні кримінальних правопорушень на залізничному транспорті. Аналіз практики використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у пасажирських поїздах, свідчить про наявність невирішених організаційних, правових, науково-технічних і методичних проблем, що негативно позначається на результативності розслідування. Це вимагає проведення наукових розвідок з позиції науки криміналістики та зумовлює актуальність теми статті. Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у процесі використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у пасажирських поїздах. Предмет становлять сукупність правових норм і теоретичних положень, що регламентують використання спеціальних знань у криміналістиці. Спеціальні знання – це знання в галузі науки, техніки, мистецтва, виробництва та надання послуг, релігії, спорту, колекціонування і інших галузей людської діяльності. Зазначено, що специфікою, яка визначає інформаційне забезпечення розслідування, є пізнання події кримінального правопорушення, виявлення криміналістично значущої інформації, що характеризує подію правопорушення та окремі його елементи з урахуванням особливостей залізниці, обумовленої значною протяжністю маршрутів слідування, цілодобовим режимом функціонування, великим пасажиропотоком, значною відстанню між зупинками по ходу слідування. Специфіка взаємодії слідчого або дізнавача та поліцейських оперативно-розшукових підрозділів зі спеціалістами в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у поїздах, визначається умовами перевезень пасажирських поїздів. Це визначає різницю у підходах до провадження слідчих дій у пасажирських поїздах та інших об'єктах, для яких зазначені умови не характерні.*

***Ключові слова:** досудове розслідування, криміналістика, пасажирські поїзди, правова регламентація, особливі умови.*

Serkevych Iryna, Lisitsyna Yuliia. Application of special knowledge in the investigation of criminal offences on the railway

***Abstract.** The article examines special knowledge applied in the investigation of criminal offenses in railway transport from the perspective of a comprehensive systematic approach. An analysis of the practice of using special knowledge in the investigation of criminal offenses on passenger trains indicates the existence of unresolved organizational, legal, scientific, technical, and methodological problems that negatively affect the effectiveness of the investigation. This requires scientific research from the perspective of criminology and determines the relevance of the article's topic. The object of the study is the social relations that arise in the process of using special knowledge in the investigation of criminal offenses on passenger trains. The subject is a set of legal norms and theoretical*

provisions governing the use of special knowledge in criminology. Special knowledge is knowledge in the fields of science, technology, art, production and service provision, religion, sports, collecting, and other areas of human activity. It is noted that the specificity that determines the information support of the investigation is the knowledge of the criminal offense, the identification of criminally significant information that characterizes the offense and its individual elements, taking into account the peculiarities of the railway, determined by the significant length of the routes, round-the-clock operation, high passenger traffic, and significant distances between stops along the route. The specifics of the interaction between the investigator or inquiry officer and the police operational-search units with specialists in the process of investigating criminal offenses committed on trains are determined by the conditions of transportation on passenger trains. This determines the difference in approaches to the mechanism of conducting investigative actions on passenger trains and other objects for which these conditions are not typical.

Key words: pre-trial investigation, criminalistics, passenger trains, legal regulation, special conditions.

Вступ. В умовах воєнного стану особливу актуальність представляє робота залізничного транспорту, який здійснює перевезення військ, військової техніки, військового обладнання. Боротьбу з кримінальними правопорушеннями на залізничному транспорті здійснюють територіальні підрозділи Національної поліції у межах оперативної відповідальності. Існуючий принцип організації боротьби з кримінальними правопорушеннями на залізничному транспорті не відповідає технології роботи залізничного транспорту, де за певний час поїзд проходить декілька областей. У таких умовах застосування знання у галузі криміналістики є актуальним і перспективним. Використання знань фахівця дозволяє слідчому, дізнавачу ефективно розслідувати кримінальні правопорушення. Прийняття рішення про початок досудового розслідування залежить від встановлення фактів, що мають кримінально-правове значення, поліцейськими, які залучаються до перевірки повідомлення щодо виявлення ознак кримінального правопорушення. У сучасних умовах використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчиняються в пасажирських поїздах, є одним із пріоритетних напрямів удосконалення цієї діяльності, а призначення експертиз поступово набуло статусу початкової слідчої дії.

Матеріали та методи. Методологічною основою дослідження виступили загальнонаукові методи: логічний при послідовному викладі теми дослідження та формулюванні висновків), системно-структурний при аналізі типових слідчих ситуацій, що виникають у процесі розслідування кримінальних правопорушень, які вчинено в пасажирських поїздах; діалектичний метод пізнання правових явищ, за допомогою

якого вдалося виявити закономірності використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, що вчинено у пасажирських поїздах; приватно-наукові методи: статистичний при узагальненні інформації, що міститься в публікаціях, статистичних звітах; формально-юридичний при аналізі правових актів, формулюванні визначень та рекомендацій.

Результати. У даний час особливу актуальність набуває використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчиняються на залізничному транспорті. Це обумовлено наступним: постійним розвитком і вдосконаленням технологій; різноманітністю технічних засобів, що визначають конструктивні особливості рухомого складу; постійною модернізацією вагонів; вдосконаленням способів вчинення кримінальних правопорушень і рядом інших факторів.

Щодо розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються в пасажирських поїздах, доцільно звернути увагу на форми використання спеціальних знань: процесуальну – участь спеціаліста в процесуальних діях, надання висновку спеціалістом, проведення судових експертиз; не процесуальну – довідково-консультаційна діяльність спеціаліста.

Внаслідок динаміки процесів на залізниці набуває особливого значення завдання максимально швидкої фіксації обставин і предметів, що можуть мати доказове значення. У вагоні знаходиться значна кількість фізичних осіб, сліди кримінальних правопорушень можуть видозмінюватися, знищуватися. Важливо оперативно вживати заходів щодо недопущення втрати слідів і зміни первісної обстановки місця події, оскільки в умовах руху поїзда, висадки та посадки пасажирів неможливо заблокувати доступ

сторонніх осіб до місця, де здійснюються слідчі дії, спрямовані на збір інформації про сліди.

Вчинення кримінальних правопорушень у поїздах на значній відстані від місця розташування органів поліції негативно впливає на негайне реагування на повідомлення про кримінальне правопорушення та своєчасність отримання інформації щодо цього правопорушення [1, с. 23]. На перегонах не завжди є можливість в найкоротші терміни виїхати на місце події. Це обумовлено віддаленістю місця, де вчинено кримінальне правопорушення, відсутністю поїздів, що проходять у потрібному напрямку, неможливістю дістатися до місця на автомобільному транспорті.

В умовах поїзду в окремих ситуаціях виникає необхідність підвищення мобільності слідчо-оперативної групи при розслідуванні кримінальних правопорушень. До таких ситуацій можна віднести аварію пасажирських поїздів, коли місце аварії знаходиться на значній віддаленості від територіальних підрозділів поліції. Прибувши на місце події і діючи в умовах руху поїзда, слідчо-оперативна група стикається з необхідністю застосування спеціальних знань у виявленні, закріпленні та вилученні слідів і об'єктів, проведенні експрес-досліджень в найкоротші терміни. Їх застосування допоможе спеціалісту в умовах руху поїзда забезпечити високу комплексність вилучення слідів та їх попереднє дослідження [2, с. 154–155].

Для скорочення часу обробки виявлених під час огляду місця події слідів, іншої орієнтуючої інформації необхідно створити умови для оперативної перевірки зазначених даних за базами криміналістичних обліків.

Стаття 237 КПК України передбачає огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних [3]. Водночас віднесення вагона пасажирського поїзда до категорії «приміщення» в нормативних актах відсутнє. Скорочення часу передачі слідів зменшить час їх перевірки за базами даних, що могло б сприяти в найкоротші терміни встановленню осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень, вживати заходів щодо їх затримання так, як правопорушник може змінити напрям руху і сховатися.

Застосування на практиці досягнень науки та техніки, технологізація огляду місця події дозволять підвищити якість і ефективність розслідування кримінальних правопорушень, в тому числі в поїздах.

У даний час відбувається оновлення рухомого складу, поява нових типів вагонів, що породжує складнощі у фіксації елементів обстановки в умовах проведення огляду місця події. Слід звернути увагу на відсутність довідників, які могли б допомогти слідчому фіксувати слідчу інформацію щодо всіх особливостей пристрою рухомого складу. Вирішення даного питання зумовлює необхідність розробки відповідних довідкових матеріалів та електронно-довідкової бази з облаштування нових видів рухомого складу.

У разі виявлення слідів під час огляду місця події в пасажирському вагоні виникає необхідність отримання зразків для порівняльного дослідження. Відповідно до вимог кримінально-процесуального закону зразки для порівняльного дослідження має право отримати слідчий. В окремих випадках отримання зразків для порівняльного дослідження проводиться при проведенні судової експертизи. Відбір зразків для порівняльного дослідження є запорукою отримання максимально ефективного результату при проведенні ідентифікаційної експертизи. Крім огляду місця події до процесуальних форм використання спеціальних знань щодо досліджуваної категорії кримінальних правопорушень відносяться: обшук, перевірка показань на місці, слідчий експеримент тощо. Проведення судових експертиз є однією з головних процесуальних форм використання спеціальних знань. Їх результати містять доказову інформацію, яка не потребує іншого підтвердження.

Вивчення архівних кримінальних проваджень дозволило виділити види експертиз щодо кримінальних правопорушень, що вчиняються в поїздах, до яких належать: дактилоскопічні, трасологічні, судово-медичні, балістичні, експертиза холодної та метальної зброї, криміналістичні експертизи матеріалів, речовин і виробів, у тому числі дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і їх прекурсорів, сильнодіючих і отруйних речовин.

Аналіз слідчої практики показує, що в даний час поряд з традиційними видами експертиз розвиваються відносно нові види експертиз: дослідження ДНК, психофізіологічна, комп'ютерна і інші. У даний час дослідження ДНК є одним з найбільш універсальних і доказових методів для встановлення особи людини та її біологічного походження. Це актуально в умовах пасажирських поїздах у зв'язку з інтенсивністю пасажиропотоку і дефіцитом часу.

В умовах воєнного стану, у зв'язку з практично відсутністю на об'єктах залізниці поліції, значна увага приділяється технічним засобам забезпечення захисту фізичних осіб, які перебувають на об'єктах залізниці від протиправних посягань. Застосовуються системи відеоспостереження, які дозволяють використовувати отриману інформацію для розслідування кримінальних правопорушень [4, с. 395]. Відеокамери можуть зафіксувати інформацію про осіб, причетних до їх вчинення, час і місце вчинення кримінальних правопорушень, маршрути підходу до місця вчинення кримінальних правопорушень і відходу з нього, інші обставини, що мають значення для розслідування кримінальних правопорушень. Інформація, отримана з камер відеоспостереження, може бути використана як доказ у слідчих діях, оперативно-розшукових заходах, для ефективної взаємодії з громадськістю, при проведенні досліджень. Технологія розпізнавання осіб може набути поширення при застосуванні такого загального методу контролю та нагляду, як аналіз отриманих результатів моніторингу та спеціального методу – дистанційного контролю (моніторингу) [5, с. 37].

У практику розслідування кримінальних правопорушень вводиться криміналістичний профайлінг, суть якого полягає у визначенні особи за характером і способом вчиненого кримінального правопорушення. Криміналістичний профайлінг як засіб розслідування кримінальних правопорушень представляє комплексне використання методик психологічного профайлінгу з метою оптимізації проведених розшукових заходів і процесуальних дій [6, с. 115].

Для консультації слідчий може залучати спеціаліста Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС

України та фахівців регіонального підрозділу Укрзалізниці. Це пояснюється знаннями технічного обладнання рухомого складу, технологічних процесів і специфічних відомостей, які необхідно враховувати при організації розслідування кримінальних правопорушень даної категорії. При проведенні огляду пасажирського вагону в якості спеціаліста можуть залучатися працівники регіональних вагонних депо Пасажирської компанії Укрзалізниці.

Реалізація довідково-консультаційної форми використання спеціальних знань можлива при призначенні судових експертиз. Взаємодія слідчого з експертом з питань дослідження речових доказів, визначає результат встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Взаємодія бере початок з етапу перевірки повідомлення про кримінальне правопорушення, проведення огляду місця події, коли експерт, виступаючи в ролі спеціаліста, надає кваліфіковану консультаційну та практичну допомогу слідчому або дізнавачу у досудовому розслідуванні у виявленні, фіксації та вилученні криміналістично важливої інформації, та у визначенні напрямків використання у розслідуванні шляхом вирішення питань діагностичного, ситуаційного і ідентифікаційного характеру.

Одним із системних викликів для ефективного кримінального провадження, пов'язаного з використанням доказів, що мають електронну форму, є істотний дефіцит фахових знань у суб'єктів кримінального провадження. Відсутність належного рівня спеціалізованої підготовки у сфері цифрових технологій безпосередньо впливає на здатність ідентифікувати, вилучати, аналізувати й правильно інтерпретувати цифрову інформацію під час кримінального провадження [7, с. 260].

Спеціаліст здатний, завдяки наявності спеціальних знань, здійснити детальний аналіз інформаційного змісту слідів, виявлених на місці події, дати характеристику об'єктів, що утворюють сліди, характеристику шуканих предметів, що мають зв'язок із подією кримінального правопорушення. Взаємодія експерта зі слідчим дозволяє в подальшому експерту ефективно провести експертне дослідження в максимально короткі терміни.

Експерт, оцінюючи представлені на експертизу об'єкти, здійснює взаємозв'язок зі слідчим і може запропонувати змінити формулювання питань або запросити додаткові зразки для порівняльного дослідження, зорієнтувати слідчого на перспективу дослідження речових доказів. Важливе значення має консультаційна допомога експерта при призначенні повторних і комплексних експертиз. Необхідно відзначити ефективність попередніх досліджень при проведенні заходів, спрямованих на встановлення та розшук правопорушників на стадії перевірки повідомлень і заяв про кримінальне правопорушення, що вчиняються в пасажирському поїзді.

Це обумовлено необхідністю визначення придатності слідів для подальшого експертного дослідження, оперативного отримання криміналістично значущої інформації, що сприяє розслідуванню даних кримінальних правопорушень. Результати такого дослідження передаються в усній формі слідчому або дізнавачу, поліцейському оперативного підрозділу.

Чим менше період часу між моментом вчинення кримінального правопорушення і початком використання інформації, тим вища ефективність дій по розшуку правопорушника в специфічних умовах роботи залізниці, що у свій час було детально досліджено С. Єсімовим, М. Ковалівим, О. Яремою [4].

За результатами попереднього дослідження оформляється довідка про дослідження, яка направляється ініціатору дослідження – слідчому (дізнавачу), поліцейському оперативного підрозділу. Попереднє дослідження об'єкта не повинно ставити під сумнів можливість подальшого експертного дослідження. Тому при попередньому дослідженні застосовуються неруйнівні методи дослідження. Результати такого дослідження не мають доказового значення, проте безперечним є той факт, що вони відіграють важливу роль у розпізнаванні кримінального діяння та вирішенні процесуального питання про початок досудового розслідування. Потреба в негайному дослідженні слідів на даному етапі кримінального судочинства обумовлена оперативністю отримання і використання орієнтуючої інформації. Вона дає можливість слідчому визначити напрямок пошуку, висувати версії, впливати на

вихідну ситуацію та на рівень інформаційної визначеності в ситуації, що склалася.

Організація розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються на об'єктах залізниці, обумовлена технологічними особливостями даної галузі. У цих умовах використання спеціальних знань забезпечує успішне вирішення важливих завдань при розслідуванні кримінальних правопорушень. Їх реалізація, в умовах пасажирських поїздів, здійснюється в процесуальній формі – участь спеціалістів у проведенні невідкладних слідчих дій і не процесуальній – довідково-консультаційній.

Висновки. Спеціальні знання – це сукупність теоретичних знань і практичних навичок, умінь у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, що здобуваються шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, не є загальнодоступними і загальновідомими та застосовуються у встановленому законом порядку. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчиняються в пасажирських поїздах Укрзалізниці, здійснюється в процесуальній і не процесуальній формах. Серед слідчих дій, що є процесуальною формою використання спеціальних знань при розслідуванні даних кримінальних правопорушень особливе значення відводиться огляду місця події та призначення експертиз.

У даний час існує необхідність створення програмного забезпечення для планшетів поліцейських щодо автоматизованої обробки інформації, які дозволили фахівцю, перебуваючи на огляді місця події, зокрема в рухомому пасажирському складі залізниці, якісно фіксувати та негайно направляти вилучені сліди для перевірки за відповідними базами криміналістичного обліку. Існує необхідність розробки довідкових матеріалів і інформаційно-довідкової бази з облаштування нових видів рухомого складу. На даний час одним з перспективних напрямків використання спеціальних знань в експертній діяльності при розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчиняються в поїздах, є профайлінг. Даний напрям діяльності правоохоронних органів вимагає детального дослідження з метою ефективного застосування на практиці. Скороченню термінів розслідування

і підвищенню його ефективності на стадії до- но-довідкова форма використання спеціальних
судового розслідування сприяє консультатив- знань, проведення попередніх досліджень.

Список використаних джерел:

1. Коваль Ю. Є. Методика розслідування крадіжок особистого майна пасажирів, вчинених на залізничному транспорті України : дис. ... канд. юрид. наук: спец. : 12.00.09. Львів, 2016. 322 с.
2. Арешонков В. В. Поняття попередніх криміналістичних досліджень на досудовому розслідуванні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 145–157.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17/conv>
4. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
5. Єсімов С. С. Контроль і нагляд поліції у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку в умовах цифрової трансформації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2024. № 3. С. 33–40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-3-5>
6. Лазаренко А. М., Пузиревський М. В., Максименко М. І. Кримінологічне профілювання як інструмент інформаційно-аналітичної діяльності прокуратури у сфері запобігання бюджетним кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 91. Частина 4. С. 111–117. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.14>
7. Каланча І. Г. Організаційні аспекти роботи з доказами, що мають електронну форму в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 90. Частина 4. С. 258–266. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.36>

References:

1. Koval', Yu. Ye. (2016). *Metodyka rozsliduvannya kradizhok osobystoho mayna pasazhyriv, vchynenykh na zaliznychnomu transporti Ukrayiny* [Methodology for investigating thefts of personal property of passengers committed on Ukrainian railway transport] *Candidate's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].
2. Areshonkov V. V. (2018). *Ponyattya poperednikh kryminalistychnykh doslidzhen' na dosudovomu rozsliduvanni*. [The concept of preliminary forensic research in pre-trial investigation]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2 (107), 145–157. [in Ukrainian].
3. *Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 13.04.2012 r. № 4651-IV*. [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 13.04.2012 No. 4651-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17/conv> [in Ukrainian].
4. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., & Yarema, O. H. (2022). *Informatsiyne pravo Ukrayiny : navchal'nyy posibnyk*. [Information Law of Ukraine : a textbook]. Lviv. [in Ukrainian].
5. Yesimov, S. S. (2024). *Kontrol' i nahlyad politsiyi u sferi zabezpechennya publichnoyi bezpeky ta porjadku v umovakh tsyfrovoyi transformatsiyi*. [Control and supervision of the police in the field of ensuring public security and order in the conditions of digital transformation]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 3, 33–40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-3-5> [in Ukrainian].
6. Lazarenko, A. M., Puzyrevs'kyu, M. V., & Maksymenko, M. I. (2025). *Kryminolohichne profilyuvannya yak instrument informatsiyno-analitychnoyi diyal'nosti prokuratury u sferi zapobihannya byudzhethnym kryminal'nyim pravoporushennyam*. [Criminological profiling as a tool of information and analytical activity of the prosecutor's office in the field of preventing budget criminal offenses]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu, Seriya PRAVO – Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University, Series PRAVO*, 91, 4, 111–117. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.14> [in Ukrainian].
7. Kalancha, I. H. (2025). *Orhanizatsiyini aspekty roboty z dokazamy, shcho mayut' elektronnu formu v kryminal'nomu protsesi Ukrayiny*. [Organizational aspects of working with evidence in electronic form in the criminal process of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu, Seriya PRAVO – Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University, Series PRAVO*, 90, 4, 258–266. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.36> [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Петрук Ярослав Анатолійович

ВИДИ ВІДОМЧИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ МІНІСТЕРСТВА
ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ.....3

Saparova Anastasiia Oleksandrivna

LEGAL TRANSPLANTS THROUGH THE PRISM OF LEGAL POSITIVISM.....10

Сливка Богдан Степанович

ПРАВОВА ДЕОНТОЛОГІЯ ТА ДУХОВНА ПЕДАГОГІКА ЯК ЄДИНИЙ
ОСВІТНІЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ.....16

Яремчук Віталій Дмитрович, Горбань Олена Вікторівна

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС СУМІСНОСТІ НАРОДОВЛАДДЯ
ТА ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ.....23

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Мелех Любомира Володимирівна, Цмоць Уляна Олексіївна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ДО ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ЛОКАЛЬНОГО ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ПОЛЬЩІ.....31

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Гаріфуллін Максим Валерійович, Кронівець Тетяна Миколаївна

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМПЛІЄНС-МЕНЕДЖМЕНТУ В УМОВАХ
ЦИФРОВІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ
СИСТЕМ КОНТРОЛЮ.....38

Козар Юрій Юрійович, Новицький Антон Олександрович,

Панімаш Юлія Вікторівна

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ КОНТРОЛЮ ЗА ОБІГОМ ЗБРОЇ:
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА.....50

Кушнір Ярослав Олександрович, Вибодовський Андрій Іванович

ДЕТЕРМІНАНТИ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У ДЕРЖАВНІЙ ПРИКОРДОННІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....63

Назар Юрій Степанович

ДО ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ
У МЕХАНІЗМІ НАДАННЯ СТАТУСУ ДИТИНИ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА
ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....76

Шевчук Юрій Андрійович

МОБІЛІЗАЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ: ПРАВОВІ РИЗИКИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОГАЛИНИ.....89

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛІСТИКА, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Вульчин Маркіян Володимирович

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ
ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 99

Навроцька Віра Вячеславівна

ВИРІШЕННЯ ПОЗОВНИХ ВИМОГ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ
УПУЩЕНОЇ ВИГОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....106

Петрик Василь Тарасович

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ОБІГУ
ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ.....120

Серкевич Ірина Ростиславівна, Лісіцина Юлія Олександрівна

ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ЗАЛІЗНИЦІ.....131

CONTENTS

THEORY, PHILOSOPHY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Petruk Yaroslav

TYPES OF DEPARTMENTAL REGULATORY LEGAL ACTS
OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE.....3

Saparova Anastasiia Oleksandrivna

LEGAL TRANSPLANTS THROUGH THE PRISM OF LEGAL POSITIVISM.....10

Slyvka Bogdan

LEGAL DEONTOLOGY AND SPIRITUAL PEDAGOGY
AS A SINGLE EDUCATIONAL MECHANISM FORMATION
OF A RESPONSIBLE PERSONALITY.....16

Yaremchuk Vitaliy, Gorban Olena

POLITICAL AND LEGAL DISCUSSION OF THE PEOPLE'S RULE
AND THE POLITICAL ELITE.....23

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW, SOCIAL-LEGAL RELATIONS

Melekh Liubomyra, Tsmots Uliana

FEATURES OF BORROWING INTO THE LABOR LEGISLATION OF UKRAINE
LOCAL LEGAL PROVISIONS OF LABOR PROTECTION OF POLAND.....31

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Harifullin Maxym, Kronivets Tetiana

LEGAL FRAMEWORK FOR COMPLIANCE MANAGEMENT UNDER
CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF GOVERNANCE
AND THE USE OF AUTOMATED CONTROL SYSTEMS.....38

Kozar Yurii, Novytskyi Anton, Panimash Yuliia

ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR ARMS CONTROL:
INTERNATIONAL STANDARDS AND UKRAINIAN PRACTICE.....50

Kushnir Yaroslav, Vybodovskyi Andrii

DETERMINANTS OF MILITARY ADMINISTRATIVE OFFENCES
IN THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....63

Nazar Yurii

ON THE ISSUE OF OBSERVING THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY
IN THE MECHANISM OF GRANTING THE STATUS OF A CHILD AFFECTED
BY MILITARY OPERATIONS AND ARMED CONFLICTS.....76

Shevchuk Yurii

MOBILIZATION POWERS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES:
LEGAL RISKS AND INSTITUTIONAL GAPS.....89

**CRIMINAL LAW AND PROCESS; CRIMINOLOGY; CRIMINAL STUDIES;
CRIMINAL-EXECUTIVE LAW**

Vulchyn Markiian

PECULIARITIES OF PROVING THE GROUNDS FOR APPLYING PREVENTIVE
MEASURES DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION UNDER MARTIAL LAW.....99

Navrotska Vira

RESOLUTION OF CLAIMS FOR COMPENSATION FOR LOST PROFITS
IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....106

Petryk Vasyl

OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE CHARACTERISTICS
OF ILLEGAL TRAFFICKING OF FIREARMS.....120

Serkevych Iryna, Lisitsyna Yuliia

APPLICATION OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION
OF CRIMINAL OFFENCES ON THE RAILWAY.....131

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 1

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *А.М. Фоменко*

Дата розміщення онлайн: 23.04.2026.
Дата друку: 30.04.2026.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 16,51. Зам. № 0426/300.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.